

HISTORIALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

3/2012 • 14 €

SUOMI

ennen Suomea

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

110. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen,

Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kallioma

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

pro.tsv.fi/haik ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Rauta-aika 261

Suomi ennen Suomea

Sirpa Aalto, Oliko Suomessa viikinkiaikaa? 263

Jukka Korpela, Sisä-Suomen asuttaminen ja väestön kasvu myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa 275

Voitto Valio Viinanen, Päijänne-nimet Muinais-Hämeen erämaiden rajoina 292

Denis Kuzmin, Savolaisten osuus Venäjän Karjalan asuttamisessa paikannimistön valossa 305

Kolumni

Ulla Koskinen, Raja railona aukeaa? 320

Tunteet pinnassa

Tuomas Tepora, Neurotieteiden haaste tunteiden historialle 322

Katsauksia

Jussi-Pekka Taavitsainen – Markku J. Oinonen – Göran Possnert, Luultua vanhempia luita Turun tuomiokirkossa 341

Keskustelua

Teemu Keskisarja, Keskisarja vastaa yleistajuistamishaasteeseen 348

Syväluotaus

Kristiina Kalleinen, Suurteos yhteisön voimaliikkeestä 350

Arvosteluja

Martin Carver – Jan Klápště (toim.), *The Archaeology of Medieval Europe* (Kim Krappala) 355

Heikki Oja, Suomen kansan pyhimyskalenteri (*Sari Katajala-Peltomaa*) 356

Kari Uotila (toim.), Naantalın luostarin rannassa – arkipäivää Naantalın luostarissa ja sen liepeillä (*Eva Abl-Waris*) 357

Terhi Kiiskinen, Viisi Ruotsin reformaatioajan lähettä Suomessa (*Maria Kallio*) 359

Joanne Rappaport – Tom Cummins, *Beyond the Lettered City. Indigenous Literacies in the Andes* (*Lauri Uusitalo*) 360

Kati Lintonen, Valokuvallistettu luonto. I. K Inhan tuotanto luonnon merkityksellistäjänä (*Maunu Häyrynen*) 361

Päivi Uljas, Hyvinvointivaltion läpimurto, Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikeshdinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina (*Kari Teräs*) 362

Tapio Bergholm, Kohti tasa-arvoa. Tulopolitiikan aika I (*Aarne Mattila*) 364

Seija Jalagin, Susanna Tavera ja Andrew Dilley (toim.), *World and Global History* (*Satu Mattikainen*) 365

Petri Hakkarainen, *A State of Peace in Europe. West Germany and the CSCE, 1966–1975* (*Kimmo Elo*) 367

Unto Hämäläinen, Suomi Orwellin vuonna 1984 (*Heikki Halila*) 368

Tiedemaailma

Suomi uudelleen ajateltuna (*Pertti Haapala*) 370

Kirjoittajat 370

Notes on the contents 371

Kansi: Pohjolan emäntä (Kristiina Halkola), Kalle Holmberg, Rauta-aika 1982. YLE / Kalle Holmberg / Reima Kekäläinen.

Rauta-aika

On sinänsä ymmärrettävää, että yhteiskunnassa, jossa käydään väittelyä siitä, montako hoitajan kymmenystä pitäisi olla laitoshoitoon joutunutta vanhusta varten ja montako minuuttia voidaan pitää riittävänä kotihoitajan käynnin normipituutena, kohtaa matkoillaan museon, jonka ovet pidetään avoinna aikaisempaa rajoitetumman ajan tai jonka ovien seuraavaa julkista avautumisajankohtaa ei tiedä kukaan. Aukioloon liittyviä ongelmia voi kokea myös se, joka tarvitsisi jonkin kirjaston tai arkiston palveluja.

Kulttuurilaitokset ovat kaiken kaikkiaan otollinen kohde, kun tehdään päätöksiä säästökohteista: koska ne harvemmin tuottavat taloudellista voittoa, niiden voi ikään kuin tulkita sinnittelevän loisina yhteisen ylijäämän turvin – ja jos sitten tuo ylijäämä jää muodostumatta, kulttuurilaitoksia voi ikään kuin oikeutetusti vaatia supistamaan toimintaansa. Ylipäänsä ongelma on yhteinen kaikessa kulttuuriin liittyvässä työssä, jos ajatellaan vaikkapa yliopistoille asetettuja profilointi- eli karsimisvaatimuksia, niukkenevista määrärahoista kilpailevia taidehankkeita tai määräraikaisten luokanopettajien kokemuksia työsuhteista, jotka päätetään juuri ennen kuin palkallinen kesäloma alkaisi. Kulttuurista kaikissa sen muodoissa on kovin helppo tinkiä, vaikka juhlapuheissa ollaan tismalleen päinvas-taista mieltä. Aina on myös helppo sanoa, että kulttuuria piisaa myös sen laitostuneiden raken-

teiden ulkopuolella eikä sitä tarvitse useinkaan rahoittaa erikseen.

Kulttuurin tuottamisen ja ylläpitämisen rahoitusongelmat eivät rajoitu vain Suomeen. Ruotsissa kokeiltiin 2000-luvun alussa, siis varsin vauraina aikoina, järjestelmää, jossa useat museot luopuivat pääsymaksuistaan valtiolta samaansa korvausta vastaan. Ilmainen sisäänpääsy houkutteli paitsi lisää kävijöitä myös uusia kävijäryhmiä, kun vähemmän koulutetut ja siirtolaistaustaiset – siis kokonaisuutena ottaen vähävaraisemmat ihmiset – kokivat museoihin astumisen aikaisempaa helpommaksi. Osa keskeisistä kulttuurilaitoksista ennätti siten olla muutaman vuoden ajan demokraattisemmin koko yhteiskunnan ulottuvilla, mutta kokeilusta on kuitenkin käytännössä luovuttu ja kutakuinkin kaikki museot perivät taas pääsymaksuja, osin ideologisista syistä mutta perusteiksi on esitetty sitäkin, että valtion tarjoama kompensatio ei joko vastannut lipputulomenetyksiä tai sitten lisää rahaa tarvitaan kroonisesti muuhun, kuten kokoelmien hoitamiseen ja digitoimisprojekteihin. Koko Euroopan mittakaavassa on talouskriisin pitkittyessä raportoitu museoista, jotka rahapulassaan myyvät kokoelmiaan tai niiden osia. Vaikka huutokaupattavat esineet kuinka kuvattaisiin sähköisiin tietokantoihin, kyse on kuitenkin yhteisen kulttuuriperinnön yksityistämisestä ja tulevien sukupolvien perintöön kajoamisesta.

Kuluneena kesänä joukko laajalevikkisiä eurooppalaisia sanomalehtiä avasi Internetiin interaktiivisen karttasivun, jonka avulla voi niin seurata kuin raportoida kulttuurialan supistusten etenemistä koko maanosassa. Run-sastäpläinen kartta perustuu kuitenkin melko sattumanvaraiseen uutisointiin ja lehtien lukijoiden aktiivisuuteen. Merkittävintä onkin sen perustaminen. *The Guardian* luonnehtii omalla karttasivullaan nykyhetkeä ilmauksella *the age of austerity*. Ehkä nykyhetkemme mieltäminen ankaraksi, suorastaan kohtuuttoman ankaraksi, juontaa juurensa siitä, että ennätimme viime vuosikymmenen aikana – samoin kuin 1980-luvulla – tuudittautua ajatukseen jatkuvasta talouskasvusta ja kulttuurilaitoksia ylläpitävän ylijäämän pysyvyydestä.

Aina ei ole uskottu jatkuvaan edistykseen. Antiikin oppineiden kehitysusko muistutti kielteisyydessään vanhatestamentillista syntiinlankeemusmyyttiä: maailmanhistoria oli pelkkää taantumaa ja piti sisällään siirtymät kaikin puolin onnellisesta kultakaudesta hopeakauteen ja edelleen vaskikauteen ja viimeiseksi raadolliseen ja ankeaan rautakauteen, jota silloiset nykypolvet parhaillaan elivät. Rautakausi tunnetaan nykyisin lähinnä tieteellisenä käsitteenä, esihistoriaan liittyvänä epookkimääritteenä, kun puhutaan varhaisten aineellisten kulttuurien kehittymisestä: tällöin rautakausi edustaa itse asiassa eräänlaista kehityksen huipentumaa, kun primitiivisemmistä kausista kehittyttiin viimein raudan jalostamisen tunteviin yhteiskuntiin. Toki monet noista uudesta, kestävästä metallista tao-tuista esineistä oli tarkoitettu tappamiseen.

Kun Yleisradio tuotti kolmekymmentä vuotta sitten Paavo Haavikon käsikirjoittaman ja Kalle Holmbergin ohjaaman tulkinnan Kalevalasta, katsojien eteen piirrettiin dramaattinen ja samalla suorastaan inhorealinen kuva elämästä villissä rautakautisessa esi-Suomessa. Holmberg korosti tapahtumien sijoittuvan pikemminkin

ajattomaan rauta-aikaan, jota ei voi sitoa vuosisatoihin toisin kuin rautakautta. Epäilemättä mekin elämme nyky-Suomessamme tai ainakin sen henkisessä ilmapiirissä taas kerran eräänlaista rauta-aikaa, joka ilmenee arjessamme monin eri kielteisin tavoin. Ei ole kuitenkaan sanottua, että rauta-aikamme jäisi antiikin tulkintojen mukaiseksi pysyväksi ankeuden aikakaudeksi – ainakin tähän asti taantumaa on ennemmin tai myöhemmin seurannut nousukausi. On kuitenkin muistettava, että kulttuuri- ja opetustoimi on elättistatuksensa vuoksi ollut kaikenlaisten kehittämis- ja tehostamisvaatimusten alla myös taloudellisesti suotuisina vuosina; talouskriisit ovat vain voimistaneet karsimisvaatimuksia ja helpottaneet niiden läpivientiä. Kulttuurin asema ja sille osoitettu tuki ovat pohjimmiltaan ideologisia kysymyksiä.

Edesmennyt aikaisempi *Historiallisen Aikakauskirjan* päätoimittaja Juha Sihvola pohti taloudellisten realiteettien tiedeyhteisölle ja etenkin historiantutkijoille esittämiä haasteita viimeisessä pääkirjoituksessaan vuonna 2005 eli ajankohtana, jolloin nykyinen talouskriisi vasta muhi kulisseissa. Hän ei vastustanut tieteen tuloksellisuuden ja vaikuttavuuden mittaamista, mutta korosti selväsanaisesti henkisen pääoman merkitystä ja yhteiskunnallista hyötyä: ”Ihmistieteellinen tieto parantaa edellytyksiä tehdä viisaita päätöksiä ja välttää tyhmyyksiä. Se edistää myös kansalaisten mahdollisuuksia ymmärtää itseään ja toisiaan, kritisoida vallanpitäjiä sekä suojautua vallan väärinkäytöltä.” Tämä argumentti sopii pitää mielessä.

Kulttuurisektoriakin varjostavaan globaaliin talouskriisiin ei ole humanistin helppo antaa ratkaisua, mutta hoitavia lääkäreitä voi toki muistuttaa siitä, että amputointi tuskin pätee lääkkeeksi vaivaan kuin vaivaan.

MARKO LAMBERG
marko.lamberg@abo.fi

Suomi ennen Suomea

Sirpa Aalto

Oliko Suomessa viikinkiaikaa?

VIKINKIAIKAA KOSKEVA DISKURSSI
SUOMALAISISSA HISTORIAN JA
ARKEOLOGIAN ALAN AIKAKAUSKIRJOISSA

Viikinkiaika-nimitys yhdistetään ensisijaisesti Skandinavian maiden historiaan, mutta Suomen historian kontekstissa nimityksen käytössä vaikuttaa olevan vaihtelua. Tutkittaessa suomalaisia historian ja arkeologian alan aikakauskirjoja viikinkiaika-nimityksen rinnalla esiintyy muitakin nimityksiä kuten ”pakanallinen aika”. Artikkelissa tarkastellaan, miten periodinimitys viikinkiaika ilmenee suomalaisessa akateemisessa diskurssissa ja millaisia aspekteja periodinimityksellä on historiografiassa.

Viikinkiaikaa käsittelevissä yleisteoksissa viikinkiajalla tarkoitetaan ajanjaksoa 800–1050 jKr.¹ Suomen (esi)historiassa viikinkiaika (800–1050) ja ristiretkiaika (1050–1150) muodostavat yhdessä myöhäisen rautakauden, jota seuraa keskiaika. Viikinkiaikaa edeltää ajanjakso, josta käytetään nimitystä merovingiaika (n. 550–800). Viikinkiajan aikarajaus on määritelty Suomessa ulkomaista käytäntöä noudattaen, mutta toi-

saalta ajanjakso muodostaa esinelöytöjen valossa oman kokonaisuutensa. Nykyisen Suomen ja Karjalan alueella oli omaleimainen kulttuuri, joka ilmenee mm. naisten koruissa, mutta myös yhteydet lähialueille ovat nähtävissä. Ristiretkiaika-nimitys sinänsä on mielenkiintoinen, koska se ahtaimmillaan käsittää ajanjakson ennen varsinaisia Suomen alueelle kohdistuneita ristiretkiä.²

Kun periodinimityksissä noudatetaan ulkomaista käytäntöä, etuna on, että tutkijat (tämä koskee tietenkin etupäässä eurooppalaista historiantutkimusta) eri maissa puhuvat samasta aikakaudesta. Kolikon kääntöpuoli taas on, että sama aikakausi ei tarkoita samanlaista kehitystä kaikkialla. Esimerkiksi keskiaikaa on jaoteltu Suomessa muun eurooppalaisen mallin mukaan varhais-, sydän- ja myöhäiskeskiaikaan. Tämä on ollut äärimmäisen keinotekoista: keskiajan voi-

1. Ajanjakson katsotaan alkaneen tarkkaan ottaen Lindisfarnen luostarin ryöstöstä Englannissa vuonna 793, joka on ensimmäinen muistiinmerkitty viikinkiyökkäys. Päätymisajankohta on suuripiirteinen vuosiluku: tuolloin kaikki skandinaavisten valtakuntien hallitsijat (mukaan lukien Islanti ilman hallitsijaa) olivat kääntyneet kristinuskoon. Viikinkiretket eivät olleet tuolloin vielä ohi, mutta vuosi 1050 on sopiva pyöreä vuosiluku, josta voidaan siirtyä varhaiseen keskiaikaan – ainakin Skandinaviassa.

2. Pekka Sarvas (1971) ’Ristiretkiajan ajoituskysymyksiä’, *Suomen Museo* 78, 51–63. Ks. myös Kyösti Julku (1979) ’Suomen varhais historian periodisointi’, Oulun yliopisto, historian laitos, Eripainossarja N:o 59, 220–223; Esihistorian periodinimitysten vakiintumisesta Suomessa, ks. Päiviö Tommila (1989) *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*, Porvoo: WSOY, 112.

daan katsoa alkavan alueesta riippuen esimerkiksi 1100-luvulla tai 1300-luvulla tai voidaan myös pohtia, oliko sitä ollenkaan pohjoisimmas-
 sa Suomessa.³

Kysymys Suomen historian periodijaottelusta ei tullut ajankohtaiseksi ennen kuin 1800-luvulla, jolloin Suomen menneisyyttä alettiin todella hahmottaa ja olennaisena osana tätä oli menneisyyden jakautuminen ”luonteenomaisiin jaksoihin”. Jouduttiin pohtimaan sopivatko Ruotsia tai yleistä historiaa koskevat periodimääritykset Suomeen. Jos tarkastellaan ajanjaksoa ennen keskiaikaa, sille esitettiin 1800-luvulla hieman vaihtelevia nimiä, mutta keskeiseksi määrittäjäksi nousi uskonto eli korostettiin ajanjaksoa aikana ennen kristinuskoa (Gustaf Renvall), pakanuudenaikana (Gabriel Rein) tai neutraalimmin muinaisaikana (Adolf Ivar Arwidsson).⁴ Suomalaisessa historiografiassa nimityksellä viikinkiaika ei vaikuta olleen merkittävää roolia. Kuitenkin viikinkiaika historiallisena periodina on yleinen paitsi Skandinavian maiden kuin myös useiden muiden Länsi- ja Itä-Euroopan maiden historiografoissa.

Diskurssi aikakauskirjoissa

Viikinkiaika-nimityksen tarkasteluun akateemisessa diskurssissa hyvän lähtökohdan antavat historian ja arkeologian alan aikakauskirjat. Tämän artikkelin lähteiksi on valikoitu seuraavat aikakauskirjat: *Historiallinen Aikakauskirja*, *Historisk Tidskrift för Finland*, *Suomen museo / Finskt Museum* sekä *Muinaistutkija*. Niiden kaikki numerot on luettu koko niiden yhteenlasketun ilmestymiskauden ajalta eli tarkasteltava ajanjakso ulottuu vuodesta 1894 vuoteen 2011.⁵ Näiden aikakauskirjojen avulla saadaan käsitys siitä, miten viikinkiaika-nimitys esiintyy diskurssissa. Aineistoon on otettu mukaan paitsi artikkeleita, jotka käsittelevät suoraan viikinkiaikaa tai myöhäistä rautakautta,⁶ myös kirja-arvosteluita tai puheenvuoroja aiheesta. Tutkimuksen kohteena ovat sekä suomen- että ruotsinkieliset artikkelit. Muunkieliset aikakautta koskevat artikkelit on

rajattu pois, koska tarkoituksena on tutkia mitä suomen- tai ruotsinkielisiä nimityksiä viikinkiajasta käytetään.⁷ Tämän vuoksi tutkimuksen ulkopuolelle jäävät englanninkieliset aikakauskirjat, joissa julkaistaan myös viikinkiaikaa koskevaa tutkimusta. Lähdepohjasta johtuen tutkimus ei siis anna täydellistä kuvaa siitä, miten paljon viikinkiaikaa koskevaa tutkimusta suomalaiset tutkijat ovat kaiken kaikkiaan julkaisseet.

Tarkasteltavat aikakauskirjat painottuvat kohti nykyaikaa, sillä Muinaistutkija alkoi ilmestyä vasta vuonna 1984. Jotta tutkimus ei painottuisi 1900-luvun loppupuolelle ja 2000-luvun alkuun, aineistoa on tarkasteltu sekä ilman Muinaistutkijaa että sen kanssa. Metodisesti viikinkiaika-diskurssia tarkastellaan laadullisesta näkökulmasta eli minkälaisia nimityksiä viikinkiajalle annetaan. Kiinnostavia kysymyksiä ovat,

3. Jalmari Jaakkola (1938) *Suomen varhaiskeskiaika*, Porvoo: WSOY; Jalmari Jaakkola (1944) *Suomen sydänkeskiaika*, Porvoo: WSOY; Jalmari Jaakkola (1950) *Suomen myöhäiskeskiaika*, Porvoo: WSOY; Markku Mäki vuoti (1992) 'Mikä on keskiaika?', *Muinaistutkija* 2, 6–11.

4. Tommila (1989) 80–81: ks. myös Päiviö Tommila (1987) 'Mietteitä Suomen historian periodijaosta ja käännekohdistä', *Historiallinen Aikakauskirja* 84, 203–207.

5. *Historiallinen Aikakauskirja* on ilmestynyt vuodesta 1903 ja *Historisk Tidskrift för Finland* vuodesta 1916 lähtien. *Suomen Museo – Finskt Museum* on ilmestynyt vuodesta 1894 ja *Muinaistutkija* vuodesta 1984 lähtien. Se ei ollut aluksi tieteellinen julkaisu, vaan lähinnä arkeologien keskustelufoorumi. Tällä seikalla ei kuitenkaan ole merkitystä tutkimuksen kannalta, koska tarkastelun kohteena on viikinkiaika-nimityksen esiintyminen diskurssissa.

6. Myöhäinen rautakausi viittaa sekä viikinkiaikaan että ristiretkiaikaan, kuten artikkelin alussa todettiin, joten en pidä sitä synonyymina viikinkiajalle. Tutkimusmateriaalia läpikäydessä oli kuitenkin selvää, että myöhäistä rautakautta käsittelevissä teksteissä esiintyi myös erikseen nimitys viikinkiaika. Tämän vuoksi aineistossa on mukana myöhäistä rautakautta käsitteleviä tekstejä.

7. Muunkielisiä (englanti, saksa, ranska) artikkeleita oli 8 kappaletta. Aineistoa ei ole valittu vain otsikon perusteella, vaan valinnan edellytyksenä on ollut, että aineistossa esiintyy vähintään yksi periodinimitys viikinkiajalle tai koskien myöhäistä rautakautta.

ketkä nimityksiä käyttävät tai vaihtelee nimitysten käyttö eri aikoina. Aineistoa tarkastellaan kuitenkin aluksi määrällisesti, jotta sen jakautumisesta saataisiin käsitys tarkasteluvälillä.

Viikinkiaikaa tai myöhäistä rautakautta suomeksi tai ruotsiksi käsitteleviä artikkeleita, kirja-arvosteluja tai puheenvuoroja oli kaiken kaikkiaan 112 kappaletta. Vuosien 1984 ja 2011 välillä ilmestyi 47 viikinkiaikaa tai myöhäistä rautakautta käsittelevää artikkelia, kirja-arvostelua tai puheenvuoroa, jos Muinaistutkija on mukana tarkastelussa. Muinaistutkijan mukaan ottaminen painottaa kuitenkin viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana aiheesta käytyä keskustelua. Paremman kuvan viikinkiaika-diskurssin ajallisesta jakautumisesta saa, kun Muinaistutkija jätetään siitä pois.

Mikäli mukaan ei lasketa Muinaistutkijaa, aineiston määrä on 83 kpl. Tarkasteltaessa artikkeleiden, kirja-arvostelujen ja puheenvuorojen ilmestymistiheyttä on huomionarvoista, että niitä on pääsääntöisesti ilmestynyt keskimäärin yksi tai kaksi kappaletta vuodessa ajanjaksolla 1894–2011, mutta ei vuosittain. Aineistossa poikkeuksellisia olivat vuodet 1917 ja 1918, jolloin viikinkiaikaan liittyen kirjoitettiin yhteensä seitsemän artikkelia. Syynä määrään voi olla tuolloin kiihvaana käynyt kielikiista, johon viikinkiaika yhdistyi.

Jaoin aineiston kokeellisesti kahtia siten, että vuosi 1945 oli vedenjakaja. Jakoperusteena käytin olettamusta, jonka mukaan sotien jälkeen arkeologian tutkimuksen painopiste olisi siirtynyt kivikauden tutkimukseen. Muuttunut tutkimussuuntaus olisi liittynyt vallitseviin poliittisiin oloihin. Ainakin historiankirjoista haluttiin poistaa äärioikeistolaiset ja suursuomalaiset aatteet sodan jälkeen. Näihin aatteisiin yhdistettiin tai sellaisiksi tulkittiin kuvaukset esikristillisen ajan suomalaisista ”heimoista”.⁸

Tutkimuksen tulos oli, että aineisto ei tue edellä mainittua olettamusta: 1894–1944 ilmestyi 41 ja 1945–2011 yhteensä 42 artikkelia, kirja-arvostelua tai puheenvuoroa viikinkiajasta tai

myöhäisestä rautakaudesta. Jälkimmäinen jakso on 15 vuotta pitempi, mutta eroa ilmestyneiden puheenvuorojen määrässä on vain yhden kappaleen verran.⁹ Näyttäisi siltä, että viikinkiajan tutkimus ei välttämättä laantunut sodan jälkeen, mutta se ei myöskään osoita erityistä kukoistusta eli väitteen voisi muotoilla myös niin, että kiinnostus viikinkiaikaa/myöhäistä rautakautta kohtaan on ollut tasaista.

Tämä on samansuuntainen tulos kuin Visa Immosen ja Jussi-Pekka Taavitsaisen artikkelissa, missä verrattiin arkeologian alan julkaisuja Suomessa perustuen teokseen Suomen arkeologinen bibliografia vuoteen 1980. Sen mukaan kivikautta ja myöhäistä rautakautta koskevia tutkimuksia on julkaistu eniten 1920-luvulta lähtien verrattuna tutkimuksiin, jotka kohdistuvat muihin periodeihin.¹⁰ Arkeologit eivät pääsään-

8. Derek Fewster (2006) *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Helsinki: SKS 400; Fewsterin näkemyksistä ja aineistosta vuoden 1917 jälkeen, ks. Visa Immonen & J.-P. Taavitsainen (2011) 'Oscillating Between National and International: The Case of Finnish Archaeology' teoksessa Lozny, Ludomir (toim.) *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. New York: Springer, 137–178; ks. myös Päiviö Tommila (2000) 'Historia' teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Tieteen historia 2*, Porvoo, Juva, Helsinki: WSOY, 93.

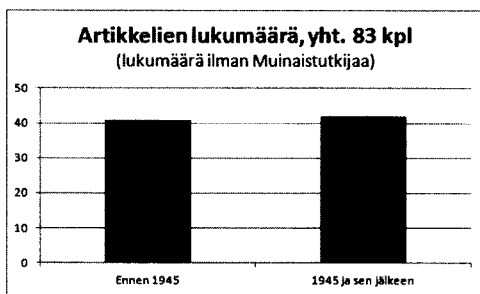
9. Kaikki kahdeksan vieraskielistä artikkelia ilmestyivät vuoden 1945 jälkeen, joten mikäli ne laskettaisiin mukaan, sodan jälkeen olisi ilmestynyt hieman enemmän viikinkiaikaa ja myöhäistä rautakautta käsitteleviä julkaisuja. Luku ei olisi kuitenkaan ratkaisevasti suurempi.

10. Immonen & Taavitsainen (2011) 164. Vuoteen 2008 mennessä arkeologian alalla oli ilmestynyt yhdeksän myöhäistä rautakautta tai viikinkiaikaa käsittelevää väitöskirjaa ja yksi historian puolella, nimittäin Aleksandr Saksan väitöskirja vuodelta 1998 *Rautakautinen Karjala*. Koska Saksa on arkeologi, niin oikeastaan kyse on tarkkaan ottaen arkeologian puolelle sijoittuvasta väitöskirjasta. Tämä tulos heijastaa varmasti sitä tosiasiaa, että historioitsija on ikään kuin avuton ilman kirjallisia lähteitä. Sini Kangas, Marjatta Hietala ja Heikki Ylikangas (toim.) (2009) *Historia eilen ja tänään. Historiantutkimuksen ja arkeologian suunnat Suomessa 1908–2008*, Helsinki: Suomen Tiedeseura.

töisesti osallistuneet 1930- ja 1940-luvulla äärioikeiston aatteelliseen todisteluun, jonka tavoitteena oli tukea Suur-Suomi-aatetta ja laajentumista itään päin. Vaikka ennen sotia historian ja arkeologian tuloksia hyödynnettiin luotaessa Suomelle ja suomalaisille menneisyyttä kansana, arkeologiassa tieteenalan omaa kehitystä ei voida rinnastaa kansallisen menneisyyden rakentamisprojektiin.¹¹

Vuosi 1945 ei näyttäydä ratkaisevana käännekohtana viikinkiaikaa koskevien artikkelien määrän suhteen, mutta sotien jälkeen ilmestyneiden artikkelien sisältöä voisi edelleen tutkia lähemmin. Näin voitaisiin sanoa, heijastuuko niissä aikakauden poliittinen kieli (esim. korrek-tius idän suuntaan) tai eroavatko tutkimusten kysymyksenasettelut tai johtopäätökset sotia edeltävistä vastaavista tutkimuksista.

Artikkelit ennen ja jälkeen vuonna 1945

Kenen reviiriä?

Vaikka koko aineisto käsitti sekä historian että arkeologian alan aikakauskirjoja, on selvää, että viikinkiajan ollessa kyseessä kirjoittajat ovat pääsääntöisesti arkeologeja. Jos tarkastellaan jälleen aineistoa ilman Muinaistutkijaa ja otetaan esimerkiksi 19 eniten aiheesta kirjoittanutta,¹² näistä 15 oli arkeologeja. Nämä 19 kirjoittivat 59 puheenvuoroa suomeksi tai ruotsiksi, mikä vastaa noin 71 prosenttia kaikista kirjoituksista.

Historiantutkijat eivät ole omimmillaan esihistorian ja historian taitteessa vähäisten kirjal-

listen lähteiden¹³ vuoksi, mikä on luonnollisesti rajoittanut aiheesta kirjoittamista. Historiantutkijat joutuvat kuitenkin ottamaan kantaa periodinimityksiin ainakin historian yleisteoksissa, joissa he tukeutuvat arkeologian tuloksiin. Kyösti Julku toivoi jo kolmekymmentä vuotta sitten, että arkeologien tulisi tehdä selvitys esihistorian viimeisen vaiheen nimityksistä.¹⁴ Historiantutkijat uskaltavat harvoin esittää erilaisia periodinimityksiä historian yleisesityksissä kuin mitä on vakiintuneessa arkeologisessa diskurssissa.¹⁵

Aikakauskirjojen perusteella historiantutkijat eivät ole tarttuneet viikinkiaika-aiheeseen hana-kasti ennen eivätkä jälkeen sotien. Ennen sotia aiheesta kirjoittivat Väinö Voionmaa, Tapio Voionmaa ja P. O. von Törne. Sodan jälkeen ai-hetta sivusi kymmenkunta historiantutkijaa. Kaiken kaikkiaan 13 historiantutkijan kirjoitukset liittyivät jotenkin viikinkiaikaan tai myöhäiseen rautakautteen.¹⁶

11. Fewster (2008) 107; Immonen & Taavitsainen (2011), 164.

12. Kirjoittajat ovat julkaisseet vähintään kaksi aiheeseen liittyvää puheenvuoroa.

13. Kirjallisilla lähteillä viitataan tässä muutamii riimukirjoituksiin ja muualla kuin Skandinaviassa kirjoitettuihin kirjallisiin lähteisiin, jotka ovat yleensä kirkon piirissä tuotettuja annaaleja ja kronikoita.

14. Julku (1979) 223.

15. Merovinkiaikaa periodinimityksenä on kritisoinut mm. Jouko Vahtola, joka on ehdottanut ajanjaksolle koto-peräistä nimeä Euran aika. Jouko Vahtola (2003) *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*, Helsinki: Otava, 22.

16. P.O. von Törne (1917) 'Några östnyländska ort- och sockennamnns ålder', *Historisk Tidskrift för Finland* 2, 284–294; Tapio Voionmaa (1918), 'Gotlannin suuruuden aika ja Suomi', *Historiallinen Aikakauskirja* 16, 1–35; Väinö Voionmaa (1918) 'Suomen historialliset oikeudet Ahvenanmaahan', *Historiallinen Aikakauskirja* 16, 36–45; Väinö Voionmaa (1925) 'Oman maamme heimot ja niiden historiallinen tutkiminen', *Historiallinen Aikakauskirja* 23, 113–128; Gunvor Kerkkonen (1950) 'Tre seglander bröder. landnam enligt sägen och hävd', *Historisk Tidskrift för Finland* 35, 105 – 107; Gunvor Kerkkonen (1953) 'Hiisibygderna såsom pälsvarustaplar för handeln vid Finska vikens skeppsled', *Historisk Tidskrift för Finland* 38, 1–27; Jal-mari Jaakkola (1954) 'Muinaisen Kukinjoen kauppapiiri',

Aineiston perusteella näyttää siltä, että korvaavia nimityksiä viikinkiajalle käytettiin erityisesti ennen sotia sekä suomeksi että ruotsiksi. Sellaiset tutkijat kuten Hjalmar Appelgren-Kivalo, Johannes Aspelin, Juhani Rinne ja Väinö Voionmaa käyttivät nimitystä ”pakanuuden aika”, ja heidän kirjoituksensa ajoittuvat aikaan ennen sotia. Nimitys on linjassa 1800-luvulla käyttöön tulleiden keskiaikaa edeltävien nimitysten kanssa, jotka ottivat lähtökohdaksi uskonnon. Pakanuuden aika oli sopivan epämääräinen aika, jolle ei tarvinnut antaa tarkkaa aikarajasta mutta joka edelsi siirtymistä keskiaikaan. Toisaalta edellä mainittujen tutkijoiden aikalaisista Aarne Tallgren, Helmer Salmo ja Jouko Voionmaa – kaikki arkeologeja – käyttivät nimitystä viikinkiaika, mikä osoittaa, että periodinimityksissä oli vaihtelua ja kirjoittajat halusivat rajata käsittelemänsä aikakauden tarkasti.¹⁷

Ruotsinkielisissä artikkeleissa *vikingatiden*-nimityksen käyttö vaikuttaa luonteelta vaihtoehdolta. Nimitys *heden tid/hednatiden* esiintyy harvoin. Sitä käyttävät T. E. Karsten ja P. O. von Törne vuonna 1917 ilmestyneissä artikkeleis-

saan.¹⁸ Molemmissa artikkeleissa puhutaan ruotsinkielisen asutuksen historiasta Itä-Uudellamaalla, jolloin ”pakanuuden aika” kattaa ajanjakson esihistorian lopusta historialliselle ajalle. Tämän voisi tulkita siten, että ruotsinkielisessä diskurssissa viikinkiaika-termin käyttö ei ollut täysin ongelmatonta viitattaessa Suomen historiaan tai sitten suomenkielinen ”pakana-aika” on voinut vaikuttaa ruotsinkieliseen nimitykseen.

Jos tarkastelun kohteeksi otetaan kaikki vuoden 1984 jälkeen eli Muinaistutkijan ilmestymisestä lähtien ilmestyneet artikkelit, kirjoittajista vain harva on historiantutkija. Arkeologit käyttävät näissä artikkeleissa ja puheenvuoroissa nimitystä viikinkiaika luontevasti, mutta usein se yhdistetään käytännöllisistä eli ajoituksellisista syistä nimityksiin ristiretkiaika tai varhainen keskiaika. Historiantutkijoiden vähäistä määrää keskustelussa selittää se, että tutkimus on pirstoutunut ja painottunut keskiajan jälkeiseen aikaan. Jalmar Jaakkolan ja Väinö Voionmaan kaltaisia historiantutkijoita, jotka käsitelivät siirtymäaikaa esihistoriasta historialliseen aikaan, ei

Historiallinen Aikakauskirja 52, 329–350; Martti Kerkkonen (1971) 'Esihistorialliset Häme ja Suomi', *Historiallinen Aikakauskirja* 69, 213–230; Jarl Gallén (1981) 'Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland' *Historisk Tidskrift för Finland* 66, 357–361; Eino Jutikkala (1981) 'Pohjanmaa ja paiserutto', *Historiallinen Aikakauskirja* 79, 312–324; Jouko Vahtola (1989) 'Vanhojen runojen alkulähteillä', *Historiallinen Aikakauskirja* 87, 122–126; Eljas Orman (1990) 'Synpunkter på bebyggelseutvecklingen i södra Österbotten under järnåldern och tidig medeltid', *Historisk Tidskrift för Finland* 75, 32–42; P.O. Sjöstrand (1998) 'Om Ålands äldsta skattesystem', *Historisk Tidskrift för Finland* 83, 408–432; Mauno Jokipii (2002) 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen – myyttiä vai todellisuutta', *Historiallinen Aikakauskirja* 100, 228–242.

17. Hjalmar Appelgren-Kivalo (1897) 'Suomen kirveet pakanuuden aikana', *Suomen Museo* 4, 17–26; Hjalmar Appelgren-Kivalo (1897) 'Svenskarnes inflyttning i Finland', *Finskt Museum* 4, 17–29; Hjalmar Appelgren-Kivalo (1903), Muinaislinna Rantämäellä, *Suomen Museo* 10, 21–23; Hjalmar Appelgren-Kivalo (1907), 'Linnavuori Kuhmoisissa', *Suomen Museo* 14, 73–76; Johannes Aspelin (1895) 'Kansan muistot ruotsalaisten ristiretkistä Suo-

meen', *Suomen Museo* 2, 49–58; Johannes Aspelin (1907), 'Mailta ristimättömiltä, paikoilta papittomilta', *Historiallinen Aikakauskirja* 5, 111–113; Johannes Aspelin (1915), 'Norjan ja Perman välisiä suhteita', *Suomen Museo* 22, 78; Juhani Rinne (1906) 'Halikonlahden seudun muinaisesta kaupasta', *Historiallinen Aikakauskirja* 4, 54–72; Juhani Rinne (1909), 'Lieto. Muinaislinnoja', *Suomen Museo* 16, 136; Helmer Salmo (1933) 'Suomesta löydetyt tanskalaiset 1100-luvun rahat', *Suomen Museo* 40, 22–43; Aarne M. Tallgren (1909) 'Muinainen Bjarmaland', *Historiallinen Aikakauskirja* 7, 100–110; Aarne M. Tallgren (1914) 'Rautakauden polttokalmisto Liedossa', *Suomen Museo* 21, 30–38; Aarne M. Tallgren (1915) 'Ristimäki gravfält', *Finskt Museum* 22, 46–61; Aarne M. Tallgren (1918) 'Nya järnåldersfynd från Aura ådal', *Finskt Museum* 25, 1–10; Aarne M. Tallgren (1936) 'Varhaishistoriamme. Vastinetta professori Jaakkolalle', *Historiallinen Aikakauskirja* 34, 231–241; Jouko Voionmaa (1937), 'Uusi muinaislinna Vesilahdelta', *Suomen Museo* 44, 47–50; Väinö Voionmaa (1894) 'Suomen ruotsalaisten väestön alkuperästä', *Suomen Museo* 1, 41–44; V. Voionmaa (1918); V. Voionmaa (1925).

18. T.E. Karsten (1917) 'De nordiska ortnamnen som historiska minnesmärken med särskild hänsyn till Finland', *Historisk Tidskrift för Finland* 2, 159–198; von Törne (1917).

enää ole, koska esihistorian tutkimusmenetelmät ovat lähentyneet luonnontieteitä ja vaativat erikoisosaamista.¹⁹

Arkeologit ovat luonnollisesti hallinneet esihistorian ja historian siirtymätaitetta, mutta tässä yhteydessä voisi esittää kysymyksen, merkitseekö periodisointi samaa asiaa arkeologeille ja historiantutkijoille? Onko periodisointi arkeologeille enemmän tekninen työväline löytöjen ajoitukseen, mutta historiantutkijoille väline hahmottaa aikaa ja muutoksia siinä? Asia on tuskin näin yksioikoinen, mutta se selittäisi osaltaan sitä, miksi aikakauskirjoissa arkeologien kielenkäytössä viikinkiaika tai viikinkiaika yhdessä väljemmän nimityksen kanssa (myöhäinen rautakausi) esiintyy johdonmukaisemmin kuin historiantutkijoilla.

Koska useimpien tutkijoiden kohdalla kyse on vain yksittäisestä kirjoituksesta aikakauskirjassa, viikinkiaika-nimityksen tai sitä korvaavan nimityksen käytöstä ei voi tehdä pidemmälle meneviä johtopäätöksiä tarkastelematta tutkijoiden koko tuotantoa. Aikakauskirja-aineiston perusteella suomen kielellä kirjoitavilla tutkijoilla on enemmän vaihtelua aikakauden nimityksen suhteen verrattuna ruotsin kielellä kirjoitaviin, mikä on huomionarvoista. Kielen lisäksi periodinimityksen määrittäjänä voi olla tieteenalan koulutus (esim. arkeologeilla yhteydet muualle Skandinaviaan), kirjoitusajankohta ja henkilökohtainen näkemys.

Viikinkiaika terminä sopi ja sopii edelleen varmasti luontevammin arkeologien kuin historiantutkijoiden kielenkäyttöön, koska he tarkastelevat esinelöytöjen valossa menneisyyttä. Esineiden perusteella puolestaan pyritään vetämään johtopäätöksiä mahdollisista yhteyksistä. Yhteyksiä ei ole tarkasteltu vain arkeologian piirissä, vaan myös kansanrunouden tutkija Julius Krohn (1835–1888) näki Kalevalan runojen teemoissa lainoja muualta. Hänen poikansa Kaarle Krohn (1863–1933) meni niin pitkälle, että hän rinnasti Kalevalan soturit viikinkeihin ja oli sitä mieltä, että Suomi oli saanut vaikutteita Skandi-

naviasta. Vaikka esimerkiksi Jalmari Jaakkola oli pitkälti samoilla linjoilla kuin Kaarle Krohn, hän ei voinut hyväksyä ajatusta ulkoapäin tulleista vaikutteista, vaan oli sitä mieltä, että kyseessä oli täysin itsenäinen kulttuurinen kehitys.²⁰ Tässä Jaakkola noudattaa nationalismin hengessä rakennettua menneisyyskuvaa, jossa kansa ikään kuin syntyy ja kehittyy itseksensä vailla ulkopuolisia vaikutteita. Jaakkola oli kyllä valmis käyttämään ilmaisua ”varjagihistoria”, joka oli hänen kielenkäytössään synonyymi ”varhaishistorialle” eli esihistorian loppuvaiheelle.²¹

Periodinimityksiä pohdittaessa on syytä muistaa, että Suomessa oli vallalla pitkään, oikeastaan 1980-luvun alkuun saakka, ns. muutto-teoria, jonka mukaan suomalaisten esi-isät olisivat muuttaneet nykyisen Suomen alueelle ajanlaskun alun ja noin vuosien 700 ja 800 välissä (ajoitus riippui tutkijoiden näkökulmasta). Koska ”suomalaisen kansan” synty ajoitettiin näinkin myöhäiseen ajankohtaan, on ymmärrettävää, että kansallisuusaatetta korostaneet tutkijat – niin historiantutkijat kuin arkeologitkin – halusivat nähdä keskiaikaa edeltäneen aikakauden eräänlaisena ”heimokautena” tai ”historiantakaisena” aikana,²² josta kumpusi suomalaisten itsenäisyyden kaipuu ja kansan luonne. Tätä taustaa vasten on varsin ymmärrettävää, ettei aikakauteen voinut liittää helposti sellaista skandinaavista käsitettä kuin viikinkiaika.

19. Historiantutkijoista Jukka Korpela on teoksessaan (2008) *The World of Ladoga. Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest zone c. 1000 – 1500*, Berlin: LIT Verlag käsitellyt itäisen Fennoskandian alueen liittämistä kristinuskon pariin ja sitä kautta eri valtapireihin.

20. William Wilson (1976) *Folklore and Nationalism in Modern Finland*. Bloomington and London: Indiana University Press, 56, 104–105.

21. Jaakkola (1954); Jaakkolan esihistorian ja historian käsitteistä, ks. Jouko Vahtola (1987) 'Keskiaika' teoksessa Seppo Zetterberg (toim.) *Suomen historian pikkujättiläinen*, Porvoo, Helsinki: WSOY, 41.

22. Appelgren-Kivalo (1903) 22.

Kansakunnan myyttiä rakentamassa

Suomalaista historiografiaa on tutkittu ja tulkittu moneen otteeseen. Tutkimusaiheena se liittyy olennaisesti suomalaisuuden ja kansakuntamyytin luomiseen. Esimerkiksi poliittisen historian tutkija Juhani Mylly nivoo tutkimuksessaan suomalaisen historiografian oman aikansa poliittisiin tapahtumiin.²³ Derek Fewster, joka on keskittynyt tutkimuksissaan erityisesti arkeologian rooliin suomalaisen menneisyyden luomisessa, osoittaa, kuinka suomalaisuutta ja Suomen menneisyyttä muokattiin tietoisesti 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Hän on tutkinut sitä, miten keskiaika valjastettiin suomalaisuuden kulta-ajaksi ja kuinka suomalaista menneisyyttä on muokattu vastaamaan kunkin aikakauden poliittisia ja aatteellisia virtauksia. Fewsterin tutkimukset antavat kattavan kokonaiskuvan, mutta hän ei puutu niinkään suomalaisuuden ja suomenruotsalaisuuden vastakainasetteluun menneisyyden tulkinnoissa eikä keskity historian periodinimitysten pohdintaan, vaan siihen, kuinka nationalismi Suomessa heijastui menneisyyden tulkintoihin.²⁴

Kysymys viikinkiaika-nimityksen käytöstä nivoutuu keskusteluun ylipäättänsä suomalaisuuden ja Suomen historian käsitteen luomisesta ja muokkaamisesta. Suomalaisuutta ja Suomen historiaa ryhdyttiin rakentamaan aktiivisesti 1800-luvulla kansallisromantiikan ja nationalismien hengessä. Suomalaisten oli lunastettava paikkansa muiden kansakuntien joukossa. Koska suomalaiset historiantutkijat katsoivat, että Suomi oli saanut varsinaisesti alkunsa valtiollisessa mielessä vasta 1809, heidän tehtävänsä oli rakentaa historia Suomen *kansalle* ennen kyseistä vuotta. Kyseessä oli siis kansan, kielen ja itenäisyyden legitimointi. Romantiikan hengessä kansan tuli ikään kuin tulla tietoiseksi itsestään ja historiallisesta tehtävästään.²⁵

Koska Suomi oli ensin kuulunut Ruotsiin ja sitten Venäjään, oli äärimmäisen tärkeää löytää suomalaisuudesta jotain ainutlaatuista. Yksi tällainen ainutlaatuisuuden osoitus oli Lönnotin

kokoama Kalevala, joka todisti, että Suomesta löytyi muiden kulttuurien veroista runoutta ja mytologiaa. Monet historiantutkijat suhtautuivat Kalevalaan aluksi melko kriitikkömästi, kun taas kansanrunouden tutkija Julius Krohn oli hyvinkin kriittinen koskien runojen lähdearvoa.²⁶ Suomalaisten ainutlaatuisuutta korostettiin myös kuvaamalla heidät ”spesifisenä entiteettinä, joka olisi jonakin tietynä aikakautena ’vaeltanut’ nykyisille asuinsijoilleen”. Tämä ainutlaatuisuuden korostus heijasti aikakaudelle tyypillistä dialektista ajattelua, jossa esimerkiksi ”kansa” määriteltiin suhteessa sen vastapuoleen.²⁷ Suomelle ja suomalaisille nämä vastapuolet olivat naapurit idässä ja lännessä.

Viikinkiaika kielikiistan symbolina

Kielikiista kävi kuumana varsinkin heti Suomen itsenäistymisen jälkeen, ja suomenruotsalaisille oli tärkeää löytää tukea sille, että he olivat historian näkökulmasta oikeutettuja asumaan Suomessa. Akateemisessa diskurssissa Suomen esihistoria juuri ennen keskiaikaa muotoutui 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa taistelulentäksi, jossa etsittiin oikeutusta kansalle ja kielelle. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävissä, että aiheesta julkaistiin vuosina 1917 ja 1918 useita artikkeleita aikakauskirjoissa sekä suomeksi että ruotsiksi.²⁸

23. Juhani Mylly (2002) *Kansallinen projekti. Historiantutkimus ja politiikka autonomisessa Suomessa*, Kirja-Aurora: Turku.

24. Derek Fewster (2000) 'Fornfolket i nutiden. Arkeologins politiska budskap', teoksessa *Folket. Studier i olika vetenskapens syn på begreppet folk*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr. 626: Helsingfors; Fewster (2006).

25. Matti Klinge (2010) *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys. Historiantutkimus ja historia-kulttuuri keisariaikana*, Helsinki: SKS, 191; Fewster (2000) 108; Tommila (1989) 65, 71.

26. Wilson (1976) 55.

27. Klinge (2010) 127.

28. Alfred Hackman (1917) 'Om Nylands kolonisation under järnålder och andra därmed sammanhängande frågor', *Historisk Tidskrift för Finland* 2, 199–211; Karsten

Vielä 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa eli käsitys, että Suomessa olisi asunut ennen suomalaisia skandinaaveja tai ainakin jotain ”alkuperäisgermaaneja”, joten tuntui luonteelta viitata suomenruotsalaisten viikinkimenneisyyteen, vaikka tiedossa oli ruotsalaisen asutuksen leviäminen Suomeen 1200-luvulla ja 1300-luvun alussa.²⁹ Varsinkin 1920-luvun taitteessa viikinki-aikaa pohdittiin kielikysymyksen valossa: ennen kuin arkeologian ja paikannimitutkimuksen tulokset vahvistivat, että ruotsalainen asutus on tullut Suomeen vasta keskiajalla – lukuun ottamatta Ahvenanmaata – tutkijat spekuloiivat sillä mahdollisuudella, että ruotsalaisia viikinkejä olisi asettunut asumaan Suomeen.³⁰ Viikingeistä tuli synonyymi skandinaavisuudelle, ja tätä konnotaatiota hyödynsivät myös akateemiset suomenruotsalaiset piirit.³¹

Kysymys viikinkiajasta ja viikingeistä latautui Suomessa voimakkaasti 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, kun se liitettiin skandinaavisuuteen ja sitä kautta meneillään olevaan kielitaisteluun. Kielitaistelu velloi varsinkin historioitsijoiden parissa, mikä heijastui paitsi professorivalintoihin myös ennen pitkää historiallisten yhdistysten jäseniin ja sitä kautta niiden julkaisuihin.³² Se vaikutti myös tutkimukselliseen suuntautumiseen suomen- ja ruotsinkielisten tutkijoiden parissa siten, että suomenkielinen tutkimus keskittyi kollektiiviseen kansa-käsitteeseen, kun taas ruotsinkielisessä tutkimuksessa keskiöön nousivat yksilöt ja säätyläistä eli ruotsinkielinen kansanosaa.³³

Suomenruotsalaiset tutkijat spekuloiivat sillä, oliko ruotsalaista asutusta ollut Suomessa ennen suomalaisia, mutta he eivät koskaan lähteneet rakentamaan suomenruotsalaista ”kansaa” ja sen historiaa. Syynä voi olla se, että suurin osa tutkijoista edusti nk. kulttuuriruotsalaisuutta (*kultursvenskhet*), joka korosti suomenruotsalaista kulttuuriperintöä eikä pyrkinyt todistamaan erillisen suomenruotsalaisen kansan olemassaoloa. Maltillisimmat suomenruotsalaiset tutkijat, kuten Carl Gustaf Estlander, soimasivat

suomalaisia kollegoitaan aivan oikeutetusti siitä, että nämä pyrkivät luomaan menneisyyteen linjajakoja, joita ei todellisuudessa ollut.³⁴

Vaikka svekomaanisen liikkeen piirissä viikingit nostettiin symboliksi monellakin tasolla, suomenruotsalaiset historiankirjoittajat eivät lähteneet korostamaan viikinki-aikaa keskeisenä osana suomenruotsalaista menneisyyttä, mikä olisi ollut enemmän spekulointia kuin tutkimusta, koska mitään varmuutta asiasta ei ollut. Kuten Fewster huomauttaa, minkäänlainen leimautuminen viikinkeihin tai ”germaaniseen” vasarakirveskulttuuriin ei olisi ollut edullista suomenruotsalaisille varsinkaan 1920- ja 30-luvun poliittisessa ilmapiirissä, sillä se olisi voitu tulkita poliittisesti epäilyttäväksi ja suorastaan vaaralliseksi.³⁵

Koska historiankirjoitus Suomessa oli pitkälle 1950-luvulle saakka suomenkielisen sivistysvaltion legitimointia, siinä ei ollut sijaa symboleille tai käsitteille, jotka määrittivät naapureita.³⁶ Sisältöä kansan ominaispiirteisiin haettiin asettamalla se vastakkain muiden – erityisesti naapureiden – kanssa.³⁷ Esimerkkinä populaariteok-

(1917); J. Lukkarinen (1917) 'Eräs muinainen kulkutie Laatokan ja Oulunsuun välillä', *Suomen Museo* 24, 1–7; von Törne (1917); Tallgren (1918); T. Voionmaa (1918); V. Voionmaa (1918).

29. Leena Huldén (2002) 'När kommo svenskarna till Finland?' teoksessa Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (toim.) *När kommo svenskarna till Finland?* Helsingfors: SLS, 15–38; Aira Kemiläinen (1993) *Suomalaiset, Pohjolan outo kansa*, Historiallisia tutkimuksia 177. Helsinki: SHS, 146–147.

30. Håkan Andersson (2002) 'Kolonister eller konstitutionsväktare?' teoksessa Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (toim.) *När kommo svenskarna till Finland?* Helsingfors: SLS, 162.

31. Klinge (2010) 51.

32. Mylly (2002) 179.

33. Tommila (2000) 69.

34. Max Engman (2000) 'Historikernas folk' teoksessa Derek Fewster (toim.) *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Helsingfors: SLS, 35, 43–45.

35. Fewster (2000) 119.

36. Mylly (2002) 288.

37. Päivi Rantanen (1997) *Suolatul säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen*, Helsinki: SKS, 220.

sista, jossa tällaista vastakkainasettelua oli, voisi mainita ennen sotia ilmestyneet Aarno Karimon *Kumpujen yöstä* -sarjan toisen osan ja Väinö Kainuun romaaniin *Finnit tulevat*, missä viikingit asetettiin vastakkain suomalaisten heimojen kanssa.³⁸ Viikinkiaika ja viikinkisymboliikka antoivat pontta sille osalle ruotsinkielistä väestöä, joka halusi identifioitua skandinaaviseksi ja erityisesti ruotsalaiseksi. Viikinkisymboliikalla ei ollut merkitystä suomenkielisille, sillä akateemisessa diskurssissa suomalaisuuden ja ”suomalaisten” menneisyyden rakennusaineiksi etsittiin omintakeisia piirteitä tai yhteyttä muuhun suomalais-ugrilaiseen ”perheeseen”.

Vaikka kielikiista lieneekin yksi niistä syistä, jonka vuoksi viikinkiaika-nimitystä on saatettu karttaa Suomessa, on syytä muistaa, että itsenäistymisen ja talvi- ja jatkosotien välisenä aikana yleinen ilmapiiri oli enemmän Venäjän (Neuvostoliiton) kuin Ruotsin vastainen. Keski-aikaan kohdistuvassa arkeologisessa tutkimuksessa oli tendenssejä, jotka olivat hyvinkin suopeita ruotsalaisuudelle. On esitetty, että fennomaniakaan ei olisi ollut ristiriidassa Skandinavia-sympatioiden kanssa.³⁹

Kamppailu ”suomalaisuuden” ja ”ruotsalaisuuden” välillä laantui akateemisissa piireissä vasta 1940-luvulla, ja suomenkieliset ja ruotsinkieliset historioitsijat lähestyivät toisiaan.⁴⁰ Sotien jälkeen suomenruotsalaiset historiantutkijat purkivat nationalistista, erityisesti Jalmari Jaakkolan rakentamaa keskiaikakuvaa. Lähteminen oli alkanut jo sodan aikana ja sodan jälkeen, kun ”kolmannen” tahon uhka yhdisti tutkijoita. Yhtäkkiä Suomen ja Ruotsin yhteinen menneisyys näyttäytyikin positiivisemmassa valossa kuin aikaisemmin.⁴¹

Skandinaavinen viikinkiaika ja suomalainen myöhäinen rautakausi?

Edellä esitettyjen tulosten valossa näyttää siltä, että viikinkiaika-nimityksen käyttö on johdonmukaisempaa arkeologeilla kuin historiantutkijoilla. Ruotsinkielisissä teksteissä on luontevaa

käyttää vikingatiden-nimitystä, kun taas viikinkiaika-nimityksen käyttö on aikakauskirjojen perusteella vaihtelevampaa suomenkielisten tekstien osalta. Aikakauskirja-aineiston perusteella periodinimityksen vaihtelua voi selittää historiallisilla syillä ja tieteenalojen eroilla.

1800-luvun lopun ja 1900-luvun ensimmäisen puolen artikkeleissa periodinimityksen valintaan (ja sitä kautta sen vaihtelevuuteen) vaikuttivat kielikiista ja kansallisen menneisyyden luonti, jotka heijastuivat historian ja arkeologian tulkintoihin. Dialektisen ajattelun mallilla eli sillä, että jokin asia määriteltiin suhteessa sen vastakohtaan, on täytyntä olla vaikutusta suomalaisen menneisyyden käsityksen muotoutumiseen 1800-luvulla. Toisin sanoen suomalaiseen, kansallisuusaatteesta kumpuaavaan menneisyyskuvaan ei voitu helposti yhdistää sellaista käsitettä kuin viikingit, koska skandinaavisuus samalla tavoin kuin slaavilaisuus oli vastakohta suomalaisuuden käsitteelle. Suomalaiset historiantutkijat 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla korostivat erityisesti keskiaikaa Suomen historiassa ja suomalaisen kansan muotoutumisessa, mikä puolestaan heijastelee yleistä kiinnostusta kyseistä aikakautta kohtaan romantiikan hengessä.⁴²

38. Aarno Karimo (1930) *Kumpujen yöstä*, osa 2., Porvoo: WSOY; Väinö Kainuu (1936) *Finnit tulevat*, Porvoo: WSOY.

39. Eva Ahl-Waris (2010) *Historiebruk kring Nådendal och den kommemorativa anatomin av klostrets minnesplats*. Helsinki: Yliopistopaino, 274 ja viitteet.

40. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (1990) 'Historiatiede oman aikansa tulkina. Katsaus suomalaisen historiankirjoituksen vaiheisiin viimeisen sadan vuoden ajalta' teoksessa Pekka Ahtiainen et. al (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. Historiallisen yhdistyksen julkaisuja n:o 5. Juva: WSOY, 26; Max Engman (1990) 'Valtakunnallinen, suomalainen vai ruotsalainen näkökulma?' teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. Historiallisen yhdistyksen julkaisuja n:o 5. WSOY: Juva, 58.

41. Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen (1996) *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat*, Helsinki: SHS, 124–125.

42. Klinge (2010) 52; Fewster (2006).

Viikinkiaika-diskurssissa tulevat esiin eri tieteenalojen käytänteet. Arkeologiassa esihistorian viimeisestä ajanjaksosta käytetään usein nimitystä myöhäinen rautakausi, joka kattaa viikinkiajan ja ristiretkiajan. Tämä on käytännöllistä, koska löytöjen ollessa kyseessä voi olla mahdollonta antaa tarkempaa ajoitusta. Arkeologiassa löytöjen ajoitus on työkalu, jonka avulla löytöjä voidaan verrata esimerkiksi naapurialueilta tehtyihin vastaavan ikäisiin löytöihin. Jos periodikäytänteissä on eroavaisuuksia, se voi olla ongelmallista löytöjen vertailun kannalta.⁴³ Historiantutkijalle, joka törmää esihistorian loppuvaiheen nimityksiin yleensä historian yleisesityksissä, ongelmallista on periodinimitysten vaihtelu ja rinnakkaiset nimitykset. Yleistäen voi todeta, että viikinkiaika-nimityksen käyttö ei ole ongelma arkeologille, mutta historiantutkijalle se ei ole itsestäänselvyys.

Esihistorian loppuvaiheen periodinimitysten käytön laajempi tutkimus, joka ulottuisi 1800-luvulle, voisi valaista, onko termistöissä tapahtunut todella muutos eli yleistyykö viikinkiaika terminä diskurssissa 2000-luvulle tultaessa. Ainakin historian yleisesitysten osalta voisi olettaa, että näin on jo tapahtunut.⁴⁴ 1800-luvun julkaisujen merkitystä ei voi vähätellä, koska siihen osuu mielenkiintoisesti fennomanian nousu ja sitä kautta kansallisen historian rakentaminen.⁴⁵ Aiheen tutkimista olisi mahdollista syventää myös käsitehistoriallisella tutkimuksella.

Myöhäisestä rautakaudesta runsaasti kirjoitaneiden tutkijoiden osalta voisi tutkia, miten periodinimitykset osuvat yksiin tutkijan henkilökohtaisten (poliittisten) mielipiteiden kanssa. Esimerkiksi nationalistista kansakunnan historiaa rakentaneet tutkijat, kuten Väinö Voionmaa ja Jalmari Jaakkola, osallistuivat tähän diskurssiin ja he käyttivät keskiaikaa edeltävästä ajasta muita nimityksiä kuin viikinkiaika.⁴⁶ Toisaalta myös ruotsinkielisen vikingatiden-diskurssin tutkiminen voisi tuoda syvällisempää tietoa tutkijoiden roolista suomenruotsalaisen identiteetin luomisessa. Suomenruotsalaisen ja ruotsalai-

sen vikingatiden-diskurssin vertailu olisi mielenkiintoista, koska siinä voisi pohtia kielellisen yhteyden lisäksi kansallisuuden vaikutusta diskurssiin.

Rautakaudesta viikinkiaikaan?

Yrjö Koskinen totesi vuonna 1875 pitämässään esitelmässä Topeliuksen muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin esittämään kysymyksen ”Onko Suomen kansalla historiaa?”, että kansa tahtoo historiaa, joten sillä on historia.⁴⁷ Koskinen vastaus tuo esiin sen, kuinka historia tai pikemminkin historiankirjoitus on tahdon asia. Historiaa luodaan ja tuotetaan kirjoitettuun muotoon, ja tässä luomistyössä menneisyyden tutkijat ovat avainasemassa. Tämän artikkelin tarkoitus on osoittaa, että periodinimityksen valinta kertoo jotain tutkijasta ja hänen omasta ajastaan. Kirjalliset ja täysin sepitteellisetkin menneisyyden kuvaukset olivat ja ovat väistämättä vaikuttamassa siihen, miten näemme

43. Pekka Sarvas kiinnitti artikkelissaan huomiota siihen, että Virossa (Eestissä) nuorimman rautakauden esineitä ajoitettiin huomattavasti nuoremmiksi kuin Suomessa. Sarvas (1971) 51–63.

44. Esimerkiksi Jouko Vahtola ja Pentti Virrankoski käyttävät Suomen historian yleisesityksissään viikinkiaikainimitystä, kun vanhemmassa Suomen historian pikkujättiläisessä viikinkiaikaa ei edes mainita nimityksenä. Ari Siiriäinen (1987) ’Suomen esihistoria’ teoksessa Seppo Zetterberg (toim.) *Suomen historian pikkujättiläinen*, Helsinki: WSOY, 11–39; Vahtola (2003); Pentti Virrankoski (2009) *Suomen historia I-II*. Helsinki: SKS; Ks. myös Kari Tarkianen (2008) *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*. Stockholm: SLS Atlantis.

45. Artikkelit ja puheenvuorot aikauskirjoissa antavat läpileikkauksen siitä, miten viikinkiaika ylipäätään esiintyy akateemisessa diskurssissa, mutta perinpohjaisen analyysin tekeminen vaatii sen, että lähteet kattavat myös Suomen historian yleisesitykset 1800-luvun lopulta tähän päivään.

46. V. Voionmaa (1925); Jaakkola (1954).

47. Osmo Jussila (2007) *Suomen historian suuret myytit*, Helsinki: WSOY, 18.

menneisyyden, miten sitä kuvataan tai mitä terminologiaa käytetään.⁴⁸

Yhteyksien tarkastelu historian ilmiönä on tämän ajan tutkimuksellinen trendi. Se näkyy mm. siten, että useissa kansainvälisissä viikinkiaikaa koskevissa tutkimuksissa on viimeisen 20–30 vuoden aikana keskitytty tarkastelemaan kaikenlaisia kulttuurisia yhteyksiä.⁴⁹ Viikinkiaika-termin valinta tänä päivänä osoittaa, että sitä käyttävä tutkija haluaa korostaa kyseisen aikakauden laajempia kulttuurienvälisiä yhteyksiä, mikä puolestaan on selvä heijastus nykyhetken globaalista verkottuneesta maailmasta. Viikinkiaika-diskurssi koskettaa siis tätäkin hetkeä. Viikinkiaikaa tai laajemmin myöhäistä rautakautta

on arkeologian parissa tutkittu Suomessa kiitetävän paljon.⁵⁰ Tutkijat ovat verkostoituneet ja viikinkiaikaa koskevan tutkimuksen parissa on tehty ja tehdään monitieteistä yhteistyötä.⁵¹ Viimeisten 30–40 vuoden kaivaustulokset ovat vähitellen tuoneet uutta tietoa Suomen alueen viikinkiaikaisista yhteyksistä muualle. Voidaan kysyä, onko yhteyksiä haettu liiankin innokkaasti ajan hengessä. Esimerkiksi 1980-luvun lopussa Hämeenlinnan Varikkoniemen kaivauksista tehtiin hyvin äkkiä pitkälle meneviä johtopäätöksiä viikinkiaikaisesta kauppapaikasta.⁵²

48. Menneisyyskuvan rakentamisesta, ks. Kuisma Korhonen (2006) 'General Introduction: The History/Literature Debate' teoksessa Kuisma Korhonen (toim.) *Tropes for the Past. Hayden White and the History/Literary Debate*, Amsterdam, New York: Rodopi, 18.

49. Esimerkkinä viikinkiaikaisten yhteyksien tarkastelusta voi mainita seuraavat teokset: Lars Ivar Hansen (1996) 'Interaction between Northern European Sub-arctic Societies during the Middle Ages. Indigenous Peoples, Peasants and State Builders' teoksessa M. Rindal (toim.) *Two Studies on the Middle Ages. KULTs skriftserie 66*; Mats Roslund (2001) *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*, Lund: Vetenskapsocieteten i Lund; James Barrett (toim.) (2003) *Contact, Continuity, and Collapse. The Norse Colonization of the North Atlantic*. Turnhout: Brepols; Ingrid Gustin (2004) *Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*, Malmö: Lund studies in Medieval Archaeology; Jonathan Adams & Katherine Holman (toim.) (2004) *Scandinavia and Europe, 800–1350: Contact, Conflict, and Coexistence*, Turnhout: Brepols; Stefan Brink (toim.) (2008) *The Viking World*, London and New York: Routledge.

50. Muun muassa seuraavat teokset ovat keskeisellä tavalla sivunneet viikinkiaikaa: Pirjo Uino (1997) *Ancient Karelia*, Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys; Aleksandr Saksa (1998) *Rautakautinen Karjala*, Joensuu: Joensuu yliopisto; Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander (2000) *Luisitari – A History of Weapons and Ornaments*, Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja; Tuukka Talvio (2002) *Coins and Coin Finds in Finland AD 800–1200*, Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys; Juha-Matti Vuorinen (2009) *raennukset ja rakentajat Raison ihalassa rautakauden lopulla ja varhaisella keskiajal*, Turku: Turun yliopisto; Suomen viikinkiajasta puuttuu

laajempi synteesi. Tämä johtunee mm. siitä, että arkeologiassa väitöskirjatutkimus nojautuu tutkijan omiin kaivauksiin, jolloin tutkimuskohteena on yksittäinen kaivauspaikka tai esineryhmä. Yhtenä yrityksenä luoda synteisiä ajanjaksosta voidaan pitää Martti Linnan toimittamaa teosta. Martti Linna (toim.) (1987) *Muinaisrunot ja todellisuus*. Lohja: Historian Ystävien Liitto. Se pohjautuu Kalevalan juhluvuonna 1985 pidettyyn esitelmäsarjaan Helsingin Säätytalolla. Esitelmäsarjan tavoitteena oli selvittää Suomen muinaisrunojen syntypaikkaa ja -aikaa sekä sitä yhteisöä, joka synnytti runot. Kuten Janne Vilkkuna toteaa kirja-arvostelussaan, kyseessä on vain artikkelikokoelma, mutta ei synteesi. Janne Vilkkuna (1989) 'Muinaissuomalaisen yhteiskunnan loiston etsintää?', *Historiallinen Aikakauskirja* 87, 121–122.

51. Esimerkkeinä viikinkiaikaan liittyvistä tutkijoiden verkostoista ovat monitieteiset SEAS-projektit (*Vårt Maritima Arv – Merellinen Perintömme – Our Maritime Inheritance; Western Uusimaa during the late Iron Age and Medieval Period. Settlement history from the viewpoint of archaeology, history, biology and geology; Settlements and Economies around the Sea – Maritime settlement, subsistence and economic histories around the Baltic Sea 500–1700 AD.*) ja *Viikinkiaika Suomessa – Viking Age in Finland -tutkimushanke, jotka ovat tuoneet eri tieteenalojen tutkijoita yhteen*. Viimeksi mainittu järjesti Suomen Kulttuurirahaston tuella vuoden 2011 aikana kaksi monitieteistä viikinkiaikaa käsittelevää seminaaria.

52. Eeva-Liisa & Hans-Peter Schulz (1990) 'Varikkoniemi in Hämeenlinna – Trading Site from the Viking Period', *Iskos* 9, Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 75–80. Ks. keskustelua aiheesta Eeva-Liisa ja Hans-Peter Schulz (1993) 'Tieteellisen keskustelun tasosta', *Muinaistutkija* 4, 21; Jussi-Pekka Taavitsainen (2005) 'Roska ei valehtelee: nuoret ajat ja arkeologia', *Tietessä tapahtuu* 5, 22–25.

Vaikka populaarikulttuurissa ”viikinki” on edelleen 1800-luvulla luotu sarvipäinen soturi, tutkimus on jo osoittanut, että ”viikinki” ei ole käsite, joka olisi kuvannut vain yhtä etniseettistä tai edes yhtä homogeenistä ryhmää.⁵³ Viikinkiaika ei ole enää yksinomaan skandinaavien historiaa, vaan se ymmärretään ajanjaksona, joka kosketti koko pohjoista Eurooppaa. Nykyisen Suomen alue ei suinkaan ollut irrallaan viikinkiajan maailmasta, mikä puoltaa hyvin viikinkiajan käyttöä periodinimityksenä suomalaisessa historiografiassa. Historiantutkija niin kuin arkeologikin on sidoksissa omaan aikaansa ja paikkaansa. Ne vaikuttavat menneisyyden tulkintoihin, eikä tätä ole syytä kieltää. EU-Suomessa ja globaalistuvassa maailmassa suomalaisen viikinkiajan tutkimuksen tulisikin lähteä siitä, mitkä olivat täällä asuvien ihmisten yhteydet muualle ja mikä oli heidän paikkansa siinä kaupan ja kulttuurin verkostossa Itämerellä, jonka kantavana voimana viikingit olivat.

Historiantutkijalle historian ja esihistorian välinen raja on kuin veteen piirretty viiva. Ei ole mielekäästä tutkia yhtä yksittäistä aikakautta historiassa erillisenä kokonaisuutena, vaan se tulisi nähdä osana jatkumoa. Vaikka viikinkiaika on kuulunut perinteisesti arkeologian kenttään, sen tutkimus olisi nähtävä sillanrakentajana arkeologian ja historian välillä. Kirjallisen lähteistön vähäinen määrä ei tarkoita sitä, ettei historioitsija voisi tehdä tutkimusta lainkaan tai lähestyä

aihetta keskiajan tutkimuksesta käsin. Esimerkkinä voisi mainita postmodernissa historiantutkimuksessa historian tarkastelun ”alhaalta käsin”, jonka mukaan kirjallisten lähteiden rajoittuneisuus ei saa olla este tutkimuksen teolle.⁵⁴

Viikinkiaika periodinimityksenä ei ole ollut itsestäänselvyys suomalaisessa historiografiassa. Tutkimus osoittaa, että viikinkiaika-nimitys on kytkeytynyt kansallisen historian luomiseen ja sitä kautta vallitsevaan poliittiseen tilanteeseen sekä yksittäisten tutkijoiden valintoihin. Nähtäväksi jää, vakiintuuko viikinkiaika-termi suomalaiseen historiografiaan, mutta nimitystä tärkeämpi seikka on se, miten aikakauden sisällön tulkinnat elävät tutkimuksessa.

53. Viikinki-sanan etymologiasta ks. esim. Eldar Heide (2005) 'Viking – "rower shifting"? An etymological contribution', *Arkiv för Nordisk Filologi* 120, 41–54.

54. Peter Burke (2001) 'The New History: Its Past and Its Future' teoksessa Peter Burke (toim.) *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press. 5. Monitieteisessä saagatutkimuksessa on pyritty löytämään uusia, retrospektiivisiä metodisia lähestymistapoja paitsi saagoihin myös myöhempään skandinaaviseen folklore-aineistoon. Tätä varten on perustettu tutkijoiden verkosto Retrospective Methods Network, joka julkaisee online-aikauskirjaa RMN Newsletter. <http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/English/RMN/index.htm> – *Nyt julkaistu Sirpa Aallon artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Jukka Korpela

Sisä-Suomen asuttaminen ja väestön kasvu myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa

Perinteisesti ajatellaan, että keskiajan Sisä-Suomi oli asumaton erämaata, jonka savolaiset asuttivat uuden ajan alussa. Tämä teoria rakentuu verotusläheteiden yksioikoiseen tulkintaan. Ne eivät kerro mitään keskiajan asutuksesta eivätkä asutustoiminnasta vaan vain uudenajaisen verohallinnon kehityksestä. Erittäin moni muu seikka puhuu perinteistä käsitystä vastaan.

Sisä-Suomi¹ lienee ollut asuttu ja sen väestö kasvanut tasaisesti läpi keskiajan. Uuden hallinnon ja kuninkaan vallan synty pakotti väen elinkeinomuutokseen, koska verojen maksuun vanhat resurssit eivät enää riittäneet. Kun siirryttiin peltoviljelyyn, väki oli helpommin kontrolloitavissa ja kirjattavissa veroluetteloihin. Näin aiemmin kaiken vallan ulkopuolella asunut väki kirjautui asiakirjoihin eli kirjallisissa lähteissä aiemmin näkymättömästä väestä tuli näkyvä.

Vallitsevan käsityksen mukaan keskiajan Suomen vakituinen asutus rajoittui rannikkoseudulle, Varsinais-Suomeen, Satakuntaan, Hämeeseen, Karjalan kannakselle, Laatokan rannoille ja muutamaan sisämaan väestösaarekseen. Muualla asui vain vähäinen määrä puolinomaisia lappalaisia. Sisä-Suomi muodosti rintamaiden eränkävintialueen, jonne vaellettiin kesäkaudeksi.²

Suomen väestön on laskettu kymmenkertaisuneen aikavälillä 1300–1750 ja edelleen kymmenkertaisunut vuoteen 2000 tullessa. Nykyarkeologian mukaan väki kaksinkertaistui viikinkikauden jälkeen jokainen vuosisata 1500-luvulle saakka Itä-Fennoskandiassa. Kauko Pirinen

arvioi Savon väestön vuosikasvun olleen 0,3 prosenttia eli kaksinkertaistuneen 1300-luvun alusta 1500-luvulle. Monen muunkin tutkijan mukaan 1300-luvun Savossa olisi ollut 600 taloutta eli 6 000 ihmistä ja 1500-luvulla 3 400 taloutta eli 15 200–34 000 ihmistä. Suomessa on tulkittu olleen 1500-luvun puolivälissä 300 000 asukasta, mutta koko alueen väestöstä ei ole yhtä varmaa arviota koskien noin vuoden 1300 tilannetta. Väkimäärän todetaan vain kasvaneen tämän jälkeen voimakkaasti.³

Tutkimuksen mukaan savolaisasutuksen kasvu johti myöhäiskeskiajalla⁴ valtavaan asutustoimintaan, joka levitti väestöä Suur-Savon asutus-

1. Tarkoitan Sisä-Suomella karkeasti aluetta Salpausselkien pohjoispuolella ja Suomenselän itäpuolella aina Kainuuseen ja Vienaan saakka.
2. Pertti Haapala & Raisa-Maria Toivo (toim.), *Suomen historian kartasto*. Genimap 2007, 29, 44, 52, 54; Seppo Suvanto, *Suomen historia II: Keskiaika*. Weilin+Göös 1985, 220; Jouko Vahtola, *Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin*. Suuri suomalainen kirjakerho 2003, 46–51; Svend Gissel et al., *Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1200–1600. Comparative Report from the Scandinavian Research Project on Deserted Farms and Villages*. Almqvist & Wiksell International 1981, 132–135, Eljas Orrman, Suomen väestön ja asutuksen kehitys keskiajalla. Teoksessa P. Fogelberg (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisen juuret nykytutkimuksen mukaan*. Societas Scientiarum Fennica 1999, 375–376.
3. Heikki Simola, Cultural land use history in Finland. Teoksessa Tapio Lindholm & Raimo Heikkilä (toim.) *Finland – Land of Mires*. Finnish Environment Institute 2006, 165; Jussi-Pekka Taavitsainen, Heikki Simola & Elisabeth Grönlund, Cultivation History Beyond the Periphery. Early Agriculture in the North European Boreal Forest. *Journal of World Prehistory* 12:2 (1998), 234; Yrjö Kaukiainen, Suomen asuttaminen. Teoksessa Eino Jutikkala et al. (toim.) *Suomen taloushistoria I: Agraarinen Suomi*. Tammi 1980, 18–53, Eljas Orrman, Suomen väestön ja asutuksen kehitys keskiajalla. Teoksessa Paul Fogelberg, Paul (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisen juuret nykytutkimuksen mukaan*. Suomalainen Tiedekatemia 1999, 375–384; Kauko Pirinen, *Savon historia* (= SavH) I. Kustannuskiila 1988, 382–386.
4. Noudatan kansainvälistä periodisointia enkä myöskään jaa historiaa esi- ja varsinaiseen historiaan. Siten varhais- ja sydänkeskiajan raja menee 1000-luvun puolivälissä ja sydän- ja myöhäiskeskiajan 1300-luvun puolivälissä.

taskusta pohjoiseen, koilliseen ja luoteeseen. Eräät tutkijat puhuvat jopa ryntäyksestä jakamattomiin erämaihin. Metsät kaskettiin ja otettiin viljelykseen Kainuuta, Oulujärven rantoja ja Vienaa myöten. Lopulta ”savolaiseksi väestöräjähdykseksi” nimetty kehitys johti 1500-luvulla suomalaisasutuksen syntyyn Keski-Ruotsissa ja Ruotsin Amerikan-siirtokunnissa.⁵

Käsitys siitä, että Sisä-Suomi olisi ollut keskiajalla asumattomaa, perustuu sille, että alueelta ei tunneta pysyvän asutuksen merkkejä kuten kalmistoja. Näkemykselle on kuitenkin helppo esittää vasta-argumentteja. Paleoeekologinen tutkimus on osoittanut, että itäisen Fennoskandian erämaa-alueella harjoitettiin laajalti mutta pienimuotoisesti viljelyä läpi keskiajan ja että alueen metsästrukturi oli suhteellisen nuorta eli käytön jäljet näkyvät.⁶ Monimuotoisten erä-

elinkeinojen varassa eläneet ihmiset haudattiin yleensäkin omalla tavallaan eikä tällaisesta väestöstä syntynyt laajoja kalmistoja, jotka ovat tyyppisiä pysyväälle kyläasutukselle. Puolinomadisesta asuintavasta ei myöskään jäänyt muita sellaisia jälkiä, jotka perinteisesti on luokiteltu viitteiksi pysyvästä asutuksesta. Itäisessä ja pohjoisessa Fennoskandiassa kiistatta tapahtunut esinelöytöjen köyhtyminen 1300-luvun alun jälkeen tuskin johtui autoitumisesta aiempaan verrattuna. Alue jäi vain kansainvälisen kaupan marginaaliin, mikä johti arkipäivän käyttömateriaalien muutokseen. Arkeologien mukaan nykyinen Suomen alue jakaantui pikemmin kahteen talousalueeseen kuin asumattomaan ja asuttuun alueeseen.⁷

Olen jo vuosia yrittänyt osoittaa, että perinteinen käsitys alueen asutuksesta on mahdoton.⁸

5. Veijo Saloheimo, Savo suurvallan valjaissa 1617–1721. Teoksessa SavH II:2. Kustannuskiila 2000, 118–119; Arvo-Mikael Soininen, *Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihteessa*. Suomen Historiallinen Seura 1961, 11–20, 31–49, 57–58, 122–136, 211–242; Pirinen 1988, 374, 392–410; Kauko Pirinen, Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. Teoksessa SavH II:1. Kustannuskiila 1982, 50–104, 265–308, Heikki Simola, Elisabeth Grönlund & Pirjo Uimonen-Simola, *Etelä-Savon asutus historian ja paleoeekologian tutkimus*. Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitos 1988, 17–30; *Suomen historian kartasto*, 101; Eija Lähteenmäki, *Ruotsin suomalmetsien synty. Savolainen liikkuvuus vanhemmalla Vaasa-kaudella*. Suomen Historiallinen Seura 2002.

6. Irmeli Vuorela & Sheila Hicks, Human Impact on the Natural Landscape in Finland. A Review of the Pollen Evidence. *FACT* 50–III.2 (1996), 245–257; Elisabeth Grönlund, *A Palaeoecological Study of Land-Use History in East Finland*. University of Joensuu 1995, 6–36; Teija Alenius & Ville Laakso, Palaeoecology and Archaeology of the Village of Uukuniemi, Eastern Finland. *Acta Borealia* 23 (2006), 164–165, Teija Alenius, *Environmental Change and Anthropogenic Impact on Lake Sediments during the Holocene in the Finnish-Karelian Inland Area*. Department of Geology of the University of Helsinki 2007, 11–12, Teija Alenius, Matti Saarnisto & Antti Ojala, *Repoveden kansallispuiston alueen sedimenttikerrostumat luonnon- ja maankäytön historian arkistona*. Helsingin Geologian tutkimuskeskus, Helsingin yliopisto 2005, 19–21; Teija Alenius et al., Records of Land Use and Medieval Settlement History in Vuonninen, Dvina Karelia, Northwest Russia.

Geoarcheology 26:1 (2011), 142–163; Jukka Korpela, *The World of Ladoga. Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone, c. 1000–1555*. Lit. Verlag Dr. Hopf, Berlin 2008, 118–119, 198–199.

7. Sirkku Pihlman, Väestöräjähdyksen historiallisen ajan taitteessa? Voisiko aineistoja tulkita toisinkin? *Aboa* 66–67 (2002–2004), 47–98; Georg Haggrén, The Colonization of Western Uusimaa in the Middle Ages. Colonists on the Shores of the Gulf of Finland. Teoksessa Marjo Poutanen (toim.) *Medieval Settlement in the Coastal Regions of Estonia and Finland*. Vantaa City Museum 2011, 7–11, Korpela, 2008, 140, 217–225; Jussi-Pekka Taavitsainen, Culture Clash or Compromise? The Notion of Boundary in the Utilization of Wilderness Areas. Teoksessa Jörn Staecker (toim.), *The European Frontier. Clashes and Compromises in the Middle Ages*. Gotland University College 2004, 47–48; Jussi-Pekka Taavitsainen, Janne Vilkkuna & Henry Forssell, *Suojoki at Keuruu. A mid-14th Century Site of the Wilderness Culture in the Light of Settlement Historical Processes in Central Finland*. Academia Scientiarum Fennicae 2007, 95–102.

8. Korpela 2008; Jukka Korpela, *Vuipurin läänin historia II: Vuipurin linnaläänin synty*. Karjalaisen kulttuurin edistämissektö - Karjalan kirjapaino Oy 2004; Jukka Korpela, Gosudarstvennaja vlast' i hristianizacija v Priladož'e v srednie veka. *Skandinavskie Čtenija* 4 (2004); Jukka Korpela, Die Schwedische Ostgrenze von Nöteborg bis Kardin. Eine Kirchengrenze, politische Grenze oder Kulturgrenze 1323–1660? Teoksessa Jörg Hackmann & Robert Schweizer (toim.) *Nordosteuropa als Geschichtsregion. Beiträge*

Väkeä on täytynyt olla Sisä-Suomessa suhteellisen taajasti keskiajalla perinteisen asutusalueen ulkopuolella. Myös aikalaislähteet kuvaavat pohjoisen metsiä asuttuina seutuina. Olaus Magnuksen mukaan ”lappalaiset” ja muut metsien ihmiset elivät muiden tuntemattomissa oloissa. Heillä ei ollut rahaa, mutta he vaihtoivat omia tuotteitaan erämaan kauppapaikoilla tuontitavaroihin.⁹ Sigismund Herbersteinin mukaan pohjoisessa asui useita eri kansallisuuksia, joiden tärkeä elinkeino oli kalastus. Osa kuului Moskovan ja osa Ruotsin alaisuuteen.¹⁰

Ekologian lakien mukaan väestöt pyrkivät aina maksimoimaan kokonsa tarjolla olevien resurssien mukaan.¹¹ Luultavasti keskiaikainen väestö on ollut melko stabiili. Kevättalvinen puutos on tappanut heikoimmat, mutta muuten lähinnä kalaan turvautunut väestö ei ole ollut altis halloille eikä rankkasateille. Tarjolla olleet resurssit mahdollistivat jopa maltillisen kasvun. Tästä todistaa se, että vaikka viljanviljely tunnettiin jo varhain aina pohjoista Vienaä myöten,¹²

sitä ei laajennettu täydentämään ensisijaisia ravinnonlähteitä ennen 1400-luvun loppua.¹³

Ajatuksiani voi kritisoida sillä, että 1500-luvulla niin ruotsalais- kuin moskovaalishallinnonkin lähteet puhuvat uudisasutuksesta, muutosta ja väestön lisääntymisestä. Ensimmäiset asutusdokumentit ovat jo 1300-luvulta. Peltoala kasvoi räjähdysmäisesti 1500-luvulla samalla, kun vallankumouksellinen korpiruis tuli käyttöön. Paikan- ja henkilönimistö tukevat myös ajatusta muuttoliikkeestä, koska yhteyksiä on mm. Laatokan Karjalan ja Pohjois-Pohjanmaan ja jopa Hämeen ja Vienan välillä.¹⁴ Erätaloudesta on myös suoraa lähdeaineistoa Hämeestä ja Länsi-Suomesta.

Keskiajan väkimäärä

Perinteisen tutkimuksen mukaan koko Euroopan väkimäärä romahti Rooman imperiumin hajoamisen jälkeen ja kasvoi voimakkaasti varsinkin 900-luvulta 1300-luvun taitteeseen, jolloin saavutettiin väestökatto.¹⁵ Näkemys ei ole kestä-

des III. Internationalen Symposiums zur deutschen Kultur und Geschichte im europäischen Nordosten. Die Aue-Stiftung 2006; Jukka Korpela, Kristillisuus Karjalassa ja Itä-Suomessa keskiajalla. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja* 2006; Jukka Korpela, To the aggrandizement of the Realm of Sweden and Christianity. Teoksessa Steinar Imsen (toim.) *Taxes and Europeanization. Taxes, Tributes and Tributary Lands in the Making of the Scandinavian Kingdoms in the Middle Ages, "Norgesveldet"*. Occasional Papers No. 2. Tapir Academic Press 2011; Jukka Korpela, "Och starec Sergej köpte land och vattenområden och skogar och fiskeplatser". *Jordegendom, skenköp och det europeiska väldet i östra Fennoskandien under senmedeltiden.* Teoksessa Sverre Bagge et al. (toim.) *Statsutvikling i Skandina via i middelalderen*, Dreyer 2012 (= SSM 2012); Jukka Korpela, Nordöstliche Fennoskandien im späteren 15. Jahrhundert. *Castella Maris Baltici X* (2012) (= CMB 2012); Jukka Korpela, Migratory Lapps and the Population Explosion of Eastern Finns. The Early Modern Colonization of Eastern Finland Reconsidered. Teoksessa Charlotte Damm & Janne Saarikivi (toim.) *Networks, Interaction, Emerging Identities in Fennoscandia and Beyond.* La Société Finno-Ougrienne (painossa).

9. Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus* (Romae 1555). Julk. John Granlund. Rosenkilde & Bagger 1972, lib. 4 c. 5.

10. *Rerum Moscoviticarum commentarij Sigismundi Liberi Baronis in Herberstein, Neyperg & Guettenhag. Quibus Russiae ac Metropolis eius Moscoviae descriptio...* Basileae 1571, 117–119.

11. Korpela 2008, 201–202.

12. Alenius et al. 2011, 142–163; Korpela 2008, 119.

13. Ns. eräelinkeinojen ja peltoviljelyn kilpailusta maailmanlaajuisesti Ks. Jared Diamond, *Tykit, taudit ja teräs. Ihmisen yhteiskuntien kohtalot.* Terra Cognita 2005, 142–170.

14. A.-M. Soininen on väittänyt henkilönimistön pohjalta, että Pohjois-Savo olisi asutettu etelämpää Savosta, ennen muuta Rantasalmelta ja Juvalta (Soininen 1961, 116–122) ja Rantasalmi puolestaan Etelä-Savosta (A.-M. Soininen, *Rantasalmen historia.* Rantasalmen kunta 1954, 39–40). Tutkimus on pitkälti tukeutunut hänen näkemyksiinsä. Itse pidän henkilönimistöä hyvin heikkona argumenttina, koska sen alkuperä ja merkintälogiikka ei ole tiedossa.

15. William Jordan, *The Great Famine. Northern Europe in the Early Fourteenth Century.* Princeton University Press 1996, 11–12; Léopold Gênicot, On the Evidence of Growth of Population in the West from the Eleventh to the Thirteenth Century. Felipe Fernández-Armesto & James Muldoon, *Internal Colonization in Medieval Europe.* Vol. 2: *The Expansion of Latin Europe, 1000–1500.* Ashgate 2008, 27–44.

vä. Ajatus väestön romahduksesta perustuu vain sille, että väestömäärää kuvaavat kirjalliset lähteet ja läntinen kaupunkikulttuuri loppuivat varhaiskeskiajalla. Näillä ei ole mitään tekemistä väkimäärän kanssa: kaupungeissa ihmisiä kuoli enemmän kuin syntyi 1800-luvulle saakka.¹⁶ Joskus sydänkeskiajan väestönkasvua on selitetty Suomessakin kristillistymisen aiheuttamalla lastenmurhainstituution lakkaamisella. Tämä näkemys perustuu lähinnä uskonnollisille ennakkoluuloille ja tietämättömyydelle.¹⁷

Keskiaikaiset väestöhistorian lähteet syntyivät yksinkertaisesti vasta 1100-luvun maatalousreformin eli niin kutsutun feodaalisen vallankumouksen myötä, jolloin väestö asutettiin kyliin, perustettiin kattava seurakuntajärjestelmä ja ihmiset pakotettiin siirtymään laajasta kirjosta sivuelinkeinoja paikallisen linnanherran kontrolloimaan maanviljelyyn maksamaan veroja. Sydänkeskiajan kertomukset asumattomista mutta hedelmällisistä erämaista ovat pääosin propagandakirjoituksia, joilla pyrittiin käynnistämään vallan kontrolloima maanviljelys tuottamaan sielläkin veroja.¹⁸

Vuosien 1315–1322 yleiseurooppalainen nählänhäätä on todistus vain siitä, että peltoviljelyn sato ei riittänyt, kun maan köyhtyminen, puutteellinen viljelytekniikka, kato (sateet, kuivuus, halla) jne. osuivat yhteen, eikä elinkeinomuutoksen jälkeen väestöllä ollut enää kykyä turvautua vanhoihin sivuelinkeinoihin. Se ei suoraan kerro mistään valtavasta väestön kasvusta.¹⁹

Verrattuna muun Euroopan väestöhistoriaan on kuusinkertainen²⁰ kasvu Savossa hämmäntävä. Lähteiden tuntema väestö toki kaksinkertaistui Virossa 1200-luvun alusta 1500-luvun puoliväliin, mutta tähän vaikutti juuri asiakirjahallinnon kehittyminen. Euroopan ydinalueella väki pikemminkin väheni 1200-luvulta 1500-luvulle.²¹

Suomen väkimäärä tunnetaan tarkkaan vuodelta 1749, jolloin se oli 426 000. Kun siihen lisätään Venäjälle isossa ja pikku vihassa luovutettujen alueiden väki, päästään runsaaseen 500 000

ihmiseen.²² Tästä voi laskea taaksepäin sitä, millainen väestökehitys olisi tuottanut tuon asukasmäärän, jos se olisi ollut 1500-luvun puolivälissä 300 000, kuten aiemmassa tutkimuksessa on laskettu. Perinteinen näkemys johtaisi täysin utopistiseen vuotuiseseen nettokasvuun, koska uuden ajan alun kadot, sodat ja taudit merkitsivät suurta väestökatoa. Oiva Turpeisen mukaan väkimäärän on ehdottomasti täytynyt olla nykyisiä arvoita suurempi ennen 1600-luvun suuria kuolonvuosia.²³

Viljelyn kasvu

Sisä-Suomen keskiaikaiset viljelyhavainnot eivät ole tutkimukselle tuntematon seikka, joskaan niiden maantieteellistä kattavuutta ja ulottumista hyvinkin pohjoiseen ei ehkä aina ole mielletty.

16. Diamond 2005, 221–222.

17. Unto Salo, *Ihmisen jäljet Satakunnan maisemassa. Kulttuurimaiseman vuosituhanneet*. Suomen Historiallinen Seura 1997, 29–30; Unto Salo, Aurajokilaakson pronssikautinen ja rautakautinen asutus. Tietoja, tulkintoja, kysymyksiä. Teoksessa Aino Nissinaho (toim.) *Ihmisen maisema. Kirjoituksia yhteisön ja ympäristön muutoksesta Lounais-Suomen rannikolla*. Turun yliopisto & Åbo Akademi 1995, 26–28, Pihlman 2002–2004, 47, 58, 69–75.

18. Robert Moore, *The First European Revolution, c. 970–1215*. Teoksessa Jacques Le Goff (toim.) *The Making of Europe*. Oxford University Press 2000, 39–64; Marek Tamm, *A New World into Old Words. The Eastern Baltic Region and the Cultural Geography of Medieval Europe*. Teoksessa Alan V. Murray (toim.) *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ashgate 2009, 20–25.

19. Jordan 1996, 7–8, 12–15, 25–26, 31–33.

20. Itse Savossa kasvu on 3–6-kertainen, mutta siihen pitää siis lisätä valtavaksi arvioitu poismuutto asutus toiminnan vuoksi.

21. Seppo Zetterberg, *Viron historia*. SKS 2007, 132; Eino Jutikkala, *Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääri viivoja*. WSOY 1987, 46, 52, 67.

22. Eino Jutikkala, *Suurten sotien ja uuden asutuksen ekspansio kaudet*. Teoksessa Eino Jutikkala et al. (toim.) *Suomen Taloushistoria I*. Tammi 1980, 151–152.

23. Oiva Turpeinen, *Suomen väestö 1638–1815 sekä vertailu Viroon*. Teoksessa Jukka Korpela, Tapio Hämynen & Arto Nevala (toim.) *Ihmisiä, Ilmiöitä ja Rakenteita historian virrassa. Professori Antero Heikkiselle 60-vuotispäivänä omistettu juhla kirja*. Joensuun yliopisto 2001, 11–12.

Havaintoja on selitetty viljan kuljettamisella rintamaille, omalla rituaalisella käytöllä ja keinona parantaa riistakantoja.²⁴ Vaikka erätalous oli tärkeää, varsinainen asutus levisi kuitenkin myös vasta peltoviljelyn myötä eli se riippui maaperästä ja sen muokkaamiseen soveltuvasta tekniikasta.²⁵

Ensimmäistä viljelyhavaintoa olennaisempaa on kuitenkin se, että viljely alkoi kasvaa erittäin radikaalisti 1400-luvun lopulla. Viljelypinta-ala moninkertaistui, korpirukiin ottaminen käyttöön paransi satoja ja karjankasvatuksessa tapahtui Kustaa Vilkun esittämä vallankumous.²⁶ Näin ollen pitää selittää syy muutokseen ja siihen, miksi laajalti tunnettua innovaatiota ei otettu aiemmin käyttöön suuremmassa määrin. Perussy on tietenkin se, että viljelyn laajentamiseen ei ollut aiemmin tarvetta: joko ei ollut ruokittavia tai oli muuta parempaa ruokaa.

Marek Zvelebilin ja Paul Dolukhanovin mukaan siirtyminen nomadismista maanviljelyyn merkitsi suurta edistystä. Jos tämä olisi totta yksilötasolla, viljelyinnovaation käyttöön otossa ei olisi aikailtu missään. Jared Diamond käyttää kuitenkin laajasti aikaa selittääkseen sitä, miksi tämä innovaatio otettiin sen tuntemisesta huolimatta eri puolilla maailmaa käyttöön niin eri aikaan ja epätasaisella tavalla. Jossakin päin kilpailevat resurssit kuten kala lykkäsivät sen käyttöön ottoa, kun taas toisaalla riistakannan romahtaminen saattoi pakottaa nopeaankin viljelyn laajentamiseen. Erällä seuduilla valloittajat toivat taas innovaation käyttöön. Monien antropologien mukaan peltoviljelyä ei voikaan pitää edistyksenä yksilöiden näkökulmasta, koska se loi yhteiskunnallisen eriarvoistumisen. Se oli väestön viimeinen keino välttää jo alkanut katastrofi. On myös esimerkkejä väestöistä, jotka luopuvat viljelystä heti, kun kontrolli antaa periksi.²⁷

Suomessa vilja ei ole hyvä keksintö perusravinnoksi. Sadot vaihtelevat sateiden, kuivuuden ja hallojen takia, mikä aiheuttaa nälänhätiiä. Riisiä, karja, luonnonkasvit ja kala ovat muut ravin-

toresurssit. Poropaimentolaisuus ja karjatalous ovat myöhäinen ilmiö. Luonnonkasveja on käytetty, mutta niitä ei riitä perusravinnoksi. Suurriistan metsästys on energiataloudellisesti ongelmallista: "hirvenhiihtoon" kuluu enemmän energiaa kuin hirvestä saa syömällä. Lisäksi luonnon kantokyky ei Pohjolassa mahdollista absoluuttisesti niin suuria (nisäkäs)riistakantoja, että pelkästään niiden varassa merkittävän kokoinen väestö kykenisi selviytymään.²⁸ Toki myös riistaa metsästettiin Pohjolassa, mistä todistavat mm. runsaat määrät pyyntikuoppia suomalaismetsissä.²⁹ Lihaa pyydettiin ehkä sen herkullisuuden vuoksi. Muodostuihan lihansyönnistä keskiajan Euroopassakin ylimystön statussymboli. Riista ei kuitenkaan ole kyennyt ratkaisemaan ravintokysymystä keskiajan itäisen ja pohjoisen Fennoskandian metsissä.

24. Suvanto 1985, 77–79; Jussi-Pekka Taavitsainen, Kaskeaminen ja metsästys erämailla. *Kalevalaseuran vuosikirja* 73 (1994), 191–203; Ismo Björn, *Kaikki irti metsästä. Metsän käyttö ja muutos taigan reunalla itäisimmässä Suomessa erätaloudesta vuoteen 2000*. Suomen Historiallinen Seura 1999, 39–40.

25. Orrman 1999, 375–384; Eljas Orrman, Maantieteelliset tekijät ja kiinteän asutuksen leviäminen Suomessa ja erässä Ruotsin osissa esihistoriallisen ajan lopulla ja keskiajalla. Teoksessa Kyösti Julku (toim.) *Suomen varhaishistoria*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 1992, 365–368.

26. Kustaa Vilkuna, Lehmän kotiutuminen perheeseen. Naudan asettuminen yhteiskuntaan. *Virittäjä* 80 (1976), 19–30.

27. Marek Zvelebil & Paul Dolukhanov The Transition to Farming in Eastern and Northern Europe, *Journal of World Prehistory* 5 (1991), 233–278, Diamond 2005, 58–60, 91–207; Marvin Harris, *Cannibals and Kings. The Origins of Cultures*. Vintage Books 1991, 5–7, 18, 40–43, 101–123, 233–235, passim; Korpela 2008, 200, 273–276.

28. Ks. Diamond 2005, 183–184, kuinka heikkoa on biomassan hyödyntäminen ravintoketjussa eli kuinka paljon perusravintoa tarvitaan esim. lihansyöjäeläimen tuottaminen ravinnoksi.

29. Ks. Helmer Tegengren, *En utdöd lappkultur i Kemi Lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria*. Acta Academiae Aboensis Humaniora 19, Åbo 1952, 90–103.

Kalan määrä järvissä pysyy vakiona, koska niiden lisääntymiskyky on hyvä ja tyhjäksi kalastaminen on alkeellisilla välineillä mahdotonta. Alueen järvet ovat hyvin ravinteikkaita, joten niissä on paljon biomassaa (kaloja). Metsien väki olikin ennen muuta nimenomaan kalastajia.³⁰ Kalan käyttöä ei rajoittanut suolankaan puute, koska tämä korvattiin tuhalla.³¹ Kalastus on ylipäätään ollut muillakin äärialueilla juuri se pääelinkeino, joka on turvannut elämän jopa vuosituhansia.³² Suomi onkin tässä suhteessa varsin poikkeuksellinen alue maailmanlaajuisesti, koska täällä on ollut hyvä kilpaileva ravintoresurssi viljalle.³³

Syy ottaa uusi viljalajike käyttöön, lisätä viljelyalaa ja ryhtyä peltoviljelijäksi tuli siten Itä-Fennoskandiassa muualta: joko aiemmat resurssit romahtivat tai sitten tuli valtavasti uutta väkeä. Koska mitään luonnonkatastrofia ei ole tiedossa, jää selitykseksi jälkimmäinen. Se puolestaan tarkoittaa syntyvyyden radikaalia kasvua ja kuolleisuuden laskua tai suurta tulomuuttoa.

Kukaan ei ole esittänyt mitään selitystä syntyvyyden kautta tapahtuneelle valtavalle väestökasvulle 1400- ja 1500-luvulla, jolloin ilmasto kylmeni,³⁴ tautisuus lisääntyi³⁵ ja valtiomuodostuksesta johtunut verorasituksen moninkertaistuminen laski elintasoja. Muuttoteoriaa vastaan

puhuvat taas monet muut seikat. Maapulaa ei myöhäiskeskiajan Suomessa ollut ehkä Kanta-Hämettä lukuun ottamatta, eivätkä kuninkaiden luvat erämaiden valtaamiseen merkinneet mitään keskiajan todellisuudessa. Erätalousteoria on myös epälooginen. Jos kesällä mentiin korpiin, ei niistä ollut mitään syytä palata talveksi etelään.³⁶ Arvo-Mikael Soinisen laskelmat siitä, että Pohjois-Savon asutus oli uudisasutusta, koska väestön ikärakenne oli niin nuorta, kaatuu myös lähtökohtaansa: uusien veroluetteloiden tarkoitus ei ollut kuvata väestöä vaan veronmaksajia.³⁷ Sen enempää paikannimistö kuin kielelliset yhteydet eivät osoita, että juuri Suur-Savosta olisi lähtenyt mitään merkittävää muutto/kasvupurkausta minnekään.³⁸

Keski-Ruotsiin (ja -Norjaan) ulottunut 1500-luvun muutto vaatii vielä oman, uuden tutkimuksensa.³⁹ Juuri valtakunnan piiriin tulleella

34. Hubert H. Lamb, *Climate, History and the Modern World*. 2nd Edition. Routledge 1995, 211–217, 224–227, 229–233; Heli Huhtamaa, *Frost, Floods and Famines. Climate in Relation to Hunger in North-East Europe, A.D. 1100–1550*. Painamaton yleisen historian pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta, syksy 2011; Heli Huhtamaa, *Climate, Conflicts and Crises. Temperature Variations in Relation to Violent Conflict, Subsistence Crisis, and Social Struggle in Novgorod and Ladoga region AD 1100–1500*. Painamaton kulttuurimaantieteen pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta, kevät 2012.

35. Heikki S. Vuorinen, *Taudit, parantajat ja parannettavat. Lääketieteen historia*. Vastapaino 2010, 193–194; Diamond 2005, 211–213, 218–224; Richard H. Steckel, New Light on the "Dark Ages". The Remarkably Tall Stature of European Men during the Medieval Era. *Social Science History* 28:2 (2004), 219–220.

36. Korpela 2008, 43–44.

37. Soininen 1961, 122–124.

38. Suullinen tiedonanto Janne Saarikivi 31.8.2011.

39. Suomen Akatemian rahoittaman varttuneen tutkijan projektini (2010–2011) "North European Captives and East European Slave Trade during the Middle Ages" eräs osatulos näyttää olevan se, että tämän muuttoliikkeen aiemmat tulkinnat on tehty erollaan yleiseurooppalaisesta asuttamis- ja valtiomuodostuskehityksestä ja siksi varsin puutteellisia. Projektin tuloksena on ilmestynyt artikkeleita. Monografian on suunniteltu olevan valmis 2014.

30. Korpela 2008, 41–42, 139–140, 166–167, 200; *Juha Pentikäinen, Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia*. SKS 1995, 86–87; Jouko Vahtola, Saamelaiset – Inarin kansa 1550–1660. Teoksessa Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Inarin kunta 2003, 122–127; Tarja Nahkiaisjoja, Uudisasuttajien aika (1750–1876). Teoksessa Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Inarin kunta 2003, 176–177.

31. Korpela 2008, 210.

32. Reidar Bertelsen, Tilkomsten av fiskevær, med særlig blick på kysten mellom Vestfjorden of LoppHAVet. Teoksessa Lars Ivar Hansen, Richard Holt & Steinar Imensen (toim.) *Nordens plass i middelalderens nye Europa. Samfunnsomdanning, sentralmakt og periferier*, Det 27. Nordiske historikermøte 2011 (= NP 2011), 82–85, Diamond 2005, 58–60.

33. Diamond 2005, 92–95.

periferian väellä ei voinut olla mitään käsitystä menestyksen mahdollisuudesta meren takana. Päätyminen jopa aiemmin vieraaseen mutta hengenvaaralliseen työhön kaivosmiehiksi, viittaa siihen, että kuningas pakkosiirsi alamaisia omaksi hyödykseen ajan tavan mukaan. Tämä ilmiö ei todista väestön kasvusta.

Tulomuutto näissä oloissa edellyttää väestöromahdusta toisaalla. Tällaista tapahtui mm. Keski-Venäjällä ja Ukrainassa, josta väkeä muutti pakoon uuden keskusvallan syntymistä ja muodostui kasakkaväestö. Sellaista ei kuitenkaan tunneta Sisä-Suomen lähialueelta Laatokan Karjalaa lukuun ottamatta. Täältä väkeä muutti tutkimusalueellemme, mutta sen määrä ei ollut riittävän suuri ratkaisemaan tutkimusongelmaa.

Sitä vastoin ruhtinaan/kuninkaan vallan tunkeutuminen periferioihin lisäsi huomattavasti ruuan kulutusta. Perusväestön piti elättää sotilaat, virkamiehet ja papit, kun nämä ilmestyivät arkipäivään. Reijo Solantie on laskenut, että ravinnoksi viljaa piti tuottaa 339 kiloa henkeä kohti (mukaan lukien koko hallinto ja sotaväki, rammatt, lapset, vanhukset ja sairaat).⁴⁰ Tähän ravinnontuotantoon ei järvikalastus riittänyt: viljaa alettiin tuottaa veroiksi. Kun väki sitoutui peltoihin, romahti eräelinkeinojen tuotto.

Näin elintaso ei suinkaan kohonnut viljelyn räjähdysmäisen kasvun vuoksi vaan romahti, mistä mm. todistaa väestön keskipituuden lasku. Nykyisen terveys- ja ravintohistoriallisen tutkimuksen mukaan kaupungistuminen (taajan asutuksen synty) ja viljelysmallin muutos (viljelyn aloittaminen) ovat olleet tärkeimmät terveyttä heikentäneet tekijät ennen teollistumista. Väestön yleinen terveys näyttää tässä kehityksessä siis pikemminkin heikentyneen.⁴¹ Koko Euroopassa kaikki taloudellinen kasvu upposi hallintoon 1400-luvun lopulta 1700-luvulle. Näin tapahtui varmasti myös Sisä-Suomessa, jossa ei ollut aiemmin sotilaita, hallintoa eikä pappeja. Jos verrataan Savosta kerättyjen verojen kasvuun järvisedimenttien perusteella estimoitua

viljelyn kasvua, on kiistatonta, että koko lisätuotanto upposi veroihin (kuvio 1).

Verotilastot eivät lisäksi kuvaa kokonaiskulutusta. Kaikkia veroja (esim. linnaleiri) ei ole kirjattu minnekään.⁴² Lisäksi 1400-luvulta lähtien ulkopuolisten ryöstöretket lisääntyivät alueelle. Ne olivat pysyvä ilmiö koko Itä- ja Kaakkois-Euroopassa 1400-luvulta 1600-luvulle. Viljelyväestö oli helpompi kohde ryöstöretkillä kuin nomadinen väestö. Ryöstö oli sotajoukkojen palkka ja osa nykyaikaisen valtion tulonmuodostusta. Tätä kertovat hyvin eri kielten vero-sanojen etymologiat. Suomen sana tarkoittaa lahjaa ja kestitystä. Gruusian *sauri* taas tarkoittaa saalista, sakkoa, ja ylipäättään kaikkea sitä, minkä joutuu väkivallan edessä luovuttamaan.

Uudenaikainen hallinto suosi viljelyä myös siksi, että nomadinen ja puolinomadinen väestö ei ollut kontrolloitavissa ja verotettavissa. Paikalla oleva väestö oli helppo rekisteröidä ja siten verokirjat tulivat entistä täydellisemmiksi ja näin valtakunnan väkimäärä kasvoi kirjoissa. Kustaa Vaasan virkamiehistökin pyrki estämään perinteisten elinkeinojen jatkamisen.⁴³

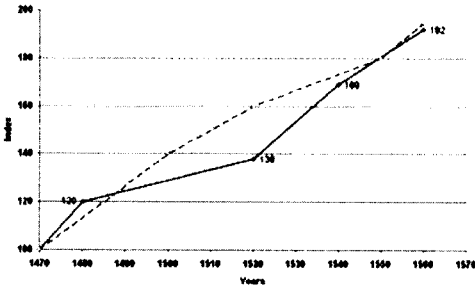
Kun hallinto tarvitsi väkensä elättämiseen ruokaa ja kehittynyt tekniikka mahdollisti viljan

40. Reijo Solantie, *Ilmaston, maankäytön ja väestön kolmiyhteys Suomessa vanhan maatalouden aikana*. Meteorologisia julkaisuja 35, Ilmatieteen laitos 1997, 8, 14, 16.

41. Janken Myrdal, *Det svenska jordbrukets historia 2: Jordbruket under feodalismen 1000–1700*. Natur och kultur 1999, 156–158, Nikola Koepke & Joerg Baten, *The Biological Standard of Living in Europe during the Last Two Millennia*. *European Review of Economic History* 9:1 (2005), 61–95, Steckel, *New Light on the "Dark Ages"*, 211–229; Richard H. Steckel & Jerome C. Rose, *Patterns of Health in Western Hemisphere*. Teoksessa Richard H. Steckel & Jerome C. Rose (toim.) *The Backbone of History. Health and Nutrition in Western Hemisphere*, Cambridge University Press 2003, 565–568; Richard H. Steckel, *The Best of Times, The Worst of Times. Health and Nutrition in Pre-Columbian America*. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, <http://www.nber.org/papers/w10299> (2004), 24–29, 32.

42. Korpela, *The World of Ladoga*, 273.

43. Korpela 2008, 299–313.

Kuvio 1. Verojen kasvu (yhtenäinen viiva) ja sedimenttitutkimuksien perusteella estimoitu viljelyn kasvu (katkoviiva) Savossa noin 1470–1570 (laskentaperiaatteista ks. Korpela 2008, 274)

kuljetuksen, syntyivät viljamarkkinat, ja viljan hinta nousi. Hallitsijan kannattikin tukea entisestään viljan tuottamista ja kerätä sitä veroina.⁴⁴ Varallisuutta ostamiseen kuninkaat saivat mm. konfiskoimalla kirkon ja ylimysten omaisuuksia ympäri Eurooppaa. Virosta vietiin 1500-luvulla sadosta 25 prosenttia, vaikka alueella oli nälänhätiiä ja puutetta.⁴⁵

Lopulta viljelyyn ja pysyvään asutusmuotoon siirtynyt väestö joutui pienen jääkauden uhriksi. Sivuelinkeinoiksi surkastunut erätalous ei enää elättänyt, kun viljasato tuhoutui. Nykyisen tutkimuksen mukaan vielä yksittäiset katovuodet eivät olleet väestöille tuhoisia, koska ravintolähteiden joustavuutta oli. Sitä vastoin pitkäaikainen ja voimakas ilmastostressi oli tuhoisa.⁴⁶ Viljan viljelyalan lisäys ei siten tukenut väestönkasvua.

Valtakunnan synty

Asutustoiminta erämaihin ja siirtyminen viljan tuotantoon ei voinut ratkaista edes teoriassa hypoteettisen väestökasvun aiheuttamaa ruokapulaa. Elinkeinojärjestelmän muuttaminen omien tarpeiden tyydyttämiseksi ja väestön koon maksimoimiseksi ei ole edullista, koska uusi resurssikin tulee pian käytettyä eikä nälkä väisty minnekään. Asutuksen käynnistäminen ja tuotannon saaminen aikaan uudella alueella olisi edellyttänyt pitkäjänteistä suunnittelua ja valmistelua,

joka ei keskiaikaisissa oloissa ollut mahdollista. Jos väen huomattiin kasvaneen ja tämän edellyttäneen reagointia ruuantuotannossa, olisi uuden tuotannon ensimmäisten tulosten saaminen aikaan kestänyt niin pitkään, että nälkääkatastrofi olisi tuhonnut kaiken kasvun ja siten uudisraivaus ollut tarpeetonta ja kärsinyt tekijäpulasta. Jo Thomas Malthusin klassillisen teorian mukaan nälkä on luonnollinen ilmiö populaatioiden koon sääntelyssä.⁴⁷

Malliksi ei kelpaa uuden ajan siirtolaisuus eikä edes siirtolaisuus uudelle mantereelle. Niitä ei selitä nälkääkatastrofi vaan uudenlainen käsitys maailmasta ja uusi maailmankuva, joka mahdollisti suunnitelmallisuuden. Toisin kuin keskiajan periferiassa oli muuttajilla tietoisuus yli paikallisuudesta: muutettiin tietyssä mitassa tunnettuun paikkaan, jossa oli jo valmiita rakenteita tarjolla. Myös lähtöalueella oli organisoitunut valtakunta, joka osin tuki muuttamista.⁴⁸

Territoriaalivaltion muodostuminen 1300–1700-lukujen välillä on keskiajan historian tärkeimpiä kehityskulkuja. Kun kuningas kykeni vahvistamaan asemansa lakien lähteenä, itsenäiset feodaaliherrat menettivät valtansa ja kirkko tuli kuninkaasta riippuvaksi. Kuninkaan val-

44. Ilkka Nummela, Regional Inequality in Finland. Teoksessa Marko Lamberg, Marko Hakanen & Janne Haikari (toim.) *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe. Methodological Approaches to Spatiality*. Nordic Academic Press 2011, 347–351.

45. Zetterberg 2007, 136, 178.

46. Huhtamaan suullinen lausunto 18.4.2012; Huhtamaa, 2011 ja 2012; J. Holopainen & S. Helama, Little Ice Age Farming in Finland. *Preindustrial Agriculture on the Edge of the Grim Reaper's Scythe. Human Ecology* 37:2 (2009), 213–225; E. D. G. Fraser, Food System Vulnerability. Using Past Famines to Help Understand How Food System May Adapt to Climate Change. *Ecological Complexity* 3 (2006), 328–335.

47. Huhtamaa 2011.

48. Saavutettavuuden käsitteestä Dick Harrison, *Skapelsens geografi. Föreställningar om rymd och rum i medeltidens Europa*. Svenska Humanistiska Förbundet 1998; Jukka Korpela, Reach and Supra-Local Consciousness in the Medieval Nordic Periphery. Teoksessa Frog & Ahola (toim.) *Viking Age in Finland* (painossa).

taa alettiin tukea teoreettisesti: syntyi oppi kunnikaalle kuuluvista regaalioikeuksista. Näitä olivat lakien antaminen, verottaminen ja ylioikeus maahan.

Moni kuningas oli jo myöhäiskeskiajalla suvereeni. Hän rekisteröi ihmisiä alamaisikseen verokirjoihin (ensimmäinen niistä oli *Domesday Book* Englannissa vuonna 1086). Valtakunnat paisuivat, koska hovi, sotaväki ja vallan rakenteet kaipaivat resursseja. Näin veronkantoalueita laajennettiin aiemmista linnakesuksista yhä kauemmaksi.⁴⁹ Lopulta kuningaskuntia alettiin erottaa toisistaan rajoilla. Asia perusteltiin protonationalistisen historiankirjoituksen kertomuksilla Nooan pojista periytyvistä kansakunnista ja näiden alueiden rajoista.⁵⁰

Valtakuntien muodostuminen johti niiden keskinäiseen törmäämiseen. Ruotsin ja Moskovan sotiminen nykyisessä Itä-Suomessa alkoi 1400-luvun lopulla. Venäjältä tuli Ruotsin vihollinen ja tällä viholliskuvalla oikeutettiin keskusvallan kasvua 1450-luvulta lähtien.⁵¹ Aiemmin ei ollut valtakuntien sotia. Kyse oli ryöstöretkistä, yksittäisten kontrollipisteiden hallinnasta (Neva) ja uskonnollisesta missiosta (ristiretki).⁵²

Sotiminen kiihdytti raja-alueeksi muodostuneen seudun silmitöntä hävittämistä. Karjalassa ja Itä-Suomessa tämä alkoi 1400-luvun lopulla. Kun vielä ei kyetty organisoimaan väestön verotusta, sitä ryövättiin: viljaa, karjaa ja ihmisiä. Ihmisryöstely kasvoi koko Itä- ja Etelä-Euroopassa valtavasti 1400-luvun lopun jälkeen. Vangeista pyydettiin lunnaita tai heidät myytiin orjakauppaan Keski-Aasiaa, Intiaa ja Lähi-itää myöten.⁵³

Paikallisnäkökulmasta uusi valta oli vain konfliktiosapuoli. Vuonna 1446 Viipurin linnanherro Karl Knutsson sotkeutui sisämaan riitoihin, joissa savolaiset olivat murhanneet, ryöstäneet ja tappaneet hämäläisiä, ja hämäläiset murhanneet savolaisia, pilkkoneet heidän ruumiinsa ja syöttäneet palaset koirille.⁵⁴ Sotaherra Kostja Jur'ev hyökkäili Volgalla Sarain ja Vjatkan välillä ja ryösteli paikallisia.⁵⁵ Metropoliitta Gerontij raivosi kirjeessään Vjatkan atamaaneille, koska nämä ryöstelivät kirkkoja ja ihmisiä pakanoiden liittolaisina.⁵⁶ Kasakat, čerkessit ja muut hyökkäilivät Venäjän eteläisellä arolla niin paikallisten, moskvalaisten kuin Persian shaahin edustajien kimppuun aina 1600-luvun lopulle saakka.⁵⁷

49. Thomas Småberg, *Det stängda fräset. Makt och eliter i det medeltida lokalsamhället. Marks och Kinds härader i Västergötland ca 1390–1520*. Göteborgs universitet 2004, 45–48; Korpela 2008, 255–256.

50. Korpela 2008, 265–270; Jukka Korpela, Keskiajan idänhukka. Teoksessa Hannele Klemetilä (toim.) *Suomalainen sotilas. Muinaisurhosta nyhttiin*. Karttakeskus 2010, 112.

51. Korpela 2010, 108–112.

52. Jukka Korpela, Keski- ja alkuperäinen itäraja läpi itäisen Fennoskandian metsävyöhykkeen – mikä se on! *Historiallinen Aikakauskirja* 104:4 (2006) ja Korpela, CMB 2012, 87–91.

53. Akatemiaprojektini (viite 39) tuloksia. Esittelen niitä osittain artikkeleissani: "...and they took countless captives along" – Finnic Captives and East European Slave Trade during the Middle Ages. Teoksessa Christoph Wizenrath (toim.) *Slavery, Ransom and Liberation in Russia and the Steppe Area, 1500–2000*. Ashgate (painossa) ja Finns in the Medieval Eastern European Slave Trade (arvioitavana *Russian History–Histoire Russe* -aikakauskirjalla).

54. *Finlands medeltidsurkunder* (= FMU) I–VIII. Julk. Reinh. Hausen. Statsarkivet 1910–1935; FMU III 2661; Thomas Wallerström, *Norrbotnen, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi* 1. Lunds universitet 1995, 280–282; Kyösti Julku, *Suomen itärajan synty*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 1987, 195–196, 233–234, Kaukiainen 1980, 30, 34; Pirinen 1988, 311; Suvanto 1985, 197.

55. *Ustjužskaja letopis'* (arhangelogorodskij letopisec). *Pol'noe sobranie russkikh letopisej* 37, Moskva 1982, 6979 (1471).

56. *Akty istoričeskie, sobrannye i izdannye arheografičeskoju komissieju*, Tom pervye: 1334–1598. Imperatorskaja Akademija Nauk 1841, n:o 98.

57. *Pamjatniki diplomatičeskih i torgovyh snošenij Moskovskoj Rusi s Persiej*, Tom I: *Carstvovanie Fedora Ionoviča*. Julk. N. I. Veselovskago. Imperatorskaja Akademija Nauk 1890, 5, 15, 105–106, 282–283, 421–423; *Posol'stvo v Persiju knjazja Aleksandra Fedoroviča Žirovogo-Zavekina*. Julk. N. Veselovskij. Imperatorskaja Akademija Nauk 1892, 20, 56–57, 89, 104–105, 120–121, 123; Audrey Burton, *The Bukharans. A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550–1702*. Curzon Press 1997, 18–19, 43, 393–394.

Hallitsijat sopivat Jäämereltä Kaukasiaan 1400- ja 1500-luvulla, siitä, minkä alueen väki kuuluu kellekin. Asiakirjat puhuvat rosvoista, rosvojoukoista, muuttajista ja karkulaisista. Moskovan ja Liettuan välillä sovittiin toistuvasti, kuinka ”rosvot”, ”varkaat”, ”orjat”, ”työvelvolliset”, ”käskyläiset”, ”määräyksenalaiset”, ”maaorjat”, ”karkurit” ja ”rikkurit” palautetaan. Samaa sanamuotoa seuraten päätettiin myös Ruotsin ja Moskovan välillä: ”Jos karkuri [- -] tavallinen tai muu orja, määräyksenalainen tai käskyläinen karkaa, pitää hänet pyydettyänsä palauttaa.”⁵⁸

Kontrollin luomiseksi perustettiin seurakuntia, kartanoita, luostareita ja linnoja sekä asetettiin niihin pappeja, virkamiehiä ja sotilaita. *Domesday bookin* perinnettä jatkettiin kaikkialla. Verokirjoihin merkittiin ne paikalliset asukkaat, jotka saatiin kiinni. Rekisterit tehtiin vallan näkökulmasta. Vaikka Moskovan ja Ruotsin hallinto pyrkivät kirjaamaan veroluetteloihin ihmisiä yksilöinä, esimerkiksi Gruusian tsaarin veroluettelossa on listattu taloja ja perheitä (”viisi perheellistä ihmisiä”, ”kuusi taloa ihmisiä”).⁵⁹

Osa väestä integroitui johonkin valtaan, koska se sai siitä etua. Osa pakotettiin noudattamaan väkivallan sääntöjä. Iso osa jatkoi vanhaan tapansa puolinomadista elintapaansa ja muutti paikasta toiseen. Michael Khodarkovsky kuvaa tätä Siperian taigalla. Moskovan hallinto keräsi paikallisilta jasak-nimistä veroa. Moskovan mielestä vero tarkoitti alistumista sen valtaan, mutta paikalliset katsoivat veron olleen vastalahja, jonka he itsenäisesti antoivat saadessaan moskovalaisilta työkaluja, viljaa jne.⁶⁰ Lopulta jaskaveron maksaminen muodostui kriteeriksi, voidaanko joku myydä orjaksi vai ei, koska valtakunnan alamaisia olivat vain ne, jotka maksavat veroa eikä heitä saanut myydä.⁶¹

Maan omistaminen on vain eräs resurssien hallintamalli. Roomalaisen oikeuden perinne levitti sitä. Kun asiakirjoissa annettiin kehoituksia asutustoimintaan, ei tällä ole tarkoitettu sitä, ettei alueella olisi ollut väkeä, vaan että siellä ei ollut väkeä kuninkaan valtakunnan piirissä, joten

kuningas ei tunnustanut heidän oikeuksiaan eikä resurssien käyttömuotojaan. Kuningas antoi itse itselleen ottamansa regaalioikeuden nojalla omistus- ja asutusoikeudet niille, jotka ryhtyivät maksamaan hänelle veroa.⁶²

Kuningas Magnus Ericsson kehotti länsisuomalaisia verovapauden turvin ottamaan lisää maata viljelykseen vuonna 1334 ja vahvisti kristittyjen uudisasukkaiden oikeudet pohjoisen ”lapinmaihin” vuonna 1340, niin että heillä oli täysi omistusoikeus ja Ruotsin lain turva. Kun hänen poikansa kuningas Erik Magnusson uudisti privilegit 1358, hän julisti sen tapahtuvan ”till Swerigis rijkis och christna troes föröckning”.⁶³ Keskisellä Saimaalla sijaitsevaa Sääminginsaloo käsiteltiin 1360-luvun läänitysasiakirjoissa asumatomana (*inhabitata*). Todellisuudessa alue oli asuttu, ja siellä lienee sijainnut alueen talvikylä.

58. *Akty, odnosjaščiesja k istorii zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye arheografičeskoju komissieju*, Tom pervyj: 1340–1506. Imperatorskaja Akademija Nauk 1846, n:o 39, 50, 51, 79, 192; *Pamjatniki diplomatičeskih snošenij Moskovskago gosudarstva so Šveciej 1556–1586gg.* Julk. N. P. Lihačeva & V. V. Majkova. Imperatorskaja Akademija Nauk 1910, n:o 1, 6, 7, 9. Olen kääntänyt epävapaiden ihmisten määreet mielivaltaisesti, koska suomessa ei ole vastaavia ilmaisuja.

59. *Akty, sobrannye kavkazskoju arheografičeskoju komissieju. Arhiv glavnago upravljenija namestnika kavkazskago*, Tom I: Čast’ pervaja. Guđžary i drugie akty na gruzinskom, arabskom, persidskom i tureckom jazykah, 1398–1799. Julk. Ad. Berže. Tipografija Glavnago Upravlenija Namestnika Kavkazskago 1866, n:o 1 (vuodelta 1398).

60. Michail Khodarkovsky, *From Frontier to Empire. The Concept of the Frontier in Russia, Sixteenth–Eighteenth Centuries*. *Russian History–Histoire Russe* 19 (1992), 124–126.

61. *Materialy po istorii ruskko-mongol’skih otnošenij. Russko-mongol’skie otnošenija 1607–1636. Sbornik dokumentov*. Julk. I. Ja. Zlatkin et al. Akademija Nauk SSSR 1959, no. 12 62. Korpela, SSM 2012, 222–240, Korpela, CMB 2012, 86–87.

63. *Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domskyrkas svartbok* (= REA). Julk. Reinh. Hausen. Statsarkivet 1890, n:o 74, *Diplomatarium Suecanum eller Svenskt Diplomatarium I–X* (= DS). Riksarkivet, Stockholm 1829–2000; DS IV 3473; FMU I 675.

Asumattomana alue olisi ollutkin kuninkaalle, kirkolle ja läänistä nauttineelle Bielke-suvulle arvoton ja ilmeisesti myös tuntematon.⁶⁴

Kansansadun mukaan rikollinen Matts Orava oli asettunut Valkealan erämaahan. Kuningas Albrecht Mecklenburgilaisen kirje vuodelta 1365 kertoo Matisse Orewall -nimisen miehen rakentaneen talon samalle seudulle kuninkaan lain mukaan. Paikalliset olivat ajaneet hänet alueelta, minkä vuoksi kuningas määräsi, että Matisselle pitää palauttaa hänen oikeutensa. Kansansatu välittää paikallisen ja kuninkaan asiakirja eu-rooppalaisen näkökulman samaan asiaan.⁶⁵

Moskovan tsaari antoi maita ja veroja luostareille siellä, minne hänen todellinen valtansa ei ulottunut. Petsamon ja Soloveckin luostarit kasvattivat näin omaisuuttaan 1500-luvulla, mutta samalla ne julistivat myös Moskovan suvereenisuutta Jäämeren rannalla.⁶⁶ Moskovan lain turvin luostarin isät tekivät myös paikallisten kanssa kauppvoja, joilla luostari sai valtavia maaomaisuuksia muutamalla säkillisellä viljaa. Isät tunsivat Moskovan valtakunnan maanomistuskäsit-tyksen, kun taas paikalliset luulivat ilmeisesti suorittavansa jotakin kohtaamisriittiä.⁶⁷

Ruhtinainden yhteinen etu oli tukea ajatusta suvereenista valtakunnasta. Ruotsin ja Moskovan sodan syynä 1550-luvulla pidettiin juuri paikallisia, keskenään tappelevia joukkioita, jotka lopulta vetivät mukaan ruhtinainden sotilaatkin. Kirjeessään valtaneuvoksille 3.12.1555 Kustaa Vaasa korosti, että nyt Karjalassa on organisoitu Venäjän armeija eikä kuten aiemmin ”*een hoop oförfaredt folck som boo udi Nogårdz rijke*”.⁶⁸ Samasta näkökulmasta on ymmärrettävä se, että Kozma Ukkonen tuomittiin hirtettäväksi Säämingissä 28.2.1559, koska hän oli mennyt Venäjälle, varastanut lehmän ja lampaan ja siten rikonut kahden kuninkaan välisen rauhan.⁶⁹

Samalla kun kasvava kuninkaanvalta kaipasi lisää veroresursseja 1400-luvun lopulla, erämaiden vähittäinen väestökasvu alkoi kuitenkin myös itse saavuttaa resurssikattoa. Näin väestölle syntyi myös oma tarve alkaa laajentaa pelto-

viljelyä eli muuttaa elinkeinorakennettaan. Tämä johti pysyvämpään asutusmuotoon, joka taas helpotti kontrollin ja veronkeruun toteuttamista. Samalla kuitenkin rinnakkaisten populaatioiden konfliktit yleistyivät, koska maaresurssien käyttö piti määritellä uudelleen. Varsinaiset konfliktit savolaisten ja hämäläisten välillä ajoittuivat kuitenkin vasta 1500-luvulle. Konfliktit osuvat pääsääntöisesti Päijänteen pohjoispuoliselle alueelle Kymijoen vesistöissä.⁷⁰

Verotusasiakirjojen perusteella ei voi laatia mitään asutuskarttoja periferia-alueesta, kuten perinteisesti tehdään. Verohallinto oli vasta ehtinyt tänne, väkeä oli pinnallisesti kirjattu eivätkä kaikki olleet siirtyneet peltoviljelykseen. Ilmiö näkyy selvästi pohjoisvenäläisessä materiaalissa, joka on paljon suomalaista täydellisempää. Ensimmäiset verokirjat ovat 1400-luvun lopulta. Väki näyttää moninkertaistuneen 1600-luvun lopulle tultaessa, mutta tarkempi tarkastelu paljastaa vain keruukriteerien täydellistyneen.⁷¹

Verokirjat ovat historiallisesti kertovia lähteitä, joissa on kaikki subjektiivisen kerronnan ongelmat. Järvisedimentit ovat objektiivisia tah-

64. REA 187, Korpela, CMB 2012, 88–90.

65. FMU VIII 6585; Ragnar Rosén, Hämäläisasutuksen kaakkosraja. *Historiallinen arkisto* 35 (1926), 6.

66. Jukka Korpela, The Christian Saints and the Integration of Muscovy. Russia Takes Shape. Teoksessa Sergei Bogatyrev (toim.) *Patterns of Integration from the Middle Ages to the Present*. Academia Scientiarum Fennicae 2005, 47–48.

67. Korpela, SSM 2012, 235–239.

68. *Konung Gustaf des förstes registratur* 1–29 (= GR). Riksarkivet, Stockholm 1861–1916; GR XXV, 497.

69. *Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565*. Julk. Kauko Pirinen. Valtionarkisto 1954, 10.

70. Pirinen 1988, 308–325; Pirinen 1982, 14, 17, 38–39; Soininen 1961, 31–32.

71. Irina Černjakova, *Naselenie Oloneckogo kraja v XVII veke (po piscovym i perepishnym knigam)*. *Voprosy istorii Europejskogo Severa*. Petrozavodskij gosudarstvennyj universitet 1988, 115–133. Periferiäväestöjen arvioiminen on maailmanlaajuisestikin ongelma. Kun 1950-luvulla Pohjois-Amerikan intiaanien määräksi 1500-luvun alussa arvioitiin noin miljoona, on arvio nykyisin 20 miljoonaa; ks. Diamond 2005, 228.

dosta riippumattomia jätteitä muinaisuudesta. Verokirjat eivät lisäksi kerro suoraan ihmisistä vaan verohallinnosta. Yhtenä esimerkkinä olkoon Repoveden kansallispuiston alue, joka on Jutikkalan ja Kaukiaisien kartoissa täysin asumaton, mutta josta 2004 löytyi parituhatta vuotta jatkunut peltoviljelyn tunteneesta väestöstä kertova evidenssi.⁷² Nämä ihmiset eivät vain soveltaneet innovaatiota laajalti, koska muita resursseja oli riittävästi tarjolla.

Erätalous

Erämaiden talous oli paikka- ja tapauskohtaisia resurssien hyödyntämistä. Tämä johti monimuotoiseen ympäristön hyödyntämiseen. Kun eri vuodenaikojen resurssit sijaitsivat eri paikoissa, eli väestö nomadista tai puolinomadista elämää. Vaeltaminen saattoi jossakin tapahtua joenvarrtta pitkin meren rannalle ja takaisin. Näin oli Pohjois-Ruotsissa. Siperiassa taas vuosittainen vaellus saattoi ulottua tuhansien kilometrien päähän.⁷³

Suomalaismetsissä eri vuodenaikojen asuinpaikkojen etäisyys ei liene ollut kovin suuri, koska kalastus- ja metsästyspaikat eivät keskittyneet tuhansien neliökilometrien alueella jonnekin kuten lohien kutupyynnissä tai Jäämeren kalastuksessa tapahtuu. Myöskään eläimet eivät

täällä vaella tietyille paikoille tuhansien suuruusina laumoina. Tämä rajoitti ylipaikallisen todellisuuden ja identiteetin muodostumista eikä johdannut pysyviin hallinta- ja valtarakenteisiin. Kukin yhdessä elänyt ryhmä (perhekuunta) oli tahollaan. Myös metsäalueen kultit (seidat) olivat perhekohtaisia eivätkä siten lisänneet ryhmien kanssakäymistä.⁷⁴

Muuttaminen lienee tapahtunut kahden kierroksen syklinä. Vuosittain siirryttiin vakiintuneiden paikkojen välillä. Nämä saatettiin muuttaa resurssien ehtyessä vuosikymmenen välein. Tätä edellytti kaskiviljely. Kun asumukset olivat pysyvimmilläänkin puuta, oli ne rakennettava aika ajoin uudelleen. Vanha paikannimistö tukee tällaista selitysmallia.⁷⁵

Krisztina Kossen mukaan väki pysyy geneettisesti lisääntymiskykyisenä, kun se muodostaa ns. naimakentän, jonka koko on vähintään 600 ihmistä. Tällainen väkimäärä syntyi esimerkiksi 10–20 kylästä, suurperheestä tai yhdessä elävästä ryhmästä, jossa jokaisessa oli 25–50 jäsentä. Ehkä Itä-Fennoskandiassa eli 20–30 hengen joukkoja: kolme sukupolvea lapsineen. Pariutuminen tapahtui ryhmien välillä, mitä todistaa kansanrunouskin.⁷⁶

Viime aikojen geenitutkimukset tukevat sitä ajatusta, että itäsuomalainen väestö ei ole ulkoa suuntautuneen muuton tulosta vaan sisäisesti

72. Kaukiainen 1980, 38–40; *Suomen asutus 1500-luvulla. Kartasto*. SHS 1973, kartta n:o 4; Alenius, Saarnisto & Ojala 2005, 19–21.

73. Jari Mäki, *The Annual Cycle of the Settlements of the Circumpolar Peoples*. Iskos 13, 2004, 114; Petri Halinen, *Prehistoric Hunters of Northernmost Lapland. Settlement patterns and subsistence strategies*. Iskos 14, 2005, 87, 92–93; Jukka Korpela, *From Water Roads to Land Roads. Reformation of Reach in Late Medieval North European Forests*. Teoksessa Marko Lamberg, Marko Hakanen & Janne Haikari (toim.) *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe. Methodological Approaches to Spatiality*. Nordic Academic Press 2011, 97–98; Ylva Stenqvist Millde, *Vägar inom räckhäll. Olika nivåer av kommunikation med exempel från Dalarna och Hälsingland. Bybyggelsehistorisk tidskrift* 39 (2000), 73; Ylva Stenqvist Millde, *Vägar inom räckhäll. Spåren efter resande i det förindustriella bondesamhället*. Stockholms universitet 2007, 113–114, 118, 177–184.

74. Pentikäinen 1995, 153–155; Korpela 2008, 55, 59.

75. Jukka Korpela, *Aspects Concerning Communication and Contact Landscape of Medieval North-Eastern European Subarctic Forest Zone. Vostočnaja Finljandija i Rossijskaja Karelija. Tradicija i zakon v žizni karel*. Izdatel'stvo PetrGU 2005, 30–35; Korpela 2008, 201; Jukka Korpela, *Nimet ja kivet*. Teoksessa Hanna-Maria Pellinen (toim.) *Maasta, kivistä ja hengestä. Markus Hiekkänen Festschrift*. Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia, Turun yliopisto – Taiteiden tutkimuksen laitos, taidehistoria, Helsingin yliopisto – Suomen kirkkohistoriallinen seura – Suomen keskiajan arkeologinen seura 2009, 78–86; Korpela, *From Water Roads to Land Roads*, 2011, 98–101.

76. Krisztina Kosse, *Group Size and Social Complexity. Thresholds in the Long-Term Memory*. *Journal of Anthropological Archaeology* 9 (1990), 277–278, 284; Jukka Korpela, *Aspekter till östfinska familjen under medeltiden. Indicier till ett annorlunda system*. NP 2011, 124–136.

kasvanut. Rick A. Kittlesin ja kumppanien mukaan itäsuomalainen miesväestö olisi lähtöisin kahdesta ”alkuisästä”. Uudempi tutkimus ja sen pohjalta Suomen molekyyliiläketieteen instituutin kokoama Suomen Geeniatlas ovat vahvistaneet tätä käsitystä. Niissä painottuu itä- ja länsisuomalaisen väestön ero.⁷⁷ Nämä tulokset myös todistavat ajatusta Kossen naimakenttien toimivuudesta.

Kun naisperimä ei väestössä ole vastaavasti rajoittunut ja tiedetään eksogaamisen avioitumisen olleet tapana, syntyy juuri sellainen geneettinen todellisuus kuin tutkimukset osoittavat. Kun miehet pysyivät paikallaan eikä muuttoliikkeiden kautta uusia miehiä saapunut, pysyi väestön y-kromosomiperimä rajattuna. Kun taas naisia otettiin joskus kaukaakin, muodostui naisperimä heterogeeniseksi. Uudet äidit toivat kaikki muut geenit paitsi y-kromosomin mukanaan, millä taas ei ole mitään merkitystä väestön terveydelle. Näin heidän jälkeläisensä eivät olleet mitenkään degeneroituneita, vaan jo parin sukupolven myötä uudistivat väestön perimän.⁷⁸

Väestömuutosta metsäalueen ja etelän maatalousalueiden välillä on viitteitä. Kiistatta on todistuksia hämäläisten harjoittamasta erätaloudesta ja eräomistuksista viimeistään myöhäiskeskiajalta. Myös pirkkalaiset ovat osallistuneet runsaasti metsäalueen resurssien hyödyntämiseen, mutta silti itse asuneet vakituisesti etelän maatalouskylissä.

Pirkkalaisliike syntyi tavaranvaihdon (kaupan) pohjalle ja muodosti osan keskiaikaisen valtakunnan verotusta. Se oli osa valtakunnan muodostusta. Hämäläisten ja satakuntalaisten erätaloutta ei voi erottaa tästä, koska resurssien käyttömuodot ovat olleet heterogeenisiä ja myös pysyvän viljelyksen maataloissa tarvittiin riistaa ja kalaa ravinnoksi. Eräomistuksista muodostui pysyvää maaomistusta sitä mukaan, kun kuninkaanvalta vahvistui. Tässä on kuitenkin kyse resurssien käyttömuodosta eikä väestönkasvusta. Geeniperimäkin osoittaa huomattavia eroja etelä-pohjoinen-akselilla.⁷⁹

Päijänteen itäpuolisen savolaisen järviolueen asuttamista ei voi yhdistää muinaishämäläiseen eränkävintään.⁸⁰ Ensiksikin jo mainittu genetiikka todistaa ajatusta vastaan. Toiseksi tätä teoriaa tukevia lähteitä ei ole. Perinteinen artefaktien muotojen yhdistäminen ilmansuuntiin ei auta selvittämään savolaisten kulttuurin alkuperää.⁸¹ Löytöjä on suhteessa muinaisuuden kokonaisuuteen häviävän vähän, metalliset artefaktit tuskin muodostivat merkittävää osaa muinaisuuden arkipäivässä ja perinteinen arkeologia on liioitellut sitä, kuinka esine- ja koristemuodot kuvaisivat ”heimoja” ja ”kulttuureja”. Pikemmin esineiden kokonaisuus oli yhtenevä koko viikinkikaupan alueella Baltiassa, Suomenlahden alueella, Suomessa ja Luoteis-Venäjällä. Staraja Ladoga oli viikinkikaupunki, ja sitä kautta on kulkeutunut paljon läntisiäkin esineitä.⁸²

77. Rick A. Kittles et al., Dual Origins of Finns Revealed by Y Chromosome Haplotype Variation. *The American Journal of Human Genetics* 62:5 (1998), 1171–1179; Rick A. Kittles et al., Autosomal, mitochondrial and Y chromosome DNA variation in Finland. Evidence for male-specific bottleneck. *American Journal of Physical Anthropology* 108:4 (1999), 381–399; Mirja Raitio et al., Y-Chromosomal SNPs in Finno-Ugric Speaking Populations Analyzed by Minisequencing on Microarrays. *Genome Research* 11:3 (2001), 471–482; Tuuli Lappalainen et al., Regional differences among the Finns. A Y-chromosomal perspective. *GENE – An international journal on genes, genomes and evolution* 376:2 (2006), 207–215; Jukka U. Palo et al., Genetic markers and population history. Finland revisited. *European Journal of Human Genetics* 17 (2009), 1336–1346.

78. Korpela, NP 2011, 129–131.

79. www.stakes.fi/NR/...8A59.../PressSuomalainengeeniattlas_suomi.rtf

80. Pirinen (1988, 281–285) korostaa, että todisteet hämäläisten eräretkeilystä ovat kiistattomat ja vesireittiyhteydet hyvät.

81. Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander, Esihistorian vuosituhatton Savon alueella. SavH I, 1988, 222–224.

82. Jukka Korpela, Em’ i Ladoga. Slavjane i finno-ugri. Kontaktnye zony i vzaimodejstvie kul’tur. Teoksessa A. N. Kirpičnikov (toim.) *Doklady Rossijsko-Finljandskogo simpoziuma po voprosam arheologii i istorii Puškinskie Gory 7–10 oktjabrja 2004 g. Posvjaščaejsja 30-letiju družeskogo sotrudničestva arheologov Rossii i Finljandii (1976–2006 gg.)*. Akademija Nauk Rossii 2006, 73–81.

Kolmanneksi Salpausselkien pohjoispuolisen Itä-Suomen liikenneyhteydet sitovat alueen ehdottomasti ja vain Laatokalle ja Suomenlahden itäpäähän. Alueen maantieteen vuoksi vain vesiyhteydet ovat käyttökelpoisia. Teoria lännestä vuosittain vaeltavista eränkävijöistä on mahdoton laajassa mitassa.⁸³

Muuttoliike

Muuttaminen, vaeltaminen ja siirtyminen ruhtinaskunnasta toiseen oli koko Itä-Euroopan laajuinen ilmiö 1400-luvulta 1600-luvulle. Väki jatkoi vanhaa elintapaansa ja pyrki aktiivisesti karuun kasvavan valtakunnan rasituksia. Itä-Euroopan ruhtinaiden sopimuksissa ratkotaan jatkuvasti näitä kysymyksiä.⁸⁴ Kasakkaväestön muodostuminen Venäjän arolle oli osa tätä prosessia. Sen yhteydessä kukaan ei ole puhunut väestönkasvusta, koska tiedetään Venäjällä väen vähentyneen ja karanneen etelän arolle. Suomen ilmiö ei siten ollut mikään erityinen eikä edes mitenkään merkittävän suuri.

Suomalaisissa lähteissä autioituminen näkyy erittäin runsaana varsinkin 1500-luvun Karjalassa. Vatjan viidenneksen verokirjassa vuodelta 1582 eri seutujen autiotilojen määrä vaihteli 1/3 ja 1/2 välillä. Heikki Kirkisen mukaan 76 prosenttia Vatjan viidenneksestä ja 39 prosenttia Äänisen viidenneksestä autioitui. Jo ensimmäisessä verokirjassa kirjuri Dmitrij Kitajev valittaa autioitumista vuonna 1499, ja hänen seuraajansa Semen Ivanovič Klušin ja Šemet Rezanov jatkavat 1539: ”Borovičissa oli aiemmin obža-veroja; nyt se on autio ja kasvaa metsää.”⁸⁵

Perinteinen elintapa jatkui. Kun muutettiin uuteen paikkaan, vanha asumus jäi autioksi. Näinhän savolaiset selittivät elämismuotoaan ruotsalaisille, jotka eivät sitä hyväksyneet.⁸⁶ Verottaja kulki vanhan kirjan mukaan paikasta toiseen rekisteröimässä asutusta. Jos talo oli tyhjä, hän merkitsi sen autioksi. Jos hän onnistui löytämään uuden talon, merkitsi hän sen uudisasutukseksi. Vanhasta talosta muuttanut ei kuitenkaan ilmoittanut muutostaan, eikä verottajalla

ollut keinoja seurata häntä tietämässä erämaassa. Siten osa väestä hävisi ja vain osa kirjautui uudisasukkaaksi. Uudisasukkaat eivät kuitenkaan todista uudisasutuksesta eivätkä väestönkasvusta vaan vanhan elämänmuodon jatkumisesta. Kyse oli vain siitä, että löydettiin uudeleen joku vanha asukas tai joku uusi kirjaamaton asukas.

Toisena olennaisena selittäjänä on rajaseudun silmitön hävittäminen ja orjanmetsästys. Osa tapettiin ja vietiin vankeuteen. Ryöstettyjen ihmisten määrät olivat hämmästyttävän suuria. Suomessakin täytyy puhua sadoista ihmisistä vuotta kohti.⁸⁷ Väki siirtyi syrjemmäksi tuhon tieltä eli Karjalan kannakselta mm. Sisä-Suomeen (Savoon ja Keski-Suomeen) kuten mm. Veijo Saloheimo on tutkimuksissaan havainnut.⁸⁸ Tämä ei tarkoittanut väestönkasvua eikä asutustoimintaa vaan oli ikään kuin kasakoitumisen peilikuva. Se selittää osaltaan nimistöllisiä kytköksiä.

Vastaavaa autioitumiskehitystä voidaan seurata hyvin asiakirjojen pohjalta Etelä-Italiassa. Siellä tunisialaisten ja muiden merirosvojen

83. Korpela 2008. Voi myös kokeilla samoamista savolaisessa louhikkoisessa ja soisessa järviluonnossa vesireittien vastaiseen suuntaan.

84. Esim. *Akty, odnosjaščiesja k istorii zapadnoj Rossii*, n:o 118, 144, 145.

85. *Piscovaja kniga Vodskoj pjatiny 1539 goda*. Teoksessa A. S. Žerbin et al. (toim.) *Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta*. Istorija Karelii XVI–XVII vv. v dokumentah. Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitos – SNTL:n tiedeakatemia Karjalan filiaali, Kielten, kirjallisuuden ja historian instituutti – SNTL:n Ministerineuvoston keskusarkistohallinto – SNTL:n Vanhojen Asiakirjojen Valtiollinen Keskusarkisto 1987, (= AKH I), 960ob; Heikki Kirkinen, *Karjala idän ja lännen välissä II: Karjala taistelukenttänä*. Kirjayhtymä 1976, 155.

86. Handlingar till upplysning af Finlands häfder I–IX (=HUFH). Julk. A. I. Arwidsson. Stockholm 1846–1857; HUFH VI 147; Korpela, SSM 2012, 232–234.

87. Akatemiaprojekti (ks. viite 39).

88. Veijo Saloheimo, *Säämingin pitäjän synty. Menneisyydestä kantautuvat sanat. Säämingin seurakunta 500 vuotta*. Savonlinna-Säämingin seurakunta 2004, 16; Pirinen 1988, 394, 401–402.

hyökkäykset johtivat rannikon väestökatoon ja väen muuttamiseen sisämaahan 1500-luvulla. Tutkimuksen mukaan kylien väkimäärä laski 40–80 prosenttia, mutta sisämaan asutus kasvoi vastaavasti.⁸⁹

Lappalaiset ja savolaiset

Väestökehityksen avainsanoja ovat savolaisten lisääntyminen ja lappalaisten häviäminen Etelä- ja Keski-Suomesta. Keskiajan lähteet mainitsevat lappalaisia eri puolilla. Ruotsin kuninkaan drotsi Knut Jonsson määritteli metsien nomadista elämää viettäneiden väen lappalaisiksi 1326.⁹⁰ Näitä tunnetaan Ruotsin valtakunnan lähteissä aina 1600-luvun lopulle saakka. Joskus heillä oli huomattavaa varallisuutta: Visulahden Per Lappinpoica omisti vuoden 1571 hopeaveroluettelon mukaan lehmän, kaksi lammasta ja vuohen, mikä jo viittaa asettumiseen paikalle.⁹¹

Samaa väestöä näkyy myös Vienan (Lapin pogostojen) moskovalaisverokirjoissa, joita alettiin pitää 1500-luvun lopulla. Kun väestöltä kerättiin jousiveroja, oli se liikkuvaa. Osa verotettavista asui pysyviä taloja kevyemmissä asumuksissa, joita kutsutaan telttaa tarkoittavalla käsitteellä *veža* ja sanotaan väen asuvan metsässä.⁹²

89. Robert C. Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters. White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500–1800*. Palgrave – MacMillan 2003, 35–36, 139–141. Mirella Mafrić, *Mezzogiorno e pirateria nell'età moderna (secoli XVI – XVII)*. Pubblicazioni dell'Università degli studi di Salerno 1995, 95–96.

90. FMU I 360.

91. *Suomen hopeaveroluettelot 1571: Savo*. Suomen Historiallinen Seura 1996, 72; Pirinen 1982, 329; Samuli Aikio, Saamelaiset keskiaikana. Teoksessa *Suomen historia II*. Weilin + Göös 1985, 82; Pekka Lappalainen, *Pieksämäen seudun historia*. Pieksämäki, Jäppilä, Virtasalmi ja Pieksämäen kauppalat I–II. Pieksämäen kaupunki 1961, 57; Pekka Lappalainen, *Säämingin historia I*. Säämingin kunta 1970–1971, 96–98; Soininen 1954, 33–34; Hannele Wirilander, *Mikkelin pitäjän historia vuoteen 1865*. Mikkelin kaupunki 1982, 28–29; Hans Gebhard, *Savonlinnan läänin oloista vuoteen 1571*. SKS 1889, 2–3, Pentikäinen 1995, 199–202.

On riitakysymys, mikä on tämän väen ja saamenkielisen väestön suhde. Keskiaikainen terminologia ei erotellut eri suomalais-ugrilaisia metsässä asuvia väestöjä toisistaan. Väki oli hyvin heterogeenista eikä muodostanut itselleenkään mitään ylipaikkallista kielellistä identiteettiä. Saamelaisidentiteetti on myöhäinen poropaimentolaisten joukossa syntynyt ilmiö.⁹³

Lisäksi väestö oli varmasti tässäkin mielessä sekoittunutta. Ruotsin kuninkaan virkamiehet yrittivät estää savolaisten perinteisen elinmuodon ja pakottaa heidät peltoviljelyyn, mikä ilmenee jopa heidän valituksissaan kuninkaalle.⁹⁴ Syrjemmällä eläneille ja varsinaisiksi lappalaisiksi kutsumilleen he soivat eräelinkeinot, kun eivät muutakaan voineet, ja näin mm. majavanmetsästyksestä muodostui Lapissa elinkeino, joka oli sallittu vain lappalaisille.⁹⁵

92. Kniga sbora dannyh i obrocnih deneg s tjaglogo nase-lenija lopskih pogostov 1587/1588g. AKH I, 1987, 181 – 185 (l. 678 – 685ob.), Dozornaja kniga lopskih pogostov 1597g. AKH I, 1987, 192, 193, 198, 199, 204, 207, 208, 211 – 214 (l. 17ob., 19ob. – 20, 29ob., 31, 42ob., 46ob., 47ob., 49 – 50, 58, 59ob., 60ob., 65. Piscovaja kniga Vasil'ja Agalina 7082 (1574) goda. Gramota 1697 (Razbor tjažby meždu loparjami i pečengskimi starcami). Priloženie 1-e. Nikolaj Nikolajevič Haruzin, Russkie lopari (očerki prošlago i sovremen-nago byta). Izvestija Imperatorskago obščestva ljubitelej estestvoznanija, antropologii i etnografii, tom LXVI. Trudy etnografičeskago otdela tom X, Moskva, 1890, 396.

93. Korpela 2008, 137–150; Maria Lähtenmäki, *Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889*. Suomen Historiallinen Seura 2004, 290–298, 474–475; Inger Zachrisson, *Skrivet och sagt*. Teoksessa Inger Zachrisson et al. (toim.) *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Statens Historiska Museum 1997, 171–172; Inger Zachrisson, *Varför samiskt? Teoksessa Inger Zachrisson et al. (toim.) Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Statens Historiska Museum 1997, 189–220; Lars Ivar Hansen & Bjørnar Olsen, *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen Akademisk Forlag 2004, 45, 87–90; Knut Odner, *Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fønno-Scandinavia*. Oslo Occasional Papers in Social Anthropology. Department of Social Anthropology 1983, 104–106.

94. HUFH VI 147.

95. Tegengren 1952, 115–116, 118–120.

Saamelaiset paikannimet etelässä ja saamelaiset sanat suomessa viittaavat siihen, että saamenkielisyyttä oli myös etelässä. Lisäksi kielten heterogeenisyys lienee ollut keskiajalla nykyistä suurempaa. Kielten kirjalliset standardisoimisympyräykset ovat luoneet yleiskielen, mutta samalla syventäneet ja selventäneet kielten rajoja. Mahdollisesti keskiajalla etelässä puhuttu saame ei eronnut yhtä jyrkästi samalla alueella puhutusta suomesta kuin voisi luulla.⁹⁶

Uudenajan alun elinkeinomullistus siirsi väkeä metsäelinkeinoista pysyvään maatalouteen. Tällöin myös siirryttiin ”lappalaisuudesta” normaaliväestöön (”kristityiksi”), mikä näkyy havainnollisesti moskovalaisverokirjoissa.⁹⁷ Sama integroituminen maatalousyhteiskuntaan lienee selityksenä sille, että lappalaiset häviävät etelästä myös ruotsalaisdokumenteissa 1600-luvun kuluessa. Siten savolainen uudisasutus voi ainakin osin selittyä sillä, että lappalaiset muuttuivat rekistereissä viljelijöiksi, joita kuvattiin suomalaisina uudisasukkaina. Aivan konkreettisesti kehitys näkyy Lapissa 1700-luvulla, kun lappalaisiksi kvalifioitunut väestö alkoi viljellä maata rinnan seuduille muuttaneiden varsinaisten suomalaisten kanssa. Seka-aviolittoja solmittiin, mikä mm. johti majavanpyydystysmonopolin purkautumiseen mutta myös siihen, että lappalaiset ottivat käyttöön suomen kielen.⁹⁸

Suomen kieli luotiin 1500-luvun Ruotsissa nimenomaan kirkon ja hallinnon valtainstrumentiksi sitomaan valtakunnan itäosan suomalais-ugrilaista väestöä suvereeniin kuninkuuteen. Voi olla, että osana tätä kehitystä etelän saamelaisväestö vaihtoi kielensä saamesta suomeksi muutaman sukupolven kuluessa. Kielevaihto on melko tavallinen ilmiö jyrkässä elinkeinomuutoksessa. Se mahdollistaa uudelle väestölle sosiaalisen ja taloudellisen nousun.⁹⁹ Kiintoisasti moskovalaislähteet viittaavat ajatukseen kehittää Karjalassa paikallista kieltä samaan aikaan moskovalaisintegraation välineeksi.¹⁰⁰

Teoria

Jospa Itä-Suomen keskiaikaisessa metsäperiferiassa asuikin runsaasti väkeä. Myöhäiskeskiajalla alueelle kohdistui yhä kiintyvämpää verotusta ja orjanmetsästystä, mikä ohjasi perinteisen asutuksen kierron pois rajaseuduksi muuttuneelta alueelta sisämaaksi kvalifikoituneelle alueelle eli jakoi väestöä.

Kun valtakunnat laajenivat, rekisteröivät ne väen ja loivat sille vero- ja muita rasituksia. Näin väestöt joutuivat katastrofin välttämiseksi siirtymään vaeltavasta, monimuotoisten paikallisresurssien käytöstä maanviljelyyn ja asettumaan asumaan jollekin seudulle. Pysyvä asumismuoto ja paikalle muodostunut kirkollinen ja maallinen hallinto sitoivat väkeä valtakuntaan ja asettivat sen lakiensa alaiseksi. Ruotsin valtakunta nimesi väkeä yhdenmukaisesti suomalaisiksi (savolaisiksi) ja Moskovan valtakunta karjalaisiksi, koska se katsoi asukkaiden kuuluvan omiin resursseihinsa yhtenäisenä veroalamaisjoukkona.

Tämä loi myös väestöjen keskuuteen ylipaikkallista tietoisuutta, mikä johti ylipaikkallisen identiteetin syntyyn ja vihollisasetelmaan toiseen valtakuntaan integroitunutta suomalais-ugrilaista kieltä puhunutta väestöä kohtaan. Yhtenäistämiskehityksen ja integraation tuloksena Ruotsin valtakuntaan integroituneesta läntisestä väestä tuli yhä selvemmin suomenkielistä.

96. Norbert Strade, *Det sydsamiske sprog*. Teoksessa Inger Zachrisson et al. (toim.) *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinaviens*. Statens Historiska Museum 1997, 175–185.

97. Korpela 2008, 146–148; Korpela, *Migratory Lapps* (painossa).

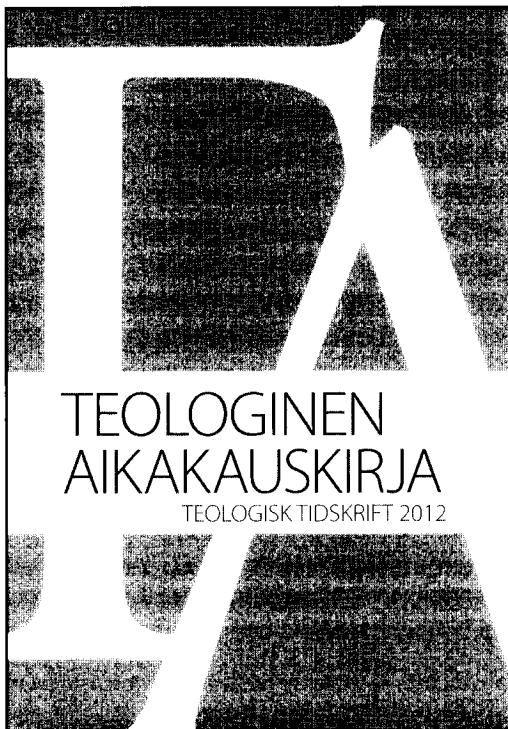
98. Tegengren 1952, 117–118.

99. Joshua Fishman, *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. *Multilingual Matters* 76, Clevedon: Multilingual Matters, 1997, 40–67.

100. Jukka Korpela, Feodorit (Theodorit) Kol'skii – Missionary and Princely Agent. *Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte* 76 (2010), 218. – *Nyt julkaistu Jukka Korpelan artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Tämä selittäisi ilman olennaista väestökasvua ja asutustoimintaa sen, miksi maatalouseks-pansio oli niin radikaali Itä-Suomessa 1500-luvulla. Paikannimistön indikoima sisäinen muutto ja varsinaisen Laatokan Karjalan ja Kannaksen autioituminen selittyvät hyvin perinteisellä elinkeinojärjestelmällä ja sillä, että väestö pyrki pois väkivaltaisuuksien alta, joita valtiomuodostus loi. Teoria selittää myös sen, miksi Suur-Savo ei toimi mitenkään eikä millään lähdemittarilla

mitaten kasvun keskuksena. Kaiken lisäksi näin voidaan selittää niin järvien sedimenttien indikoima keskiaikainen asutus ja viljely kuin myös alueen nykyisen miesväestön geneettinen erityisyys. Verolähteiden väitteet muutosta, uudisasutuksesta ja väestökasvusta selittyvät niiden lähdeluonteella: niiden tarkoitus ei ollut kuvata väestön vaan valtakunnan veroalamaisten määrää.

Teologinen Aikakauskirja on tieteenalansa johtava aikakauslehti Suomessa. Lehdessä julkaistaan artikkeleita kaikista teologisista sekä niihin läheisesti liittyvistä oppialoista. Teologinen Aikakauskirja julkaisee myös katsauksia, ajankohtaisia keskustelupuheenvuoroja sekä kirjallisuusarvioita.

Vuosittain ilmestyy 6 numeroa, jotka sisältävät yli 500 sivua. Osa numeroista on teemanumeroita, joissa keskitytään tiettyyn ajankohtaiseen tutkimusteemaan.

Vuosikerta: 38 €, opiskelijoille 18 €. Tilaukset: www.tatt.fi, toimitus@tatt.fi

Tilaa **TÄ** – tiedät enemmän!

Voitto Valio Viinanen

Päijänne-nimet Muinais-Hämeen erämaiden rajoina

Päijänne-nimen merkitystä on pohdittu tutkimuskirjallisuudessa toista sataa vuotta. Paikannimenä se on eräs kiinnostavimmista kohteista maassamme, eikä vähiten siitä syystä, että Päijänne-järven lisäksi Suomessa on lukuisa joukko pikku Päijännteitä. Nämä mitättömät suolammet sijoittuvat isosta Päijännteestä pohjoiseen Muinais-Hämeen erämaita ympäröiville vedenjakajien ylängöille sekä toisaalla idässä Karjalaa vasten. Mahdollisesti avain Päijänne-nimen ratkaisuun piileekin sanaryhmän merkityksessä.

Ristiretkikaudella Suomen erämaiden resurssit pyrkiivät monet pyyntikulttuurit. Hämäläiset erämiehet joutuivat väistymään Saimaalta 1200-luvun alkupuolella, kun Novgorodin tuemat karjalaiset saivat haltuunsa koko Saimaan vesistöalueen. Hämäläisten ja karjalaisten välille syntyi heimo- tai intressiraja. Vilho Niitemaan mukaan heimoraja olisi vakiintunut Kymijoen-Mäntyharjun linjalle 1200-luvun jälkimmäisellä puoliskolla mutta ennen Viipurin linnan vuonna 1293 tapahtunutta perustamista.¹ Jalmarin Jaakkola puolestaan satoi vuonna 1323 solmitun Pähkinäsaaren rauhan rajaa koskevassa tutkimuksessaan rajan kulun Joroisten ja Varkauden välillä Haukiveteen laskevaan Kuvansinjokeen ja edelleen Suonenjoelle johtavaan vesireittiin. Hänen mielestään Pähkinäsaaren rauhan raja määriteltiin Suonenjoelta pohjoiseen hämäläisten ja karjalaisten jo olemassa olleelle heimorajalle.²

1300-luvulla Häme ja Satakunta eriytyivät, ja Satakunta syntyi itsenäisenä maakuntana. Hämeen ja Satakunnan eränkävyn rajaksi tuli pohjoisessa Suomenselkä eli vedenjakaja, joka erotti Pohjanmaan jokivarsikeskusten takamaat

Satakunnan ja Hämeen erämaista. Hämeen erämaat ulottuivat idän suunnalla Kymijoelta pohjoiseen johtavaan hämäläisten ja karjalaisten heimorajaan.³ Paikannimet johtavat myös intressi- ja heimorajoihin, erämaiden kulkureiteille.

Mielenkiintoinen kysymys on, voidaanko ristiretkikauden väestöliikkeitä ja muinaismaakuntien alueita hahmotettaessa käyttää apuna paikannimistöä.⁴ Tässä työssä oletuksena on, että nykysuomalainenkin paikannimistö saattaa johtaa tutkijan niin saamelaisen, hämäläisen kuin karjalaisen pyyntikulttuurin jäljille: Vaikka paikannimet muuttuvat kaiken muun nimistön tavoin, alueellisella tasolla paikannimistöön on tallentunut esimerkiksi pyyntikulttuurien aikaisia pyyntieläinten vaellusreittejä, pyyntipaikkoja ja -menetelmiä sekä niihin liittyviä rituaali- ja kulttipaikkoja ilmaisevia nimiä. Nimet osoittavat myös muita elinkeinon liittyviä seikkoja kuten esimerkiksi lihansäilytyksen tapoja ja paikkoja.

Tämän tarkastelun keskeisimmät lähteet ovat Suomen Maanmittauslaitoksen Kansalaisen Karttapaikka -verkkoresurssi, joka sisältää Suomen nykyisen peruskarttanimistön⁵ ja Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) nimiarkisto. Tarkastelu kohdistuu pääasiassa yhteen erityiseen paikannimeen ja sen johdannaisiin. Hypoteesina on, että kyseinen nimi voidaan kytkeä Hämeen muinaismaakunnan ja sen eräalueiden rajoihin. Tekstissä paikannimen lähteeseen ei erikseen viitata, paitsi siinä tapauksessa, että se

1. Vilho Niitemaa (1955) *Hämeen keskiaika. Hämeen historia I*, Hämeenlinna: Karisto, 213.

2. Jalmarin Jaakkola (1926) *Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323*. Historiallisia tutkimuksia VII, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 217–222. Vrt. Voitto Viinanen (2011 a) *Rajat Pähkinäsaaresta "kolmen kuninkaan" Lapinmaahan. Ruotsin itärajan synty Suomessa ja Lapinmaassa*. ennen ja nyt. Historian tietosanomien. <<http://www.ennenjanyt.net/?p=455>>

3. Niitemaa (1955) 207–208.

4. Eero Kiviniemi (1990) *Perustietoa paikannimistä*, Mänttä: SKS:n Toimituksia 516.

5. <http://www.kansalaisen.karttapaikka.fi>

tulee jostakin muusta lähteestä kuin Karttapai-
kasta.

Päijänne-nimet kartalla

Nykysuomalaisten enemmistö ei välttämättä tie-
dä, että Suomessa on muitakin Päijänne-nimisiä
luontokohteita kuin niistä tunnetuin eli se tois-
tasataa kilometriä pitkä järvi, jonka vedellä on
tärkeä osa pääkaupunkiseudun vesihuollossa.
Historiallisen Hämeen maakunnan ydinalueen
pohjois- ja itäpuolella on peräti puolen sataa
Päijänne-nimistä luontokohdetta. Mutta mitä
nimi oikein tarkoittaa? Kielentutkija Marjatta
Palanderin mukaan ”sellaiset suuret järvet kuten
Päijänne ja Saimaa kuuluvat etymologialtaan
selvittämättömiin nimiin. Niistä ei tiedetä, mitä
ne tarkoittavat. Vaikka pikku Päijänteitä on pal-
jon ja aivan eri puolilla Suomea, niin joka ta-
pauksessa Päijänne-nimen etymologia jää hä-
märäksi.”⁶ Seuraavassa selvitan Päijänne-nimien
esiintymistä ja niiden luonnetta sekä pyrin rat-
kaisemaan niiden merkityksen. Metodini pohjaa
niin kartta- ja paikannimiaineiston läpikäyntiin
kuin paikan päällä tapahtuneisiin maastoana-
lyyseyhin.

Päijänne on sekä Pohjan- että Suomenlahden
rannikolta nähden ylin vesi ja vesistöalue. Sitä se
oli etenkin vesistöalueelle työntyvien varhaisten
pyyntikulttuurien aikana. Tästä näkökulmasta
katsoen on mahdollista, että Päijänne-nimi olisi
lähtöisin esihistorialliselta aikakaudelta saamen
ja suomen (hämäläisten) kieltä puhuvien kult-
tuurien kohtaamisen ajoilta. Pekka Sammalla-
hden mukaan eteläsaamen sana *bæjjadahke* ’ylä-
vä maa’ on palautettavissa kantasaamen muo-
toon **pējaanDëk*⁷, joka on Päijänne-nimen täy-
dellinen vastine ja mitä ilmeisimmin suomen-
kielisen nimen saamenkielinen originaali. Sana
puuttuu pohjoissaamesta. Merkityskin sopii,
koska sana merkitsee ympäristöään ylempänä
sijaitsevaa aluetta, ei välttämättä korkeaa paik-
kaa.

Janne Saarikivi puolestaan toteaa, että var-
hain nimetyt monien suurimpien vesistöjen ni-

met ovat tuntematonta alkuperää ja että Päijän-
teen nimikin on syntynyt ”jossakin tuntematto-
massa muinaiskielessä, josta se on saamen kaut-
ta lainautunut suomen kieleen”.⁸

Epäilemättä pikku Päijänteiden nimi perus-
tuu jo varhain tunnettuun Päijänne-järven ni-
meen. Ilmeisesti tämä prosessi tapahtui hämä-
läisen eräkauden aikana, jolloin identiteetiltään
yhtenäistyneillä hämäläis-eränkävijöillä syntyi
tarve osoittaa Hämeen (Päijänteen) erämaat toi-
sia heimoja vasten. Selitys pätevoitynee pikku
Päijänteiden kautta: ne osoittavat pääasiassa Ky-
mijoen – Päijänteen vesistöalueen ylimpiä vesiä.
Parempaa vesistöalueen maastoon kiinnityksen
menetelmää ei ole ollut olemassa. Vielä ny-
kyäänkin voisimme seurata maastossa vaikka il-
man karttoja pikku Päijänteiden viitoittamana
Päijänteen vesistöaluetta sen ylimpien vesien
kautta.

Pohjoissaamen *bajimus* ja inarinsaamen *pajemus*
tarkoittavat ylimmäistä.⁹ Pohjoissaamassa on myös
koroketta tarkoittava sana *bajádas*. Sanavartalon
baji-/bajá- liittyy paikallisuutta ilmaiseva johdin *-das*,
jota voi pitää Päijänne-nimen johtimen *-nne/-nte-* kie-
lihistoriallisena vastineena.¹⁰

6. Marjatta Palander (2000) ’Järvien ja lampien nimis-
tä’, *Elore* 1/2000, 7. vuosikerta: Suomen Kansantietou-
den Tutkijain Seura ry., Joensuu <http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_00/pal100.pdf>; vrt. Kiviniemi (1990).

7. Knut Bergsland & Lajla Mattson Magga (1993) *Årjel-
saemien-daaoen baakoegærja. Sydsamisk-norsk ordbok*.
Idut: bæjjadahke ’høytliggende område, høydedrag, øvre
del av landskap’(*pējaanDëk), 46.

8. Janne Saarikivi (2007) ’Päijänne’ *Suomalainen pai-
kannimikirja*, (Päätoimittaja Sirkka Paikkala), Jyväskylä:
Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146,
360–361.

9. Pekka Sammallahti (1993) *Saamelais-suomalais-saa-
melainen sanakirja*, Ohcejohka: Girjegisá Oy, 26; Ilmari
Mattus (2010) ’Itä-Inarin paikannimistö’, Metsähallitus,
Julkaisuja. Sarja A 186, 271 <metsa.fi/julkaisut/pdf/luo/a186.pdf>

10. Sammallahti (sähköpostiviesti tämän kirjoittajalle
10.4.2012).

Suomalaisessa paikannimikirjassa esitetyn tulkin mukaan tämä saamelaisetyologia ei kuitenkaan olisi todennäköinen, koska Sisä-Suomen alueella on runsaasti Eli-nimiä, jotka pohjautuvat toiseen *ylä*-sanakantaan (vrt. pohjoissaamen *alla* = suomen *ylä*). ”Mahdollisesti tämä sanavartalo onkin ollut käytössä Sisä-Suomen kadonneissa saamelaiskielissä ylävesien nimityksissä *bajá*-sanasta”, Saarikivi kirjoittaa.¹¹

Tässä on kuitenkin tärkeää havaita ’ylä’-merkitystä (*bajá*) osoittavien Päijän-alkuisien sekä toisaalta Eli-alkuisien sanojen ja niiden sanakantojen merkityksen ero: Perusmuodossa *Päijänne* esiintyy poikkeuksetta vedenkohoumien nimenä. Sen sijaan Eli-nimet osoittavat tavallisesti maan kohoumia (*Elimäki*), mutta niitä on myös soiden, jokien ja järvien nimissä. Lisäksi Eli-alkuisien paikannimien levikki poikkeaa oleellisesti Muinais-Hämeen erämaiden rajoille keskittyvistä Päijänne-nimistä. Nimittäin Etelä-Saimaalta lähtien harva Eli-nimien ketju suuntautuu Suomenlahden ja Selkämeren rannikon tuntumassa Pietarsaareen. Edelleen Oulun *Eliaksenkankaalta* rannikkoa seuraava nimistö johtaa lin *Elianperän* kautta Kemijoen suulle *Elijärven*-nimipesäkkeeseen, mistä Eli-nimet nousevat jokivartta Rovaniemelle. Tornionlaakson puolella Eli-nimiä ei näy, mikä viittaa nimistön Tornionlaaksoon juurtunutta kanta-asutuksen syntyä myöhäisempään hämäläislähtöön.¹² Muut huomattavat nimikeskittymät ovat itärajalta Kuusamossa ja Ilomantsissa entisillä peuramailla. Sisä-Suomessa sentään on kymmenen Eli-alkuista luontopaikkannimeä. Mutta nekin jäävät hajaesiintymänä muinaisia Hämeen eräkaita rajaa van *Päijänne*-nimistön ulkopuolelle. Tästä poikkeuksena on Soinissa *Elias*, pieni kovan maan saareke suoalueella. Se tulee *Päijännelammesta* puoli peninkulmaa Hämeen Pohjanperän puolelle.

Otan toisen esimerkin Kymen vesistöalueelta erään huomattavan kohteen paikannimestä, jonka merkitys saattaa avautua saamen kielen

kautta. Kymijoen yläjuoksulla on kolme koskea. Kalkkinen on Päijänteen laskujuoksun Kymijoen niskassa; Heinolassa pudottelee Ruotsalaisen vedet Konniveteen Jyrängönkoski; kolmesta Kymen yläjuoksun koskista alimmainen on Iitin *Vuolenkoski*, mistä aloittaa varsinainen Kymijoen virtauma. Pohjoissaameksi ’alimmainen’ tai ’alin’ on *vuolimus*, inarinsaameksi *vyelemus*.¹³

Suomalaisen paikannimikirjan mukaan *vuolen*-sana voisi sisältää suomen *virta*-sanan monikon genetiivin.¹⁴ Kuitenkin Vuolenkosken lisäksi merkitystä ’alin, alimmainen’ osoittavat myös muut suomen Vuolen- ja Vuoli-alkuiset vesistönimet, jotka ovat Mikkelin *Vuolenlampi* Lökönsuolta Kyyvettä kohti laskevassa ojassa, Punkalaidunjokeen laskeva suo- ja pelto-oja eli *Vuolenoja*, Hämeenlinnan *Vuolijärvi*, Oulujärven laskeva *Vuolijoki* sekä Vesilahden *Vuolisjärvi* eli pieni lampi kuivuneella *Vuoliskorpi*-suolla. Pohjoissaamen *vuolimus* ’alimmainen, alin’ ja siitä johdetut *vuolli*-tai *vuolle*-vartalat vastaavat suomen kielen ilmaisuja *-alunen ja -alus* esimerkiksi puhuttaessa joen alajuoksusta.¹⁵ Vaikuttaakin siltä, että suomen ”ala”- tai ”alimmainen”-merkitystä osoittavat Vuoli- ja Vuolen-alkuiset paikannimet voisivat juontua saamen kielestä.

Terho Itkonen selvitti saamen kielestä johtuvia maastotermejä Sisä-Suomen sanastossa ja paikannimissä. Esimerkiksi hämäläinen maastotermin *vuolanne*, joka tarkoittaa aukeaa ja alavaa paikkaa metsässä, juontuu saamen sanasta *vuol-*

11. Saarikivi (2007) 361.

12. Vrt. Voitto Valio Viinanen (2011 b) ’Miksi hämäläiset ja karjalaiset pyyntikulttuurit juutuivat Kemi- ja Ounasjokeen? – Paikannimitutkimus Tornionlaakson pyyntikulttuuri- ja asutushistoriasta’ *Tornionlaakson vuosikirja 2011*, (toim.) Henry Nordberg, Tornio: Tornionlaakson neuvosto/Tornedalsrådet Tornionlaakson maakuntamuseo/ Tornedalens landskapmuseum.

13. Sammallahti (1993), 210; Pekka Sammallahti & Matti Morottaja (1993) *Inarinsaamelais-suomalainen sanakirja*, Ohcejohka: Girjegiisá Oy, 117.

14. Laila Lehikoinen (2007) ’Vuolenkoski’, *Suomalainen paikannimikirja*, 515.

15. Sammallahti (1993) 209–210.

ládat 'alamaa, alanko'. Itkonen toteaa: "Samaa tai lähes samaa merkitsevänä maastoterminä tämä sana – *vuolle*- 'ala'-sanan johdos – tunnetaan useimmista nykyisistä lapin päämurteista."¹⁶

Itkonen mukaan Päijänteen ympäristössä on ollut huomattava saamelaisvaikutus esihistoriallisella ajalla. Alueelta tavataan Lappi- ja Lapin-alkuisia paikannimiä, ja Päijänteen ja Keuruun välisellä ylängöllä on eräs Lappi-nimistön tiheimmistä keskittymistä Suomessa. Myös muita saamelaisperäisiä paikannimiä on muuta ympäristöään tiheimmässä Päijänteen länsipuolisella erämaa-alueella. Pitkin Päijänteen länsirantaa ja toisaalla järven pohjoispäästä Suomenselkään johtavalla ylängöllä on lisäksi saamelaisperäisiä, asumiseen ja pyyntikulttuuriin liittyviä muinaisjäännöksiä.¹⁷

Kymijoen suuren lähdekokoajan Päijänteen lisäksi perusmuodossa Päijänne tai Päijänne-alkuinen paikannimi ilmenee 31 luontokohteessa. Ne ovat yleensä lampia, soita tai umpeen soistuvia lampia. Joissakin tapauksissa alkuperäinen Päijänne-nimi on kadonnut, mutta se on voinut jättää ympäristöön toisintonimiä. On siis perusteltua ottaa tarkasteluun myös genetiivialkuiset Päijänteen- ja Päijänneen-nimet, yhteensä 22 paikannimeä. Esimerkiksi Keuruulla *Päijännelampi*-nimisen talon peltoaukean reunassa on *Päijänteenlampi*, ja siitä kohoaa maisemaa hallitseva *Päijänteenmäki*. Alkuperäinen *Päijänne* on siellä paikannimenä kadonnut tai se on siirtynyt talon nimeksi. Paikka sijaitsee Kokemäenjoen vesistön Keurusselän koilliskulmalla Pohjoisjärven itärannalla, mistä tulee vaaraylänköä pitkin Päijänteen vedenjakajalle puoli peninkulmaa.

Pikku Päijänteet sijoittuvat varsinaisen Päijänteen itä-, länsi- ja pohjoispuolelle. Ne muodostavat yli kolmesataa kilometriä pitkän, keskimäärin sata kilometriä leveän kaaren, kuin hauenleuan, jonka nielun suulla on Päijännejärvi. Seuraavassa esitän Päijänne-nimiset luontokohteet Maanmittauslaitoksen karttatietokannan mukaisesti. Sitä tarkentavat Kotimaisien kielten keskuksen (Kotus) nimiarkiston pai-

kannimitiedot, jolloin viitataan nimenkerääjien nimilippu-tietoihin. Kohteiden numerojärjestys ja kiinnitys maastoon on liitekartan ja -luettelon mukainen.

Hämeen hollolalaisilla oli vuosina 1250–1293 eränautoja Kymijoen itäpuolella, missä nautintavyöhyke ylsi Suur-Vehkalahden ja Virolahden välistä ylänköä pitkin ilmeisesti aina Suomenlahteen asti.¹⁸ Idässä Päijänne-nimiset luontokohteet tulevat pääasiassa Kymijoen–Päijänteen ja Vuoksen–Saimaan vedenjakajalle. Ne osoittavat hämäläisten ja karjalaisten eränkävynin intressirajan jälkeen syntyntä heimorajaa.

Kymijoen suistossa ylimmäinen saari on nimeltään (1) *Päijänteensaari*, jonka sivulla *Päijänteenhaarassa* oli *Päijänteenkoski*.¹⁹ Päijänne-nimistöalueen jokseenkin suora itäsivu johtaa Kymijoen suistosta pohjoissuunnassa Kouvolan Hartolan kylän (2) *Päijänteen-suolla* sijaitsevalle *Päijänteenlammelle*, sieltä Enonveden ja Keskinen-järven välille Heinolan (3) *Päijänne*-lammelle ja edelleen Puulaveden eteläpuolelle Mäntyharjun ja Hirvensalmen rajalle. Täällä Hartolan (4) *Päijänteen-suo* kiinnittää läntisimpänä pisteenä hämäläisten erämaata Jääsjärven ja Suonteen kannakselle. Muinaisrajasta Suonteella antaa viitteen *Lapinpaasi*, joka sijaitsee entisellä Hämeen ja Karjalan, nykyisellä Etelä-Savon rajalla. Lapinpaasi on järvessä hyvin erottuva puustoa pitävä kallioluoto. Suonteelta Päijänne-linja johtaa Puulan eteläpuolella itään. *Saarva*-järven eteläpuolelta tavoitetaan rajalinjalla peräkkäin

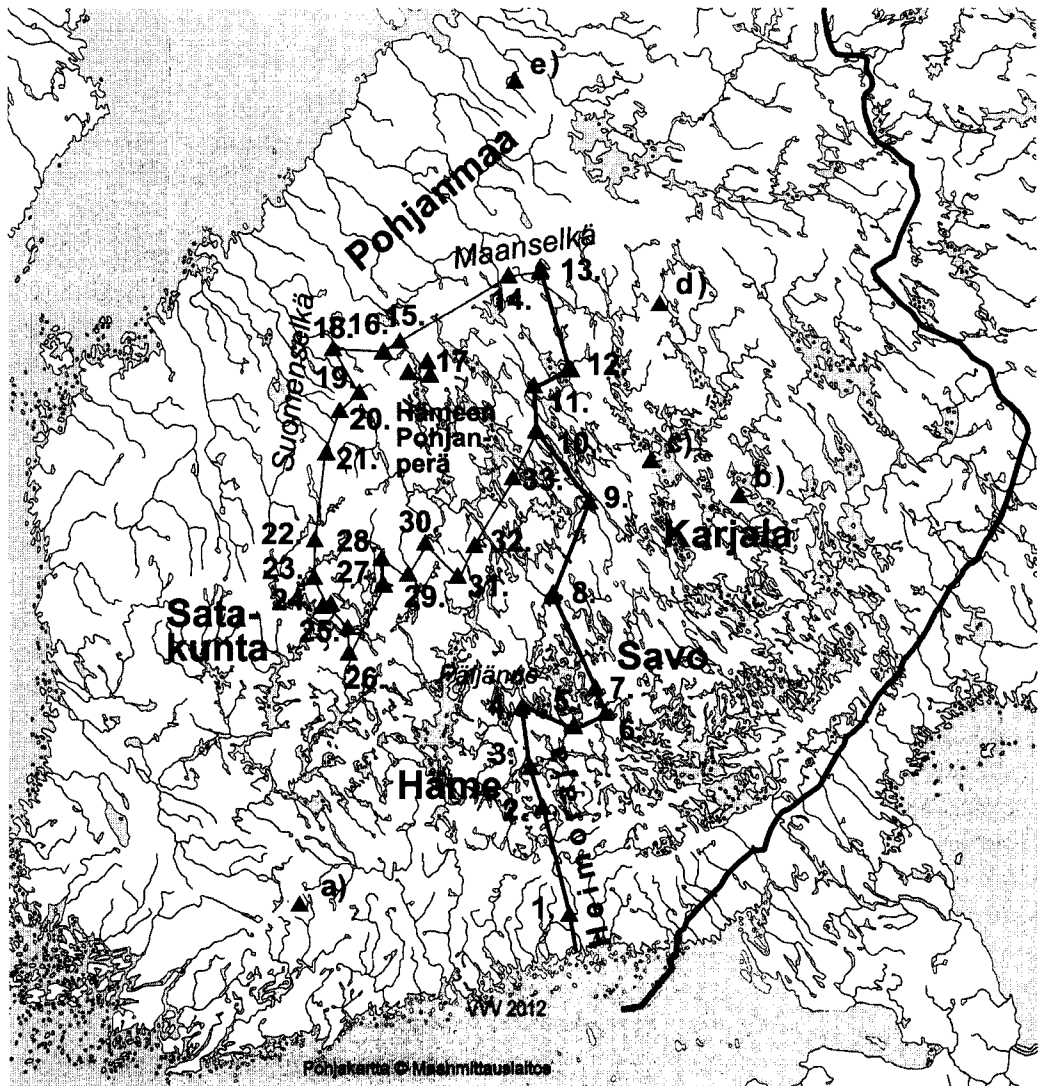
16. Terho Itkonen (1993) 'Lapin perua Sisä-Suomen sanastossa ja paikannimissä.' *Festschrift für Raija Bartens* (Herausgegeben Ulla Maija Kulonen), Helsinki: Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 215, 159–167.

17. T. I. Itkonen (1948) *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*, osa I, Porvoo/Helsinki: WSOY, 102–105.

18. Niitemaa (1955) 213–214.

19. Väinö Voionmaa (1947) *Hämäläinen eräkausi*, Porvoo – Helsinki: WSOY, 220; Kotimaisien kielten tutkimuskeskus, nimiarkisto (Kotus): Kymi, Elli Alho 1951, Päijänteen-saari; Kymi, Lyyli Lukkari 1991, Päijänteenkoski; Päijänteen-saari; Kymi (nimi epäselvä) 1983, Päijänteenhaara.

Päijänne-nimet Suomessa

Nro	Karttanimi	Tarkennus	Kunta
1.	Päijänteensaari	Ylin saari Kymijoen suistossa.	Kotka
2.	Päijäntenlampi ja -suo	Kohde (2), lampi suolla, Hartolan kylässä.	Kouvola
3.	Päijänne	Lampi, ylin vesi Räävelin ylängöllä.	Heinola
4.	Päijänteensuo	Hirvensalmen rajalla.	Hartola
5.	Päijänteenkangas, -suo	Kohteet (2) Mäntyharju/Hirvensalmi -rajalla	Mäntyh/Hirvens.
6.	Päijänne	Soistuva lampi vedenjakajalla Otavassa.	Mikkeli
7.	Päijänne	Suo Puulasta itään Korpijärvellä.	Mikkeli
8.	Päijänne (2)	Lammet Kyveden ja Kuuhangan ylängöllä.	Kangasniemi

Nro	Karttanimi	Tarkennus	Kunta
9.	<i>Päijänne</i>	Lampi Koskelojärven Rajalanniemen suolla.	Suonenjoki
10.	<i>Päijänne ja -suo (2)</i>	Lampi <i>Päijänteensuolla</i> (ylänkö).	Vesanto
11.	<i>Päijänteenlampi ja -mäki</i>	Kohde (2), lampi Päijännemäen rинnessuolla.	Keitele
12.	<i>Päijänne (4)</i>	Talo, <i>Päijänteenjoki, -neva, -mäki ja -lahti</i>	Pielavesi
13.	<i>Päijänteesuo</i>	Kohde (2), Maanselän reunassa.	Kiuruvesi
14.	<i>Päijänne, Päijänteenneva</i>	Kohde (2), lampi ja suo Maanselällä.	Pyhäjärvi
15.	<i>Päijänne</i>	Suonsilmäke Suomenselän vedenjakajalla.	Kinnula
16.	<i>Päijänteesaari ja -mäki</i>	Kohde (2), maankohoumat Suomenselällä.	Perho
17.	<i>Päijänne (3)</i>	Lammet, Kivijärvi (2), Kinnula (1).	Kivij./Kinnula
18.	<i>Päijänne</i>	Pajuojan pieni laajentuma-lampi.	Halsua
19.	<i>Päijänne</i>	Lampi, ylin vesi Kyyjärven ja Perhon rajasuolla.	Kyyjärvi
20.	<i>Päijänne ja Päijänteenkangas</i>	Kohde (2), Suomenselän vedenjakajalla, lampi ja mäki Kyy- ja Alajärven rajasuolla.	Kyyjärvi
21.	<i>Päijännelampi ja -kallio</i>	Suomenselän reunassa.	Soini
22.	<i>Päijänteenlampi</i>	Suonsilmäke Ähtärin ja Keuruun rajasuolla.	Ähtäri
23.	<i>Päijännelampi</i>	Ylin vesi Virtain ja Keuruun rajasuolla.	Virrat
24.	<i>Päijänne (2)</i>	Lammet Tarjanneveden kapeikossa.	Mänttä-Vilpp.
25.	<i>Päijänteenlammi</i>	Vilppukosken eteläpuolella.	Mänttä-Vilpp.
26.	<i>Päijänteesuo</i>	Kohde (3), Päijänne -lammet ylänkösuolla;	
27.	<i>Iso ja Pikku Päijänne</i>	Pikku Päijänne seudun ylin vedenkohouma.	Juupajoki
27.	<i>Päijänteenlampi (2) ja Päijänteenmäki</i>	Talo, -lampi ja -mäki; järvikapeikossa, ylängön reunassa.	Keuruu
28.	<i>Päijänteenmäki</i>	Hallitseva maastokohta ylängön reunassa.	Multia
29.	<i>Päijänlampi</i>	Seudulla ylin vesi vaaraylängön reunassa.	Petäjävesi
30.	<i>Päijänne</i>	Lampi ylängön pohjoisella suoalueella.	Uurainen
31.	<i>Päijännelampi</i>	Suonsilmäke Laajavuoresta 1/2 pnk luoteeseen.	Jyväskylä
32.	<i>Päijänne</i>	Peurunka, lampi, ylin vesi, laskee Rajajärveen.	Laukaa
33.	<i>Päijänne</i>	Lampi (ja talo), Keiteleen niemen ylimpiä vesiä.	Konnevesi
Hämeen erämaiden ulkopuolella			
a)	<i>Päijänneensuo, -koski</i>	Loppijärven ja Punelian suoylängöllä.	Loppi
b)	<i>Päijänne-lampi ja -talo</i>	Ylin vesi Juojärven ja Suvasveden välillä.	Tuusniemi
c)	<i>Päijänne</i>	Suolampi Kuopioniemen tyven taipaleessa.	Kuopio
b)	<i>Päijänne</i>	Lampi ylänkösuolla.	Sonkajärvi
c)	<i>Päijänne</i>	Suoalue Muhosjoen latvasoilla.	Muhos
d)	<i>Päijänniemi</i>	Kuusamojärvessä (kartan ulkopuolella).	Kuusamo

Mäntyharjun (5) *Päijänneenkangas* ja Hirvensalmen puolella *Päijänneenlampi*, johon laskee *Päijänneenoja*.²⁰ Sieltä päädytään Ryökäsveden eteläpuolelta Mikkelin Otavaan. Tällä tavalla Päijänne-pisteet rajasivat Puulaveden Hämeen puolelle.

Otavan (6) *Päijänne*, soistuva metsälampi jota ympäröi *Päijänteesuo*,²¹ sijaitsee Puulan ja

20. Kotus: Mäntyharju, Marja Valström-Mäkinen 1971, Päijänneenlampi. – – – "Etelästä lampeen laskee päijännenoja."

21. Kotus: Mikkelin mlk, Ritva Liisa Pitkänen 1979, Päijänne. "Lammepahane" Kirkkokivien kaakkoispuolella, päijänteesuo lammen ympärillä; Mikkelin MLK, Sami Suviranta 1992, Päijänne. Nimi lienee leikkilinen: "ei ok kummone, pyöriä putama [naurua]" (Jaakko Valkonen 1927).

Päijänne Mikkelin Otavassa (kartalla kohde 6) sijaitsee Vuoksen ja Kymijoen vesistöalueiden vedenjakajalla. Täällä ollaan Muinais-Hämeen ja Karjalan heimorajalla. Suurten järvien ja vesistöalueiden kapeikot olivat esihistoriallisella ja vielä keskiajalla käytössä olevia, viljavia peuramaita. Tästä eräänä todisteena ovat Kirkkokivet, muinainen saamelaisaikojen pyyntikulttuurin kohde, joka sijaitsee Päijänteen lähellä. Voitto Valio Viinanen.

Saimaan kapealla vedenjakajan kannaksella lähellä *Kirkkokiviä*.²² Suurten järvien ja vesistöalueiden kapeikot olivat esihistoriallisella ja keskiajalla käytössä olevia viljavia peuramaita. Otavan Päijänteellä käydessäni panin merkille Päijänteen ja Kirkkokivien välissä jyrkkäpiirteisen harjun, joka johtaa *Oulanki-järven*²³ *Pöyrynlahden* kalliojyrkänteille. Kaiken kaikkiaan *Oulangan* ja *Linnajärven* sekä *Naaranki-järven*²⁴ ja *Kallajärven* väliin supistuvaa ylänkömaastoa leimasivat esimerkiksi aikoinaan peuranajossa eläinten kulkusuuntaan poikittaista järviketjua kohti ohjanneet lukuisat harjanteet ja niitä reunustavat suistamisjyrkänteiksi sopineet kallioseinämät. Kirkkokivien kohdalla heimorajaa osoittavat Puulan itäpuolella olevat Päijänne-nimet ja toisaalla Saimaan länsirannalla Petra- ja Petro-alkuiset (*petra* = karjalaisten peura)²⁵ paikannimet.

22. Kotus: Mikkelin MLK, Sami Suviranta 1992, Kirkkokivet. Korkeita patsaita, kirkkoon ja kellotapuliiin verrattavia (Esko Tornija 1923); ”sitä kautta muka kulki kirkkotie” (Jaakko Valkonen, 1927). Kirjoittajan huomautus: Hyvien vesiteiden ympäristössä selitys korven kautta kulkeneesta kirkkotiestä ei tunnu uskottavalta. Kirkkokivet on ilmiselvästi kulttuuri- ja luonnon muistomerkki.

23. Paikannimissä nki-loput juontuvat usein (kanta)saimen deminutiivista (eivät kaikki). Alpo Räisänen (2003) *Nimet mieltä kiehtovat*, Helsinki: SKS, ensimmäinen artikkeli. Myös paikannimen perusosa *Oula-* (”tulvavesi”) viittaa saamen lähtöön. *Oulu* ~*oula*-sanasta, Erkki Itkonen (päätoimittaja) & Ulla-Maija Kulonen päätoimittaja/toimitussihteeri (2001) *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2.*, Jyväskylä: SKS ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 227.

24. *Naara*-alkuisia vesistönimiä esitetään perinteisestä pyydyksen naaraaminen -tarkoitteesta myös merkityksessä ’naaras’; Kaija Mallat (2007) *Naiset rajalla*, Helsinki: SKS, 67–73.

25. Martti Montonen (1974) *Suomen peura*, Porvoo – Helsinki: WSOY; Peura ja Petra-nimien levikin liitekartta.

Ne rajasivat molempien osapuolten pyyntikunnille tärkeän Kymen ja Vuoksen vesistöjen väliin kapeikon siten, että Puula- ja Ryökäsvesi olivat hämäläisten eränautinta-alueita; vastaavasti Päijänne-linjasta itään Petro-nimet osoittavat Saimaan puolella olevien maiden ja vesien kuluun karjalaisten eränautintoihin.

Otavasta Päijänne-linja johtaa pohjoissuunnalla Kymijoen vesistöalueella Pieksänjärven länsipuolelta Suonenjoelle, Iisvedelle ja Nilakalle. Seuraava (7) *Päijänne*²⁶ on pari peninkulmaa Kirkkokiviltä pohjoiseen Puulan ja Korpijärven välisessä kapeikossa ojitettu ylänkösuu. Kalliojyrkänteenä *Hirvilampeen* pudottava *Hirvivuori* jäi Hämeen erämiesten puolelle. Se oli järvi-kaupissa suurriistan ajopyyntiin (ajos) sopiva kohde.²⁷ Hirvivuorelta pohjoiseen Kangasniemellä Kyyveden ja Kuuhangan ylänköä merkitsevät ylimpinä vesinä kaksi (8) *Päijänne*-lampea. Sieltä tullaan Suonenjoen ja Rautalammen kylien rajalle, missä Koskeloveden Rajalanniemen suolla on kiintopisteenä (9) *Päijänne*-lampi.

Vesannon kuntakeskuksesta puoli peninkulmaa pohjoiseen, Keiteleen ja Nilakan välissä on *Petrunsuo*-niminen suoylänkö (*petru = peura*) ja siinä *Petru*-niminen suolampi. Petrunsuon kärki-kiilana työntyy Kurjenjärveen rajautuvien mäkien ”nieluun” *Päijänteensuo*. Suolla on (10) *Päijänne*-lampi,²⁸ seudulla ylin veden kokouma. Vesannolta Päijänne-linja opastaa Nilakan ja Pielaveden väliseen laajaan niemeen. Keiteleen kylästä neljännes peninkulmaa on Nilakan pohjoispuolella *Kotaperäinen*-järvi. Järven itärannasta nousee (11) *Päijänteenmäki*, jonka rинnesuolla on *Päijänteenlampi*.

Keiteleestä Päijänne-linja kääntää Pielaveden itärannalle, minne lyhyttä purouomaa pitkin juoksuuttaa Haapajärvi. Järven pohjukassa sijaitsee (12) *Päijänne*-niminen talo, jonka ympäristössä ovat toisintoniminä *Päijänteenjoki*, *-mäki* ja *-lahti*. Täälläkin paikan nimittäjänä ollut Päijänne on kadonnut.²⁹ Pielavedeltä päädytään pohjoisluoteen suunnassa Vuoksen vesistöalueen latvoilla Kiuruvedelle, missä (Karjalan)

Maanselän laidassa sijaitsevat (13) *Päijännelampi*³⁰ ja *Päijänteensuo*.

Kiuruvedeltä Päijänne-nimet suuntautuvat Maanselän reunaan länteen Pyhjärven pohjoispuolelle. Täällä (14) *Päijänne*-lampi ja sitä reunustava *Päijänteenveva* muodostavat pohjoisen kääntöpisteen, mistä Päijänne-linja ottaa suunnan Pyhjärven länsipuolelta Suomenselkään. Hämäläisten eränkävijöiden voimakasta vaikutusta peuranpyytäjänä Pyhjärven ympäristössä osoittavat muun muassa 13 Peura-alkuista paikannimeä. Ilmeisesti hämäläisellä eräkaudella Pyhjärvelle ei ollut asiaa karjalaisilla – tuskin pohjalaisillakaan.

Suomenselällä Keski-Suomen Kinnulan ja Pohjanmaan Lestijärven välisellä vedenjakajalla (15) *Päijänne* on suoläntin keskellä enää mitätön suonsilmäke. Se on kuitenkin rajaa osoittava, seudun korkein veden kohouma (147 m mpy). Kinnulan sekä Pohjanmaan Perhon ja Lestijärven rajasuolla, Perhon puolella rajakulmaa, ovat merkkipaikkana maan kohoumat (16) *Päijänteensaari* ja *-mäki*. Päijänne on siellä kuivunut pois.³¹ Päijänteenmäkeä ympäröivällä suolla

26. Kotus: Mikkelin MLK, Matti Riikonen 1991, Päijänne. ”Metsäalue Pastilankorven pohjoispuolella, johon asti ovat ammoin ulottuneet Sahin maat.”

27. Voionmaa (1947), 329–330, 336–338, 505. Voionmaa mainitsee Hämeen erämaista ajopyyntiin liittyen esimerkiksi monet Hirvenhyppäri-nimet. ”Ajo- ja Ajos-kantaiset paikannimet ovat määrättyissä tapauksissa aiheutuneet saaliin ajamisesta ja varsinkin vapaasta suurriistan kimpun käymisestä aseina tai sen ahdistamisesta määrättyihin pyyntipaikkoihin.”

28. Kotus: Vesanto, Päivi Rahkonen 1962, Päijänteenlampi. ”Pieni lampi Petrunlammen luoteispuolella. Sen ympärillä suo, päijäntensuo.” Vesanto, Niiniveden pää, Kaija Hyvönen 1971, Päijänne.

29. Kotus: Pielavesi, Kreetta Hämäläinen 1947, Päijänteenjoki.

30. Kotus: Kiuruvesi, Sisko Seppo 1958, Päijänne (lampi).

31. Kotus: Perho, Ritva Korhonen 1968, Päijänne. ”Hyvin pieni lampi, = päijäntellampi, pikkupäijänne, suolla = päijäntenneva – – 1868 *Päijännet*. Nimestäjä mainitsee kohteesta *Päijänteenmäki* ja *Päijänteensaari*. Perho, Pekka Mikkola 1987, Päijänne. Lampi oli jo umpeen kasvanut.

Sääksjärvi on nyt rajakulmalla ylin veden kohouma. Suomenselän itäpuolella Kinnulan ja Kivijärven kunnan rajamailla on Kivijärven pohjois-päässä kolme (17) *Päijänne*-lampea, jotka nähtävästi merkitsivät siellä hämäläisten muinaisia pyyntimaita. Toisaalla Kivijärven latvajuoksun kohdalla Suomenselkä kaartaa Lestijärven ja Lappajärven välisellä ylängöllä mutkan länteen. Merkinä hämäläisten eränkävintialueesta tuolla seudulla on (18) *Päijänne*, Halsuanjärveen Rikkisuolta laskevan *Pajuojan* eräs pikku laajentumalampi. Halsualta vedenjakaja taittuu etelään. Keski-Suomen Kyyjärven ja Perhon rajasuolla Kyyjärven puolella (19) *Päijänne*³²(lampi) on siinä kohtaa Suomenselällä ylin veden kohouma. Edelleen Kyyjärven puolella Pohjanmaan vastaisella rajasuolla (20) *Päijänne*³³(lampi) ja sen vieressä *Päijänteenkangas* merkitsevät siellä Suomenselän vedenjakajaa. Pohjanmaan Soinin kuntakeskuksesta neljännes peninkulma etelään ovat (21) *Päijänne* (lampi) ja *Päijännekallio*³⁴ sijaitsevat Suomenselästä Päijänne-järvelle Jyväskylää kohti työntyvän ylängön reunassa. Näin jatketaan pikku Päijänteeltä toiselle.

Ähtärin ja Keski-Suomen Keuruun rajasuolla pilkottaa ylimpänä vetenä (22) *Päijänteenlampi*.³⁵ Virtain ja Keuruun rajasuolla puolestaan ylin veden kohoumana on (23) *Päijännelampi*. Mänttä-Vilppulassa Tarjanneveden ja Kurkijärven välisessä kapeikossa taas on kaksi (24) *Päijänne*-lampea. Läntisempi *Päijänne* sijaitsee Tarjannetta vasten Salusjärven eteläpuolella; itäisempi *Päijänne*,³⁶ pieni suolampi, peilaa Kurkijärveen pudottavan *Vuorisvuoren* sivulla. Kurkijärvestä laskuoja virtaa kapean kannaksen läpi *Elänne*-järveen, joka sijaitsee täällä Pikku Päijänteiden merkitemällä linjalla.

Vilppukosken etelärannalla *Ajostaipaleessa* on (25) *Päijänteenlammi*.³⁷ Kosken pohjoispuolella kylän nimenä on *Ajosharju* (vrt. peuranajo). Vilppukoskesta etelään Pirkanmaan Juupajoen (26) *Päijänteen*suolla ovat *Iso* ja *Pikku Päijänne*-nimiset lammet, joista Pikku Päijänne on ylänkösuolla seudun ylin veden kohouma. Juupajoe-

ta Päijänne-linja johtaa Keurusselän itärannan suunnassa Pohjoisjärven kylään, jossa on kiinnekohtana mainitut (27) *Päijänteenlampi* (talo) *-lampi* ja *-mäki*.

Kun Keuruulta nouseaan pohjoiseen, tullaan Multian rajalle. Siellä maisemaa hallitsevat ylängön reunassa Multian *Kotivuori* ja sen vierustalla (28) *Päijänteenmäki*.³⁸ Niiden välissä jyrkkärinainen laakso muodostaa maakulkureitin Keuruun Jukojärven ja Multian Sinervä-järven välille. Päijänne lienee ollut alun perin Päijänteenmäen juurella laakson veden taittamassa joku suoläntti tai *Jukokolähde*-niminen lampi. Vuoren laella talon nimi on Pajala. Kotivuoren eteläpuolella sijaitsee jyrkänrintainen *Peuravuori* ja sen juurella *Peuralampi*. Epäilemättä Päijänne-nimen merkitsemä Kotivuoren ympäristö oli ollut peura-aikana edullinen pyyntipaikka.

32. Kotus: Kyyjärvi, Noposenaho, Pirkko Lindberg (kop. Oulun yliop. suomen k. lait.) ”Pieni lampi Piilisuon keskellä. Lampi on erittäin syvä. Nimen alkuperästä ei ole tietoa, mutta ei ole mahdotonta, että nimessä on humoristinen vertaus Päijänne-järveen Keski-Suomessa, koska lampi on hyvin pieni.”

33. Kotus: Kyyjärvi, Hokkala, Ritva Korhonen 1978, Päijänne. ”Pieni kapea suolampi Häntäharjun takana... Onni Kotanen, (1898). Väinö Tofferi (1913) käytti nimeä Pikku-Päijänne ja sanoi lammen olevan Päijänteen mallinen, kapea ja pitkä. Lammen sivulla kangasmetsä...”

34. Kotus: Soini, Ritva Korhonen 1974, Päijännekallio. Nimestäjän mukaan kallioisen harjannemäen vieressä on *Päijänneveva* ja siinä kallion juurella pieni suolampi nimeltä *Päijänne*. Kohteesta mainitaan ”varustusta” muistuttava kiviäitä. Kirjoittajan huomautus: kysymyksessä lienee eläinten kulkua Päijännekallion suistamisjyrkän-teelle ohjannut johdeaita.

35. Kotus: Ähtäri, Helena Pohjanmäki 1971, Päijänne. ”Päijänne ~ Päijäntellampi. Pieni lampi Soukanjärven koillispuolella. Nimeämisperustetta ei tunneta.” Laskuoja Soukanjärveen Päijäntempuro.

36. Kotus: Vilppula, Keuruunkylä, Irma Savolainen 1967 Päijänne. Päijänne-lammen, -notkon ja -rinteen nimiä ei osattu selittää. Nimestäjän mukaan lammen ympärillä on korkeita mäkiä, jotka ovat ”arjoja ukkoselle”.

37. Kotus: Vilppula, Ajostaipale, Irma Savolainen 1967 Päijänteenlammi. Nimen peruste ei ole tiedossa.

38. Kotus: Multia, Jussi Rainio 1954, Päijänteenmäki. Nimen peruste ei ole tiedossa.

Päijänteenmäen systeemistä Päijänne-reitti kääntyy Petäjaveden rajaseudulle. Siellä (29) *Päijän-lampi* sijaitsee rehevää Vehkasuota (vehka on tärkeä peuran ravintokasvi) reunustavan harjun päässä. Eläinten kulkua ohjannut harjuno lähtee Suomenselästä aloittavalta ylängöltä. Päijän-lammelta nouseaan Uuraisten Pohjanperän kylässä sijaitsevan ylänkösuon (30) *Päijänne-lammelle*. Päijänne ja Pohjanperä nimien lisäksi siellä ovat peuraa tarkoittava saamelaisperäinen Kontti-nimistö (*Konttivuori, -mäki ja -kangas*)³⁹ sekä Peuramäki talon nimenä. Paikkanimet ja maaston luonne eivät jätä epäilystä niiden merkityksestä muinaisessa hämäläisten erämaassa.

Soinin kohdalta Suomenselästä Jyväskylään ulottuvan vaaraylängön kaakkoiskulmalla sijaitsevasta Uuraisten Pohjanperän kylästä pikku Päijänteiden linja johtaa Jyväskylään. Siellä (31) *Päijännelampi*,⁴⁰ mitätön suonsilmä pikku suola, tulee Laajavuoresta puoli peninkulmaa luoteeseen. Jyväskylän pohjoispuolisella ylängöllä sijaitsee puolestaan Laukaan Peurungan (*peuru* = peura) Rajajärveen juoksuttava (32) *Päijännelampi*, joka on täällä ylin veden kohouma. Peurungasta pikku Päijänteiden linja käy (33) *Päijänne-lammen* merkitsemälle Keiteleen ja Konneveden niemelle ja edelleen Vesannon *Päijänteen-suolla* olevan (10) *Päijänne-lammen* kautta Pielaavedelle, mihin tultiin myös Kymijoelta itäistä heimorajaa osoittavaa reittiä pitkin.

Kanta-Hämeen maakunnassa sijaitsevan Lopen pitäjän Loppijärven ja Punelia-järven välisellä ylängöllä on muistitiedon mukaan Päijänne-nimistöä, jota ei esiinny Karttapaikan tietokannassa. Seudun topografia viittaa entisinä aikoina tärkeään peuranpyyntipaikkaan. Nimitäin suoperäisen ylängön selkämäana kulkee peninkulman pituinen kapea harju, jonka kärki työntyy Punelian vierustalla Saarijärveen. *Päijänneensuolta* (a) vedet virtaavat harjun sivua *Päijänneensuolta* Saarijärveen.⁴¹ Kysymyksessä on ilmeisesti muinaishämäläisten tärkeän pyyntialueen osoitus rajaseudulla suomalaisia eli uusmaalaisia vasten.

Pikku Päijänteiden muodostamalta itäiseltä linjalta poikkeavat yksittäisinä Tuusniemellä (b) *Päijänne* (lampi),⁴² ylin veden kohouma Suvasveden ja Juojärven vedenjakajalla; Kuopiossa Kallaveden *Haminalahden* ja *Matkus-järven* välissä (c) *Päijänne* (nykyisissä kartoissa nimetön suolampi);⁴³ Sonkajärvellä (d) *Päijänne* (suolampi), Muhoksella (e) *Päijänne* (suo) ja Kuusamojärven (f) *Päijänniemi*. Näille Päijänne-nimille on vaikea keksiä muuta selitystä kuin että ne ovat hämäläisten varhaiseen eränkyyntiin ja kulkemiseen liittyviä kiinnekohtia. Esimerkiksi Tuusniemellä järvien saartamien Ukko- ja etenkin Pönkämäen jyrkänteet muodostivat suistamispaikan, minne eläinten ajo ylängöllä saattoi käydä Päijänteen kautta. Kuopiossa pikku Päijänne sijaitsee Kuopionniemen tyvikapeikon taipaleessa, missä kaksi *Matkus*-nimistä järveä⁴⁴ yhdistää Hämeen Pohjanperästä Haminalahden kautta kulkevan vesireitin oikotien Kallaveden ulapan toiselle puolelle. Kuopionniemessä *Matkusniemi* ja *-saari* osoittavat vesitietä Kallavedellä.

39. Kont-alkuisista nimistä (*kontti ja kontta*) Ante Aikio (2009) *The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland*, 180. <<http://onomaural.klte.hu/onomural/kotetek/ou4/08aikio.pdf>>

40. Kotus: Jyväskylän mlk. Arja Vesterinen 1970, *Päijännelampi*. "Hyvin pieni, melkein umpeen kasvanut lampi. Nimen syntyä ei muisteta."

41. Kotus: Loppi, Juhani Paronen 1965, *Päijänne*. Nimestäjän mukaan Latosuon jatke tunnettiin myös nimellä *Päijänneensuo* ja *Päijänneemaa*. Suolta vedet virtaavat *Päijänneenojan* ja *Päijänneensuon* kautta Saarijärveen.

42. Kotus: Tuusniemi, Enonsalo, Matti Räsänen 1959, *Päijänne*. 1. Järvi tai pikemminkin lampi, 2. Vanha tila (isosajaossa v. 1795).

43. Kotus: Kuopio, Raija Miikkulainen 1986, *Päijänne*. "Kooltaan vähäinen. 'Päijänneeks ne sanoo sitä' Kauko Hiekkala, s. 1914."

44. Kiviniemen mukaan *Matkus*-nimet yhdistyvät hämäläiseen pyyntikulttuuriin ja merkitsevät kulkureittiä. Eero Kiviniemi (1984) 'Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona', teoksessa *Suomen väestön esihistorialliset juuret: Tvärminnen symposiumi 17.-19.1.1980*, Bidrag till kännedom av Finlands Natur och Folk 131, Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 327-346.

Jyväskylän Vesangan ylängöllä sijaitseva Päijännelampi (kartalla kohde 31) on enää 8 x 14 metrin kokoinen silmäke umpeen kasvavassa pikku suossa. Suon kasvillisuusvyöhykkeet osoittavat umpeutumisen vaiheita. Päijännelampeen noru vettä viisi metriä ylempänä olevasta Mysiönlammesta. Yhdessä Hangaslampien kanssa ne ovat täällä ylimmät vedet, joista vesi virtaa Ylä-Tuomiojärveen, sieltä Tuomio-, Palokka- ja Jyväsjärven kautta Päijänteeseen. Taustalla näkyy Viinämäki. Voitto Valio Viinanen.

Kierroksen rajaamalla alueella sijaitsevat Suomen varsinaiseen Päijänteeseen kuulumat-
tomat Päijänne-nimiset luontokohteet. Sen ul-
kopuolelle jäävät suuri Päijänne-järvi ja siitä Hä-
meen ydinalue sekä muutama edellä mainittu
pikku Päijänne. Pohjoisessa ja lännessä pikku
Päijänteet sijaitsevat kohdallaan ylimpinä vesinä
Maan- ja Suomenselän vedenjakajalla. Vaikuttaa
siltä, että Päijänne-nimet merkitsevät hämäläis-
ten erämaita toisia heimoja kuten Satakuntaa,
Pohjanmaata, Karjalaa ja Savoia sekä Kanta-Hä-
meessä Lopella Uuttamaata vasten. Pikku Päi-
jänteet erottavat myös Pohjanperän Hämeen
ydinalueesta.

Terho Itkonen keräsi ja merkitsi vuosina
1955–1975 muistiin Päijänteen rantapitäjistä
Korpilahdelta, Jämsästä ja Kuhmoisesta hu-
omattavan määrän isoon Päijänteeseen ja sen

ympäristöön liittyvää paikannimi- ja perinnetie-
toa.⁴⁵ Niissä ei ole kuitenkaan viittauksia pikku
Päijänteisiin.

Hämeen Pohjanperä

Vilho Niitemaan mukaan Pohjanperällä lienee
tarkoitettu alkuaan ”yksinkertaisesti niitä seutu-
ja, jotka levittäytyivät rintamaiden miesten erä-
omistuksille johtavien vesireittien pohjukoista
pohjoiseen”.⁴⁶ Hämäläisten eränkäyntivyöhyk-
keet muodostivat Hämeen ydinalueelta itään ja
pohjoiseen ulottuvan Pohjanperän. Hämeen ja
Satakunnan eränkäynnin rajaksi tuli pohjoisessa

45. Kotus, Yleisarkisto, Päijänne-nimiliput: Terho Itkonen
(20 kpl).

46. Niitemaa (1955) 391.

Tuusniemellä Kosulan kylässä Päijänne-nimisen talon saunapolku (kartalla kohde b) johtaa etelärinnettä viljelyksen ja kasvitarhan poikki Päijänteen rantaan. Päijänne, Ukko- ja Pönkämäen välissä, on Juojärven ja Suvasveden välisellä ylängöllä ylin vesi. Voitto Valio Viinanen.

Suomenselkä, vedenjakaja, joka erotti Pohjanmaan jokivarsikeskusten takamaat Satakunnan ja Hämeen erämaista.⁴⁷

Vähitellen hämäläisten ja satakuntalaisten eräomistukset erkanivat. Keuruun ja Virtain suunnalla muodostui heimojen välille eränkäynnin intressiraja.⁴⁸ Sitä osoittavat edellä todetut Päijänne-nimet. 1300-luvun alkupuolella Hämeen erämaat ulottuivat idän suunnalla Kymi-joelta Mäntyharjun reittiä seuraavaan heimorajaan.⁴⁹

Päijänne ja siihen pohjoisesta laskeva Rautalammin reitin vesistö tarjosivat vesistöjaksolla kulkutiet ja reitit hämäläisten erämaihin. Tärkeimmät erämaan antimet olivat metsästyks, kalastus, kaskeaminen ja saamelaisten verottaminen.⁵⁰ Hämäläisillä erämiehillä oli ilmeisen hyvät mahdollisuudet yhteistoimintaan suurriistan pyynnissä erämaita käyttävien saamelaisten

kanssa. Saamelaiset puolestaan hyötyivät suoje-
luksesta, kaupasta ja tuottamansa ylijäämän
saamisesta markkinoille. Todennäköisesti hä-
mäläisten kantama lapinvero perustui erämai-
den yhteiskäyttöön. Näin erämaista saatiin mo-
lempia osapuolia hyödyttävää jatkuvaa tuottoa.
Verotuskäytännössä ilmeisesti oli vastaavia piir-
teitä kuin birkarleilla, Länsipohjan ja Pohjois-

47. Niitemaa (1955) 391.

48. K. J. Jalkanen (1892) *Pohjois-Hämeen Erämaat, Asutus ja Olot vuoteen 1620*, Hämeenlinna: Helsingin Sanomain Osakeyhtiön Kirjapaino, 9. Vuonna 1303 puhutaan Merenkurkun tienoilla olevista hämäläisten takamaista; vielä 1415 rajankäynnissä hämäläisten ja satakuntalaisten vaatimukset olivat yhteisiä savolaisia vastaan.

49. Albert Sivén (1906) *Suur-Hollolan vaiheista uuden ajan alkupuolelle asti*, Lahden Kirjapaino- ja Sanomalehti Oy, 11.

50. Jalkanen (1892) 23–27.

Pohjanmaan talonpojilla, jotka verottivat saamelaisia ja kävivät kauppaa Lapinmaissa.⁵¹

Vuonna 1542 Kustaa Vaasa julisti avoimella kirjeellä kaikki asumattomat ja viljelemättömät metsämaat sekä Ruotsissa että Suomessa kruunun omiksi. Tästä tapauksesta katsotaan erämaiden asutuksen alkaneen.⁵² Kuninkaan käskystä vuonna 1552 laadittujen erämaaluetteloiden mukaan Hämeen Pohjanperän eteläreuna kulki Savon rajasta alkaen idästä Suontienjärven (Suonenjoki) ja Jääsjärven eteläpuolitse Päijänteeseen ja sen länsipuolta Muuramejärven eteläpuolitse Keurusselän eteläpähän. Pohjoisessa hämäläisten erämaa ulottui Maanselän pohjoispuolelle aina Pyhäjärven, Haapajärven ja Toholammin tienoille, mahdollisesti muutamat eräkappalet aina Oulujärvelle saakka (Muhoksen *Päijänne-suo*). Koko tällä alueella luetellaan yhteensä 346 erämaakappaletta. Niistä Sääksmäen kihlakuntaan kuului 131 ja Hollolan kihlakuntaan 215.⁵³ Kysymyksessä on pikku Päijänteiden rajaama maantieteellinen alue.

Päijänteet mahdollisina rajanosoituksina

Järven nimenä Päijänne-nimi lienee peräisin kaukaa esihistoriasta saamelaisen ja hämäläisen pyyntikulttuurin kohtaamisen ajoilta. Tätä osoittaa esimerkiksi se, että Päijänne-nimen merkityksestä saadaan viitteitä saamen kielestä. Päijänne-nimiset veden kohoumat – usein lammet ja umpeen kasvavat suoläntit – määrittivät siis Päijänne-vesistöalueen ylimpinä vesinä Hämeen erämaita ja viitoittivat hämäläisten eränkävynnin intressi- ja heimorajaa. Vaikka Päijänne-nimen merkitys voidaan selvittää ainakin heimorajojen syntyprosessissa, sanan tarkkaa etymologiaa ei edelleenkään tunneta. Se on kuitenkin selvää, että pikku Päijänteiden merkitys kytkeytyy hämäläiseen eräkauteen.

Pikku Päijänteiden syrjäinen sijainti, mitätön koko ja erikoinen nimi ovat säilyttäneet niitä luontoniminä. Vedenjakajien soilla ja karuilla ylängöillä tuli harvoin riitoja omistuksista. Taloudelliset intressit kohdistuivat yleensä vesistö-

jen ydinalueilla keskeisille kalan ja riistan pyyntipaikoille. Hämeen erämaiden rajautuminen vähätuottoisille ylängömaille oli tuona aikana tavan mukaista. Esimerkiksi lapinkylien (*siida*) väliset rajat miltei poikkeuksetta kulkivat vedenjakajien ylängöillä. Siten kylien rajat olivat vesijuoksujen mukaan tarkasti merkityt ja tarpeen tullen todettavissa kuten vaikka pyyntipaikkaa tai kaadetun saaliseläimen omistusta selvitetäessä.

On siis hyvinkin mahdollista, että sisämaan lukuisat Päijänne-nimet, jotka ikään kuin ympäröivät muinaisen Hämeen maakuntaa tai esimaakuntaa, merkitsivät hämäläisten erämaita toisia heimoja ja muinaismaakuntia vasten. Pohjoisessa Päijänteet rajaavat Hämeen Pohjanperän erämaita Pohjanmaata ja Satakuntaa vasten, ja etelässä samoin kuin suuren Päijänne-järven ympäristössä pikku Päijänteet erottavat myös Pohjanperän Hämeen ydinalueesta. Vastaavasti Päijänne-nimet osoittavat Saimaan puolella olevien maiden ja vesien kuuluvan karjalaisten eränautintoihin. Siellä Päijänteitä vasten olivat karjalaisten Petra- ja Petro-alkuiset paikannimet. Vastakkaisina ne osoittivat hämäläisten ja karjalaisten heimorajaa. Heimoraja kulki Päijänne- ja Petro-nimien linjaa Kymijoen vesistöalueelle ja siellä Suonenjoen–Iisveden–Nilakan–Pielaveden linjaa päättyen Pyhäjärven itäpuolella Karjalanmaanselkään.

51. Jouko Vahtola (1980) *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia Historica Septentrionalia, 3, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 489–496.

52. Jalkanen (1892) 37.

53. Jalkanen (1892) 13–22. – *Nyt julkaistu Voitto Valio Viinosen artikkeli on läpikäynyt tieteellisen verisarvioinnin.*

Denis Kuzmin

Savolaisten osuus Venäjän Karjalan asuttamisessa paikannimistön valossa

Artikkelissa sovelletaan nimistöntutkimusta asutushistorian tutkimukseen ja pyritään näin saamaan uutta ja tarkempaa tietoa Karjalan väestön alkuperästä. Paikannimiaineiston valossa voidaan melkoisella varmuudella sanoa, että eräät Venäjän Karjalan nimistössä esiintyvät vesistönimet ovat verrattain nuoria ja peräisin vasta 1600-luvun alusta. Ne voidaankin yhdistää savolaisasutuksen leviämiseen.

Savon maakunnan ja heimon juuria on haettu Karjalasta.¹ Muinaiskarjalaa puhuvaa väestöä alkoi siirtyä sekä Karjalan kannakselta että Laatokan tienoilta Saimaan vesistöalueelle noin vuodesta 1000 lähtien.² Pääsyyinä karjalaisten siirtymiseen tulevan Suur-Savon alueelle oli turkiseläinten pyyntitoiminta, joka oli aktivoitunut vuosituhansien vaihteessa turkiksien kysynnän vilkastumisen takia.³ Alueelle oli myös helppo muuttaa tuttuja ja hyviä vesireittejä pitkin.⁴ Karjalaisasutus ei silti saapunut tyhjiöön, vaan alueella asui ainakin saamelaisväestöä, josta kertoo mm. 1500-luvun asiakirja-aines.⁵ Savossa asui myös muitakin etnisiä ryhmiä, kuten hämäläisperäistä väestöä.

Perinteisen näkökulman mukaan savolaiset ovat kielellisesti yksi alkukarjalaisten haara, josta he alkoivat eriytyä kulttuurisesti sen jälkeen, kun kolme karjalaispogosta piti luovuttaa Ruotsille vuonna 1323 solmitun Pähkinäsaaren rauhahan mukaisesti. Savilahden pogosta eli tuleva Sydän-Savon alue joutui osaksi ruotsalaisten hallintoa. Voidaan olettaa, että alueen muinaiskarjalaa puhuvat väestöryhmät joutuivat samal-

la länsieurooppalaisten kulttuurivaikutteiden piiriin.

Keskiajan lopulla eli 1500-luvun alussa savolaisten asutuksen pohjoisreuna oli noussut Kuopion korkeudelle (suunnilleen Pieksämäki–Varkaus–Heinävesi-linjalle).⁶ Mutta jo 1500-luvun puolivälistä alkaen useat seikat – ennen muuta jatkuva verotuksen kiristyminen, ilmaston kylmeneminen, kaskitalous sekä mahdollinen väestönlisäys – olivat aiheuttaneet savolaisten asutuksen leviämisen pohjoiseen, länteen ja itään, mistä todistavat savolaismurteiden esiintymisalueet Suomessa, Raja-Karjalassa ja Ruotsissa.⁷

1. Kielimaantieteellisesti Karjala on laaja ja epäyhtenäinenkin käsite. Karjala on osa Suomea ja osa Venäjää. Suomen Karjalaan on luettu Karjalankannas, Laatokan Karjala (jonka itäisin osa on Raja-Karjala), sekä Etelä- ja Pohjois-Karjalan maakunnat. Venäjän Karjala muodostuu nykyään Karjalan tasavallasta, johon kuuluvat Vienan Karjala ja Aunuksen Karjala. Venäjällä on toinenkin Karjala eli Tytär-Karjala (Novgorodin Karjala ja Tverin Karjala). Venäjän Karjalasta on käytetty myös nimityksiä Itä-Karjala ja rajantakainen Karjala. Suomen Karjalassa puhuttiin suomen karjalan murteita eli suomen kielen kaakkois- ja savolaismurteita. Venäjällä puhutaan karjalan kieltä eli varsinaiskarjalaa, liiviä ja lyydiä. Suomen puolella karjalan kieltä on vanhastaan puhuttu Pohjois-Karjalan itäisimmissä pitäjissä, Itä-Kainuussa, sekä entisessä Raja-Karjalassa. Marja Torikka (2004) *Karjala – kieli, murre ja paikka*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 129. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisu/julk129/karjala_sisalto.shtml (03.05.2012).

2. Heikki Leskinen (1999) 'Suomen murteiden synty', teoksessa Paul Fogelberg (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisien juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: 363.

3. Kauko Pirinen (1988) 'Savon keskiaika'. *Savonhistoria I. Toinen, kokonaan uudistettu laitos*, Kuopio: Kustannuskiila Oy, 356.

4. Hannele Wirilander (1982) *Mikkelin pitäjän historia vuoteen 1865*, Mikkeli: Mikkelin maalaiskunta, Mikkelin maaseurakunta, 23–39.

5. Toivo Immanuel Itkonen (1948) *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*, Porvoo: WSOY, 92–03, 97–98.

6. Heikki Leskinen (1998) 'Karjala ja karjalaiset kielen tutkimuksen näkökulmasta', teoksessa P. Nevalainen – H. Sihvo (toim.) *Karjala – Historia, kansa, kulttuuri*, Helsinki: SKST 705, 357.

7. Eino Jutikkala (1958) *Suomen talonpojan historia. II painos*, Turku: SKS, 98–99, 102.

Nykyiset pohjoissavolaiset alueet, Kainuu ja Kuusamo, saivat savolaisasutuksen vasta 1600-luvulla.⁸

Paikannimistö lähteenä

Paikannimistö⁹ on ainutlaatuinen kielitieteen ja asutushistorian lähdeaines, koska se yleensä säilyy hyvin sukupolvesta toiseen, jos vain on väestönjatkuvuutta. Nimillä on ollut myös taipumusta siirtyä entiseltä asutusryhmältä seuraavalle, kun nämä ovat olleet keskenään tekemisissä. Sitä paitsi monet vanhat paikannimet palautuvat aikaan, jolta ylipäänsä ei välttämättä ole säilynyt lainkaan kirjallista lähdeaineistoa.

Paikannimien käyttö historian lähteenä on jo kauan ollut tavallinen metodi Suomen varhais historian tutkimuksessa.¹⁰ Paikannimitutkimuksen aineistoa käytetään usein asutuksen alkupe- rää ja etnisten väestöryhmien muodostumista koskevien kysymysten valaisemisessa. Tiedot saattavat viitata tiettyjen kieliyhteisöjen muinaisiin asuttamisrajoihin, ja niiden avulla on mahdollista määrittää väestön muuttoliikkeen ajan- kohta samoin kuin muuttajien käyttämät reitit. Tämä perustuu siihen, että ihminen omaksues- saan äidinkielen omaksuu myös itseään ympäröivän paikannimisysteemin. Kun hän joutuu antamaan nimiä maantieteellisille kohteille uudella asuma-alueella, hän käyttää hyväksi samoja rakenteellisia, sanastollisia ja semanttisia nimeämismalleja, jotka ovat entuudestaan tuttuja jo asutuksen lähtöalueella.¹¹ Paikannimet saatta- vat levitä asutuksen mukaan myös siirrynnäisi- nä, ja tällaisia nimiä kutsutaan siirrynnäisnimik- si.¹²

Juuri näihin paikkojen nimeämisen rakentei- siin pohjautuu artikkelissa käytetty levikkimeto- di, joka on arvokas etnohistoriallisten tutkimus- ten kannalta. Menetelmä tavoittelee tietyille kieliyhteisölle ominaisten nimeämismallien löy- tämistä. Levikkimethodi on hyödyllinen varsinkin nuorehkojen nimistö- ja nimeämisyhteemien tarkastelussa, ja Venäjän Karjala on tässä mieles- sä varsin sopiva mallimetodiikan käyttöön, kos-

ka se asutettiin suhteellisen myöhään. Alueen nykyisen asutuksen muodostumisprosessi alkoi pääasiassa 1500-luvulla, vaikka itämerensuoma- lainen eräkulttuuri oli kehittynyt siellä jo aikai- semmin. Tarkastelua tukee Karjalan alueelta ke- rätty rikas paikannimiaineisto.

Levikkimetodin tulokset riippuvat merkittä- vässä määrin kartoitettavien nimimallien oi- keasta valinnasta. Ei ole mahdollista käyttää kaikkia malleja, koska monet niistä ovat niin yleisiä (esimerkiksi lahdennimeä muodostava Savilahti-malli tai järvennimeä muodostava Leppälampi-malli), että tuloksena olisi koko kie- lialueen suhteellisen tasaisesti kattava levikki- tyyppi. Todellisten tulosten saamista varten tu- lee käyttää sellaisia nimeämismalleja, joilla on rajallinen leviämialue ja jotka ovat olleet pro- duktiivisia vain vähän aikaa tai jotka ovat kuulu- neet vain tietyn väestöryhmän paikannimistöön. Näiden levikki on selvärajainen, ja sillä on selvä asutushistoriallinen tausta.¹³ Juuri tällaisten ni- meämismallien levikkien selvittämisen pohjalla on mahdollista tehdä asutushistoriallisia johto-

8. Jorma Keränen (1986) 'Uudisraivauksen ja rajasotien kausi', *Kainuun historia*, Kajaani: Kainuun maakuntaliit- to, 345, 391; Jukka Kokkonen (2002) *Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650–1712)*, *Biblio- theca historica* 79. Helsinki: Hakapaino Oy, 25, 38, 132.

9. Tutkimuksen pohjana ovat Karjalasta kerätyt paikan- nimimateriaalit, joita säilytetään Venäjän Tiedeakate- mian Karjalan tiedekeskuksen kielen, kirjallisuuden ja historian instituutin (ИЯЛИ КарНЦ РАН) tieteellises- sä nimiarkistossa, ja Kotuksen Nimiarkiston paikannimi- kokoelma.

10. Eero Kiviniemi (1971) *Suomen partisiippinimistöä*. Helsinki: SKS, Eero Kiviniemi (1977) *Väävät vedet. Tutki- mus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa*, Helsinki: SKST 337, Jouko Vahtola (1980) *Tornionjoki- ja Kemijoki- laakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historial- linen tutkimus*. Studia Historica Septentrionalia 3. Rova- niemi.

11. Eero Kiviniemi (1977) 6–7.

12. Eero Kiviniemi (1975) *Paikannimien rakennetyypeistä*. Helsinki: SKS, 45.

13. Eero Kiviniemi (1980) 'Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona', *Virittäjä* 4, 329.

päätöksiä jonkin alueen asuttamisen kronologiasta, asutuksen leviämisuunnista ja -reiteistä sekä siitä kuinka erilaiset etniset ryhmät ovat osallistuneet sen asuttamiseen.

Kielen ja asutuksen suhde ei silti ole yksinkertainen. Uusien ilmiöiden juurtuminen kieleen tai nimistöön ei välttämättä edellytä laajaa väestönsiirtoa: pienetkin ihmisryhmät voivat tuoda mukanaan paikannimityyppejä entiseltä asuma-alueeltaan. Terho Itkonen mainitsee esimerkiksi Päijänteen ympäristön hämäläismurteet, jotka ovat savolaistuneet suhteellisen myöhään ja ilman huomattavia väestönsiirtoja.¹⁴ Osa innovaatioista voi olla myös vain kulttuurilinaa maantieteellisiltä naapuriväestöiltä, ja tässä tapauksessa kielelliset uutuudet voivat siirtyä alueesta toiseen, vaikkei kukaan muuttaisi minnekään. Itse nimeämismuotikin saattaa muuttua, esimerkiksi luonnonmaiseman muuttuessa.

Seuraavassa pyritään todistamaan, että eräät Venäjän Karjalan nimistössä esiintyvät paikannimet voidaan yhdistää savolaisasutuksen leviämiseen. Apuna käytetään nykyisen Karjalan tavallan nimistössä esiintyviä vesistönimimalleja.

Pahakala(inen)

Pahakala(lampi)-nimimalli esiintyy Venäjän Karjalan nimistössä viiden järven nimessä varsinaiskarjalaisten puhuma-alueella. Niistä yksi on tallennettu Länsi-Vienan lounaisosassa, Kontokin Tetriniemen kylän tienoilla, kaksi Repolan pitäjässä – lähellä Koroppia ja itse Repolaa – yksi Paatenen länsiosassa Čiässalmen kylän nimistössä ja viimeinen Mäntyselän pitäjän Keldavuarassa.

Pahakala-nimimallin päälevikki sijoittuu suppealle alueelle Suomen Pohjois-Karjalassa, mikä todistaa, että malli on syntynyt nimittäin täällä ja kulkeutunut itään eli Venäjän Karjalaan nimenomaan Pohjois-Karjalasta (kartta 1).

Pahakala-nimimalli liittyy pikkulampiin, joita on Suomessa kolmattakymmentä asuissa *Pahakala(lampi)* tai *Pahakalainen*. Nimeämisper-

rusteena on voinut olla vedenkokouman vähäantisuus.¹⁵ Toisaalta jotkut lammista on mainittu kalaisiksi, joten nimien asiatausta voi olla muukin kuin kalattomuus. Esimerkiksi karjalan kielessä sana *paha* tunnetaan merkityksessä ”mitätön tai pieni”.¹⁶ On hyvin mahdollista, että Pahakala-nimien taustana on juuri kalojen pieni koko. Tähän viittaa myös Raja-Karjalasta tallennettu tieto, jonka mukaan Pahakalainen-järvesä on vain pieniä ahvenia.¹⁷

Pahakala-nimien levikki Suomen alueella viittaa siihen, että suurin osa Venäjän Karjalassa tallennetuista paikannimistä sijaitsee aivan nimien päälevikkialueen läheisyydessä, Suomen ja Venäjän valtiorajan tuntumassa. Nimityyppi on siten epäilyksettä kulkeutunut nykyiseen Venäjän Karjalan nimistöön Suomen puolelta. Tästä todistaneet myös Länsi-Vienassa Kontokin pitäjässä sijainneesta Tetriniemen kylästä tallennettu perimätieto, jonka mukaan Bogdanov-suvun esi-isät ovat tulleet Viaan Nurmeksesta 1700–1800-lukujen vaihteessa.¹⁸ Kotimaisten kielten keskuksen paikannimikokoelma todistaa samoin, että tyyppi on tuttu myös Nurmeksen pitäjän nimistössä.

Avoimeksi jää kuitenkin kysymys tuon väestön alkuperästä, joka on tuonut tyyppin Venäjän Karjalaan. Ennen Stolbovan rauhaa Pohjois-Karjalan alue kuului Käkisalmen lääniin ja oli pääasiassa karjalaisten asuttama. Mutta 1600-luvun puolivälissä, ruptuurisodan jälkeisinä vuosina, suurin osa kantaväestöä muutti Venäjälle. Jos

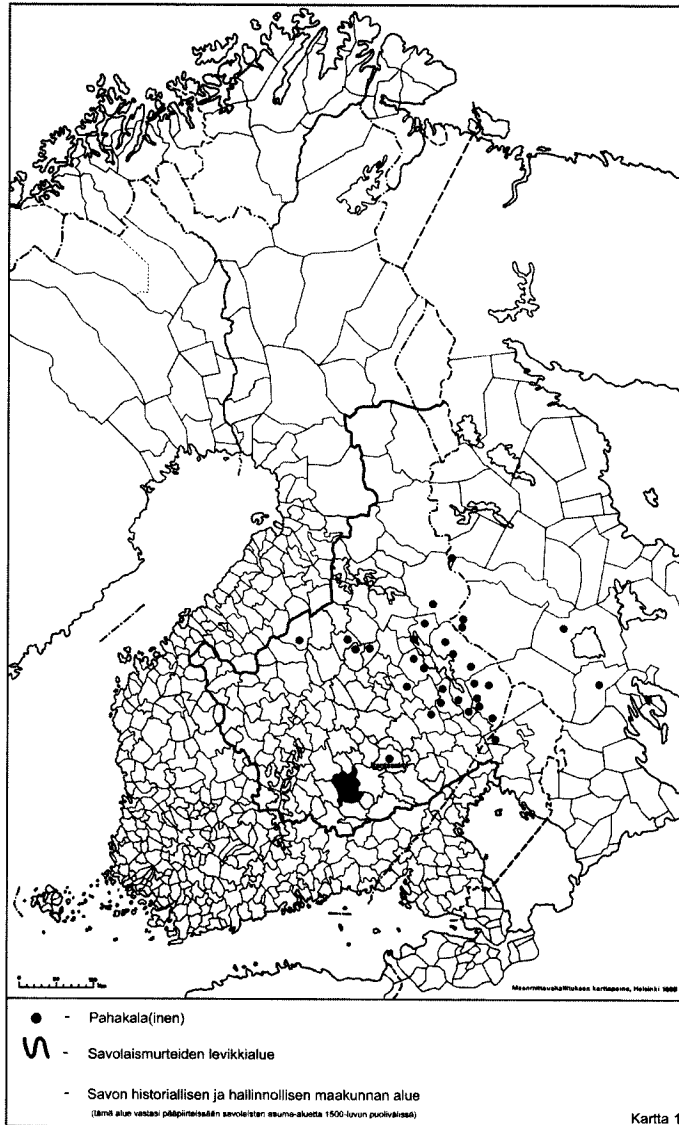
14. Terho Itkonen (1980) *Suomen kielen kantasuomalaiset juuret*. Alustus ”Suomen väestön esihistorialliset juuret”-symposiumiin (Tvärminne 1980). Käsikirjoitus, 14.

15. Eero Kiviniemi (1990) *Perustietoa paikannimistä*, Helsinki: SKS, 215.

16. *Karjalan kielen sanakirja* (1993). IV osa. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 4, Helsinki.

17. Kotimaisten kielten keskuksen nimiarkisto.

18. Rafael Engelberg (1912) *Kansantietoja Pohjois- ja Itä-Suomesta ja Venäjän-Karjalasta*. Helsingissä, 102; Toivo I. Itkonen (1928) ’Karjalaiset’, *Suomen suku. II osa*, Helsinki, 1.

Pahakala-malli olisi ollut produktiivinen karjalaisten poismuuton aikana, olisi Karjalassa kuka kates löydettävissä mallin lukuisampia esiintymiä. Nimityyppi on kuitenkin Karjalassa harvinaisen. Näin ollen onkin mahdollista ajatella, että Pahakala-nimisiä lampia tuli Käkisalmen pohjoisosan nimistöön vasta karjalaisten muuton jälkeen. Nimityyppi onkin Suomen Pohjois-Karjalassa savolaista alkuperää. Suomessa malli ei nähtävästi ollut produktiivinen kovinkaan pitkään, koska nimiä on levikkialueen ulkopuolella

vain vähän. Toisaalta on myös mahdollista, että osa nimistä kulkeutui Karjalan nimistöön mallin omaksuneiden yksittäishenkilöiden tai jonkun karjalaisväestön pienemmän ryhmän mahdollisen muuton seurauksena 1600–1700-lukujen vaihteessa eli aikakautena, jolloin muutto ei enää ollut laajaa luonteeltaan.

Voidaan olettaa, että karjalaisten väestön poismuuton jälkeisinä vuosina Savosta tulleella väestöllä oli tarve nimetä juuri pieniä vesistöjä. Väestön vaihtumisen aikana nimistöstä nimit-

täin tavallisesti katoaa juuri pienten luontokoh- teiden nimityksiä. Nähtävästi savolaiset vastasi- vat uusien piennimien muodostamisen tarpee- seen luomalla Pahakala-mallin. On myös mainit- tava, että malliin perustuva nimi mainitaan Rantasalmen Tuusniemellä jo 1560-luvun asia- kirjassa (muodossa *Pahankalan randa*).¹⁹ Sillä tavalla on mahdollista olettaa, että tyyppi on voi- nut syntyä juuri Pien-Savossa ja levitä sieltä asu- tuksen mukaan Suomen Pohjois-Karjalaan 1600-luvulla.

-vesi

Kartalla *-vesi*-perusosan sisältävät paikannimet keskittyvät lähinnä Sisä-Suomen järviolueelle, pääasiassa nykyisten savolaismurteiden puhu- ma-alueelle. Suomen peruskartoissa on lähes 400 *-vesi*-loppuista paikannimeä, joista suurin osa on vesistönimiä – joko järvien tai niiden osien nimiä. Loput *-vesi*-loppuiset nimet ovat kylien, kulmakuntien, talojen tai luonnon- ja kulttuuripaikkojen nimiä.²⁰ Monet Suomen ve- det ovat merkittäviä reittivesiä, ns. vanhojen ve- sikulkureittien osia.²¹ Suomessa *-vesi*-loppuiset nimet esiintyvät usein lähellä toisiaan, mikä viit- taa vahvasti siihen, että nimet eivät ole synty- neet toisistaan riippumatta. Näin ollen on mah- dollista puhua nimien synnystä analogisesti, toisin sanoen jonkin toisen lähellä olevan *-vesi*- loppuisen paikan mukaan.

Tämän nimeämismallin juuret ulottuvat aina- kin keskiaikaan. Ilmeisesti varhaisimmat mai- ninnat *-vesi*-loppuisista nimistä ovat Pähkinä- saaren rauhansopimuksessa.²² Kannaksella mai- nitaan nimittäin Suomenvesi ja Ylävesi (venäjäk- si Соумовиси ja Уловежи).²³ Alkuperäinen rauhansopimusasiakirja ei silti ole säilynyt nyky- aikoihin, ja sen venäjänkielinen kopio on nuorin, 1600-luvulta. Toisaalta nämä *-vesi*-loppuiset pai- kannimet mainitaan myös latinankielisessä ko- piossa, joka on 1400-luvun lopulta (*Somauesi* ja *Yliuesi*). Alkuperäisin asiakirja lienee ollut suu- ralla todennäköisyydellä slaavinkielinen, koska kaikkien käsitteiden pohja on ajateltu juuri slaav-

viksi.²⁴ Täten on mahdollista olettaa, että nimi- tyyppi on ollut käytössä karjalaisilla alueilla lä- hellä Viipuria ainakin 1400-luvulla, mutta mitä todennäköisimmin jo 1300-luvulla. Kun rajalin- jan eteläisin osa, joka ulottui Viipurin itä- ja poh- joispuolelta Saimaan etelärannalle on kiistaton, niin on varsin todennäköistä, että nimitystyyppi on 1400-lukua vanhempi. Ruotsille luovutetulla alueella karjalaisten haltuun jäivät maat ja apa- japaikat. Suomennettuna tämä sopimuksen kohta kuuluu seuraavasti: ”Meidän novgorodilai- silla kihlakunnillamme on maalla ja merellä ja apajapaikoissa Ylivesi puoliksi kaikissa suhteis- sa... Suomenvesi puoliksi...”²⁵ Maininta voidaan selittää niin, että karjalaisilla oli ollut noilla

19. Timo Alanen (2006) *Pien-Savon maantarkastusluet- telo vuosilta 1562–64*, Helsinki: Kotimaisten kielten tutki- muskeskus, 115.

20. Suomalainen paikannimikirja (2007). Jyväskylä, 500.

21. Aimo Hakanen (1989) 'Liekovesi ja Hauhajärvi', *Sa- nanjalka* 31, 55.

22. Pähkinäsaaren rauhan rajaviivaa pidetään perinteis-esti ensimmäisenä idän ja lännen välisenä rajana Suo- messa. Viime aikana käsitys vuoden 1323 rauhasta ja sen rajasta on muuttunut. Jukka Korpela olettaa esimerkiksi, että Pähkinäsaaren rauhan taustana on vain kaupparau- ha ja sopimuksen tavoitteena oli taata kansainvälisen kaupan rauhallinen sujuminen Nevaa pitkin. Hänen mu- kaan tarkkaa rajalinjaa Suomen metsien läpi ei ollut, kos- ka Venäjän ja Ruotsin territoriaaliset valtiot olivat silloin vasta kehitymässä ja kenenkään mieleen ei olisi tullut mennä metsään merkitsemään rajamerkein valtakun- tia erottavaa yhtenäistä linjaa ennen keskiajan viimeisiä vuosikymmeniä. Täten rauhan aikana rajaviivalla ei ollut mitään merkitystä ennen kuin Ruotsin ja Venäjän valta- kunnat alkoivat järjestäytyä suvereeniksi territoriaalival- tioiksi 1400-luvulla. Sitä paitsi hänen mukaansa metsien asukkaat eivät tunteneet pysyvää maanomistusta eivätkä rajan käsitettä keskiajalla. Korpela ei silti sulje pois mah- dollisuutta, että raja jakoi kuitenkin jotakin Kannaksella ja Pohjanlahdella ja täten karjalais-novgorodilainen alue oli merkitty. Korpela (2006) 'Keskiaikainen itäraja läpi itäisen Fennoskandian metsävyöhykkeen – mikä se on!', *Historiallinen Aikakauskirja* 104, 456–457, 463.

23. Грот Я.К. (1877) 'Ореховецкий договор', *Записки Императорской Российской Академии Наук. Том 31, № 3, Спб.*, 3–4.

24. Jukka Korpela (2006) 456.

25. Грот Я.К. (1877) 3–4.

alueilla ikivanhoja nautinta-alueita. Mainitut paikannimet ovat tuttuja nyky-Viipurinkin tie-noilla.

Nimeämismalli syntyi luultavasti karjalaisten keskuudessa. Epäsuorasti tästä kertoo Suomenvesi-paikannimikin. Etnisten ryhmien nimistä eli etnonyymeistä muodostetut paikannimet syntyvät tavallisesti eri etnisten väestöryhmien vuorovaikutuksesta, ja niitä onkin usein käytetty todisteena väestöliikkeistä. Näin ollen myös nimi Suomenvesi on voitu antaa (varsinais)suomalaisten käyntipaikan tai eräomistuksen perusteella. Ruotsin vallan kiinnostuksen lisääntyminen kyseiseen alueeseen on alkanut 1200-luvulla, ja aktiiviset toimenpiteet tällä suunnalla ajoitetaan 1260-luvulle.²⁶ On mahdollista, että Suomenvesi-nimi on sidoksissa tähän periodiin ja silloin tapahtuneeseen asuttamis- tai erätoimintaan. Kannaksella ja Kaakkois-Suomessa tavataan muitakin Suomi-alkuisia paikannimiä.²⁷ Sitä paitsi Viipurinlahden alueelta tunnetaan jonkin verran myös muuta mahdollisesti varsinaissuomalaisperäistä nimitystä, joka on peräisin ennen muuta Mynämäen ja Aurajoen länsipuolelta. Kyseessä olevan nimityskerrostuman on ajateltu liittyvän varsinaissuomalaiseen eränautintaan.²⁸ Todisteita yhteyksistä Varsinais-Suomen ja Karjalan Kannaksen välillä esitetään mm. Niilo Valosen Suomen perinnerajoille omistetussa artikkelissa.²⁹ Myös Kauko Pirinen on tulkinnut, että Länsi-Karjalan rannikko ja sen pohjoispuolinen sisämaa Saimaan rannoille saakka on saanut uudisasukkaita mm. lännestä, lähinnä Varsinais-Suomesta.³⁰

Kuitenkin -vesi-loppuinen nimimalli esiintyy vain vähäisessä määrin karjalaisalueilla, esimerkiksi Laatokan Karjalan nimityksessä. Onkin mahdollista, että Pähkinäsaaren rauhan solmimisen aikaan malli ei ollut vielä saanut laajaa levikkiä, ja kolmen karjalaispogostan luovuttamisen jälkeen tyyppin kehittyminen tapahtui jo alueella, josta sittemmin muodostui sydän-Savo. Samalla pitää kuitenkin ottaa huomioon, että Novgorodista löydettyssä 1300–1400-lukujen vaihteen

tuohikirjeessä mainitaan järvi nimeltä **Коневые воды** (Konevyje vody)³¹, joka on epäilemättä käännöslaina karjalaisesta muodosta *Orihvesi (nykyisin Orivesi). Järvi sijaitsee nykyään Joensuu ja Savonlinnan välissä, mutta ennen Stolbovan rauhaa alue kuului Käkisalmen läänin Ilomantsin pogostaan. Ilomantsin pogostassa ja Käkisalmen karjalaisten eräalueilla on myös muita -vesi-loppuisia paikannimiä.

Itse Savossa malli esiintyy monta kertaa jo 1500-luvun puolivälin asiakirjoissa: esimerkiksi nimissä Iisvesi (1552), Maavesi, Onkivesi, Paasvesi, Porovesi (1561), Lietvesi (1562), Suvasvesi, Enonvesi (1563), Heinävesi (1571) ja Harvionvesi (1559–1565).³²

Avoimeksi jää toistaiseksi kysymys -vesi-paikannimimallin synnystä Hämeessä. Malli esiintyy myös itähämäläisellä alueella asiakirjoissa melko varhain, esimerkiksi Kuorivesi (1449, nykyisin Kuorevesi), Mallasvesi (1462), Orihvesi (1466, nykyisin Orivesi).³³ Ei ole aivan selvää, onko malli syntynyt Hämeessä itsenäisesti vai onko kyseessä karjalais-savolainen nimitystyyppi, joka on ulottunut Hämeeseen saakka. Nimitystyyppi esiintyy Hämeessä samoin kuin Savossa ja Karjalassa järvien ja niiden osien nimissä. Myöhemmänä aikana edellä mainitulla alueella ja hämäläisten eräalueilla asiakirjoissa esiintyvät

26. Kyösti Julku (1987) *Suomen itärajan synty*. Studia historica septentrionalia 10. Rovaniemi, 87, 89

27. Julku (1987) 74.

28. Jukka Korpelan oletuksen mukaan Varsinais-Suomesta muutti itään pakanallista väestöä ruotsalaiskolonisaation ja -vallan tieltä 1100-luvulta. Ks. Jukka Korpela (2004) *Viipurin läänin historia II: Viipurin linnaläänin synty*, Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 55, 71.

29. Niilo Valonen (1974) 'Suomen itäraja perinnerajana', *Kalevalaseuran vuosikirja 54*, Helsinki, 458.

30. Pirinen (1988) 393.

31. А.А. Зализняк (2004) *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки славянской культуры, 623.

32. *Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565*. Suomen vanhimmat tuomiokirjat, (1954), Helsinki, 255.

33. Suomalainen paikannimikirja (2007) 196, 258, 306.

moneen kertaan tähän nimityyppiin kuuluvat paikannimet, kuten Ruovesi, Toisvesi, Vaskivesi (1552), Pihlajavesi (1552), Hankavesi (1570) ja Armisvesi (1571). Samaan aikaan hämäläisalueen pohjoisosassa vuonna 1560 perustetun Rautalammin pitäjän nimistössä on 13 -vesi-loppuista nimeä. Näitä ovat muun muassa Hankavesi, Konnevesi, Kuuhanavesi, Kuusivesi, Kynsivesi, Lannevesi, Leinonvesi, Leppävesi, Niinivesi, Petäjävesi ja Pielavesi.³⁴ Rautalammi olikin tuona aikana Savon naapuripitäjä, ja alueen sukunimistöä päätellen lähes 80 prosenttia sen väestöstä oli alkuperältään savolaista.³⁵ Ei siis ole aivan selvää, onko -vesi-loppuisten paikannimien runsaus tällä alueella savolaisasutuksen leviämisen seuraus vai onko niiden synty pikemminkin sidoksissa hämäläisten erätoimintaan Rautalammin pitäjän alueella. Kysymys karjalais-savolaisen ja hämäläisen mallin mahdollisesta yhteisestä alkuperästä jää siis toistaiseksi avoimeksi.

Suomen ruotsinkieliset *-vatten*-perusosaiset järvennimet ovat keskittyneet ruotsalaisen Pohjanmaan koillisosaan. Niiden on otaksuttu olevan yhteydessä Norrlandin vastaavaan perusosatyyppiin. On mahdollista, että *-vatten*-nimien läheisten seutujen *-vesi*-nimet perustuvat läntisiin ruotsalaisiin vaikutteisiin.³⁶ Arkeologisen aineiston valossa Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Skandinavian välillä on ollut tiiviitä yhteyksiä ainakin 300-luvulta alkaen.³⁷

Nykyinen mallin leviämisaalue on käytännöllisesti katsoen täysin savolaismurteiden alueella (kartta 2). Nimimallia on otaksuttavasti käytetty uusien paikkojen nimeämisessä lähinnä 1400- ja 1500-luvuilla. 1600-luvulta alkaen tyyppi ei ilmeisesti enää ole ollut kovin suosittu uusien paikkojen nimeämisessä. Tätä todistaa sekä Käkisalmen läänin että Pien-Savosta pohjoiseen ulottuvien alueiden nimistö, jossa mallia tavataan vain harvoin.

Näin ollen voidaan *-vesi*-loppuisen nimimallin levikin nykyisessä rajantakaisessa Karjalassa tulkita savolaisten asutusleviämisen tulokseksi. Venäjän Karjalan nimistössä onkin yhdeksän

-vesi/-vezi-perusosaa sisältävää paikannimeä.³⁸ Vienassa malli esiintyy suurempien vesistöjen osien nimenä oleellisesti samaan tapaan kuin Suomen alueella, esimerkiksi Nuokkijärven ja Tuoppajärven järven osina. Mainittakoon, että myös Raja-Karjalassa entisen Salmin pitäjän nimistössä on tallennettu Laččuvezi-nimi, joka esiintyy Laatokan osan nimenä.

Karjalassa tyyppi on suhteellisen myöhäinen, koska tiedetään, että savolaiset ovat alkaneet ottaa uusia maita käyttöön 1600-luvulta alkaen. Näin ollen *-vesi/-vezi*-loppuisten vesistönimien leviäminen kohti itää on mahdollista yhdistää tähän aikakauteen. Vienan Karjalassa nykyisen asutuksen synty alkoi suurin piirtein 1600- ja 1700-luvun vaihteessa. Perimätiedot ja harvat asiakirjat näistä asutuksista, joiden nimistössä on *-vesi/-vezi*-loppuisia paikannimiä, kertovat Ruotsista (eli Suomesta) tulleista ihmisistä. Esi-

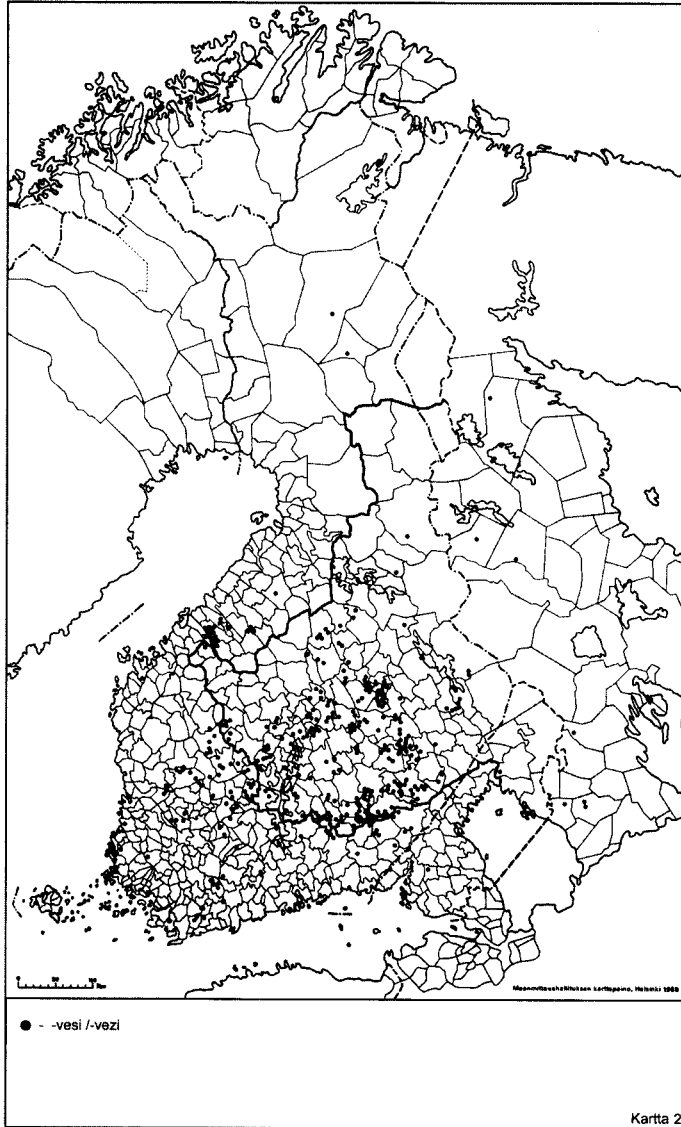
34. *Nimiarkisto*, Kotus, Helsinki.

35. Kauko Pirinen (1982) *Savonhistoria II:1 Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617*, Pieksämäki: Kustannuskiila Oy, 270.

36. Peter Slotte (1972) 'Erään kielirajan järvennimiä', *Kalevalaseuran vuosikirja* 52, Helsinki, 330–332.

37. Vilku Kustaa (1970) 'Kainuu – Kvænland, norjalais-ruotsalais-suomalainen probleemi', *Kalevalaseuran vuosikirja* 50, 273; Matti Huurre (2004) *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Helsinki: Otava, 167.

38. Vienan Karjala: *Liinavezi* (Pizmalaksi Jyskyjärvi), *Suovesi* (Kostamus Kontokki), *Halkivesi* (Kiestinki), *Niskovesi* (Kuuksjärvi Kiestinki), *Valaisvesi* (Valasjoki Kiestinki); Aunus: *Buoluvezi* (Torajjärvi Kotkatjärvi), *Soudovezi* (Keskojärvi Kotkatjärvi), *Ristuvezi* (Kukoinvuara Vitele) ja *Kalavezi* (Säpsärvi Vuohjärvi). Sitä paitsi Raja-Karjalan Suistamon Alatun kylän nimistössä on lampi nimeltään Lähdevesi. Mainittakoon, että Karjalan venäjänkielisessä nimistössä Uikujärven ympäristössä on myös kaksi lampea, jotka voisivat kuulua tähän ryhmään: *Беловодная* (sm. *Valkeavetinen) (Koikinitsi) ja *Черные воды* (sm. *Mustatvedet) (Uikusaari). Venäjänkielisessä nimistössä *воды/водный* -tyyppi on harvinainen. Edellä mainittujen esimerkkien lisäksi sitä esiintyy tietojeni mukaan vain Arkangelin alueella, Karjalan tasavallan rajalla entisen Čelozero-kylän nimistössä: *Черноводное озеро* (sm. *Mustavesijärvi). Epäilyttävää on kuitenkin se, että ao. venäläisnimet liittyvät pikkulampiin.

merkiksi vuonna 1763 Jyskjärven Pizmalahdes-
sa asui Pjotr Fofanov, joka oli tullut Ruotsista ja
kastettu ortodoksiseen uskoon.³⁹ Kontokin vo-
lostin Kostamuksessa tallennettujen perimätie-
tojen mukaan kolmen kantasuvun edustajat
ovat muuttaneet Vienan Karjalaan Suomen puo-
lelta: Vataset Leppävirroilta⁴⁰ tai Iisalmesta⁴¹,
Pöksyset Kiuruvedeltä⁴² ja Ruhoset Iisalmesta.⁴³

On toki mahdollista, että keskiaikaiset karja-
laiset lainasivat -vesi-loppuisen nimeämistyyppin
venäläisiltä. Karjalaa koskevissa venäjänkielisis-

sä 1400- ja 1500-luvun asiakirjoissa käytetään
melko usein termiä ВОДЫ (suomeksi 'vesi') mer-
kitsemässä tai osoittamassa juuri erämaavesis-

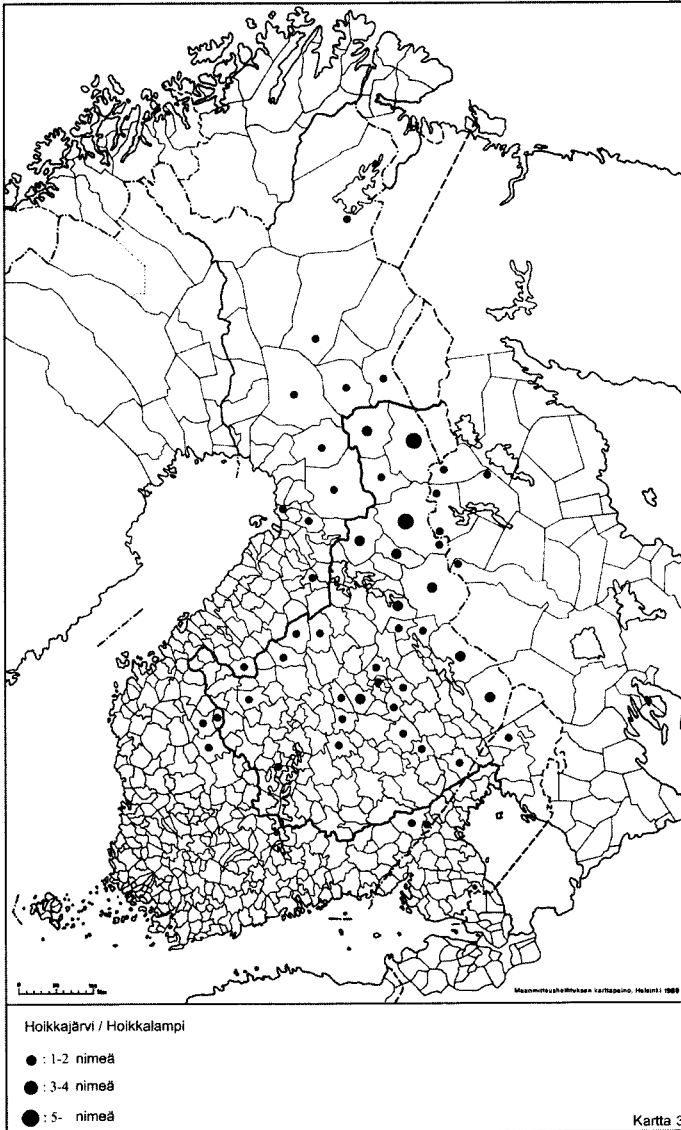
39. Matti Pöllä (1995) *Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla*, Helsinki: SKST 635, 172.

40. Itkonen (1928) I.

41. J. W. Juvelius (1888) *Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta*, Helsingissä: SKS, 65.

42. Juvelius (1888) 65.

43. Juvelius (1888) 65. Muistutan, että näiden kylien nimistössä on -vesi/-vezi-perusosan sisältäviä paikannimiä.

töjä, jossa oli kala-apajia. Voidaankin ajatella, että tässä merkityksessä termiä käytettiin alun perin myös keskiaikaisessa Karjalassa. Mainitaanhan Pähkinäsaaren rauhansopimusasiakirjassakin karjalaisten nautinta-alueilla olevia -vesi-loppuisia kalastusalueita.⁴⁴

Hoikka-

Kartasta 3 näemme, että Hoikka-malli esiintyy laajasti savolaismurteiden alueella. Malli on erittäin produktiivinen mm. Itä-Kainuussa, ja onkin

mahdollista olettaa, että se on kulkeutunut itään Vienan Karjalaan nimenomaan Kainuusta. Vienassa on viisi esimerkkiä sen käytöstä: Pistojärven Kantoniemessä, Uhtuan Röhössä, Vuokkiniemen Latvajärvellä ja Vuonnisessa sekä Suomussalmen Hietajärvellä. Ne kaikki ryhmittyvät pääasiassa vain Vienan länsiosaan eikä tämän

44. Vrt. myös karjalan sana vedovezi 'nuotanvetokohta'. *Karjalan kielen sanakirja*. Kuudes osa.

alueen ulkopuolella ole muita esimerkkejä. Vienan Karjalan muilla alueilla ja karjalaisten asutuksilla alueilla Vienasta etelään Laatokan alueella saakka käytetään Kaita-nimimallia. Näin ollen Hoikka-malli Länsi-Vienassa voi olla savolaista alkuperää.

Claes Claessonin kartassa vuodelta 1650 Vienassa Latvajärven tienoilla on mainittu Hoikkaniminen järvi muodossa *Hoika Jerfui*.⁴⁵ Tämä antaa mahdollisuuden arvioida mallin kronologisia leviämisrajoja Savosta tulleen väestön keskuudessa. Kuten tiedetään, Kainuun asuttaminen Savosta alkoi 1500-luvun puolivälissä, mutta nykyinen asutus on peräisin vain 1600-luvulta.⁴⁶ Onkin melko todennäköistä, että käsiteltävän nimityypin leviäminen Vienan Karjalaan voidaan ajoittaa juuri 1600-luvulle.

Kolmisoppi

Itä-Suomen nimistöissä tunnetaan myös Kolmisoppi-vesistömalli, jonka levikki sijoittuu selvästi savolaismurteiden rajoihin. Tämä seikka viittaa vahvasti siihen, että malli on Suomessa savolaisista alkuperää.

Kolmisoppi-paikannimi palautuu yhdyssanaan, jonka merkitys on 'kolmikulmainen'. Alun perin sisänurkkaa tarkoittanut soppi-sana tunnetaan laajalla itäsuomalaisella alueella, joka ulottuu Laatokalta Päijänteen pohjoispuolitse Maanselälle asti. Länsi-Suomessa, Kainuussa ja Pohjois-Suomessa samassa merkityksessä käytetään loukko-sanaa.

Kolmisoppi-malli esiintyy pääasiassa vesistönimissä, mutta sitä tavataan muidenkin luontokohteiden nimissä.⁴⁷ Kartalta nähdään, että mallin levikki on melko yhtenäinen ja kaikissa tapauksissa kyse on maastokohdista, jotka ovat kolmiomaisia muodoltaan. Tätä todistavat sekä oppaiden selitykset että maastokohtien karttakuvat.

Eero Kiviniemen oletuksen mukaan tyyppi on voinut syntyä Suur-Savossa jo keskiajalla,⁴⁸ koska Savon maakirjassa vuodelta 1561 mainitaan Kolmisoppi-nimiä Oulujärven rantamilta asti

Kolmensoppissen eteläpä (Juva 1562), *Kolmisoppi Järfioi* (Pellosniemi 1561)⁴⁹ (NA), *Kolmi sopen ierfjuen mäki* (Tavissalmi 1562–1564)).⁵⁰

Nimityypin savolaisuudesta puhuu myös sen puuttuminen Laatokan Karjalasta sekä Länsi- ja Etelä-Suomesta. Mallin levinneisyys Päijät-Hämeessä ja Kainuussa on näin ollen epäilemättä sidoksissa juuri savolaisasutuksen leviämiseen. Päijät-Hämeessä tyyppi esiintyy lähinnä kooltaan pienten vesistöjen nimissä, mikä osoittaa, että tyyppi täällä alueella on suhteellisesti nuori. Pohjois-Suomessa vuorostaan on vain muutamia mallin pohjalta muodostettuja hajanimiä, mutta nekin ovat melko varmasti savolaisasutuksen leviämisen tulos. Nimien puute Pohjanmaalla selittyy järvien vähäisyydellä.⁵¹

Vienan Karjalasta on tallennettu vain yksi tätä tyyppiä edustava nimiesiintymä: Kolmisoppi (järvi) Kontokki-kylän tienoilla. Mallin olemassaolo Vienan länsiosassa sopii hyvin yhteen Suomessa sijaitsevan yhtenäisen levikkialueen kanssa (kartta 4). Kontokin Kolmisoppi-nimi on

45. *Kajaanin pitäjän maantieteellinen kartta*. Kainuun Liiton teettämä näköispainos. MH 107/2 D 3/1. Kansallisarkisto.

46. Alpo Räisänen (1990) 'Zur Entstehung des Namensgutes in der Einöde Kainuus', *Namenkunde in Finnland, Studia Fennica* 34. Pieksämäki, 107.

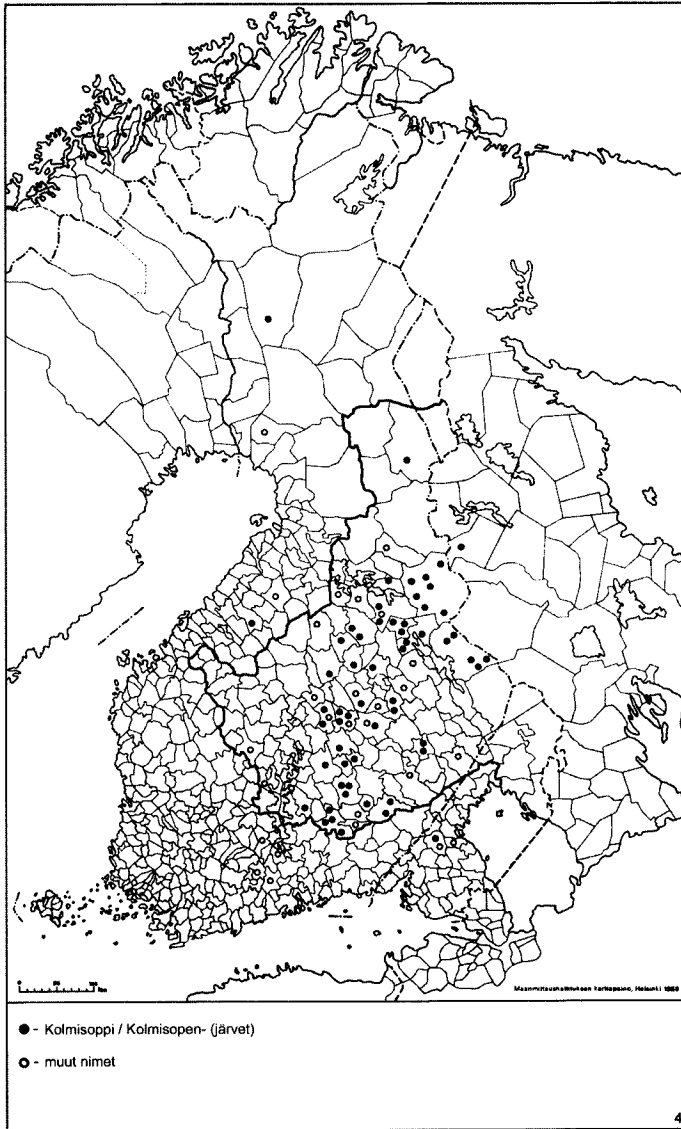
47. Muut Kolmisoppi-nimet ovat mäkien, talojen ja kulttuuripaikkojen nimiä ja ne edustavat samaa mallia kuin vedenkookoumien nimet. Muunlaisia paikkoja tarkoittavien nimien nimeämisperusteet ovat suurin piirtein samoja, kuin vedenkookoumien nimissä. Kyseessä on paikkoja (esim. peltoja, nurmia), jotka ovat kolmionmuotoisia (kolmikulmaisista) tai kolmikielekkäisiä. Esimerkiksi Kolmisopenmäki (Vuolijoki) on kohouma, jossa on kolme suohon pistävää kielekettä; vrt. myös Kolmisopenpelto (Vehmersalmi), joka sijaitsee kolmen tien risteyksessä (Nimiarkisto). Ne edustavat samaa mallia kuin vedenkookoumien nimet.

48. Eero Kiviniemi (1977) *Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa*. Helsinki: SKS, 67.

49. *Nimiarkisto*, Kotus, Helsinki.

50. Timo Alanen (2009) *Säämingin Rantasalmen maantarkastusluettelo vuosilta 1562–63*, Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 122.

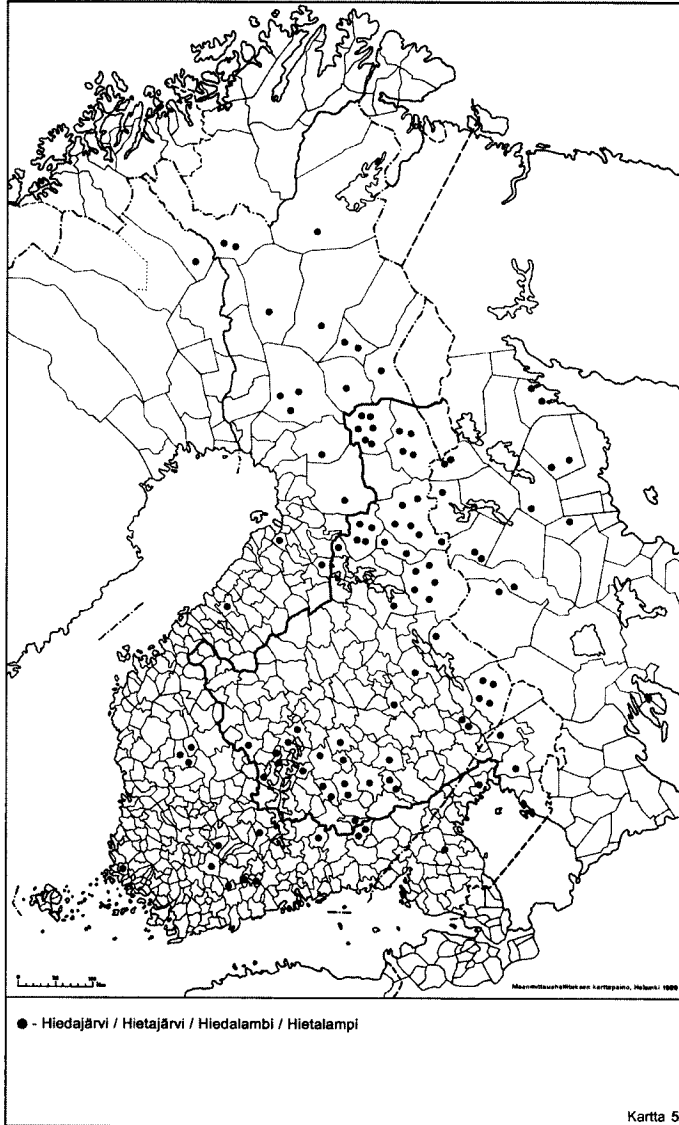
51. Kiviniemi (1977) 68.

kin mitä ilmeisimmin samaa alkuperää kuin vastaavat nimet Suomen Pohjois-Karjalassa ja Kainuussa, mikä puolestaan todistaa sitä, että malli on tullut Vienaankin Suomen puolelta mahdollisen väestöliikkeiden myötä. On todennäköistä, että tähän aikakauteen on mahdollista ajoittaa myös nimen synty Vienan Kontokkiin. Perimätiedon mukaan paikallinen Petrovien suku on tullut Kontokkiin Suomesta. Kontokissa Petrovit asuivat perinnäisesti (vanhastaan) Mäkkälän kylänosassa. Kotuksen nimistökoel-

man mukaan ainoa Mäkkä-vartaloa sisältävä paikannimi tunnetaan Savossa Rantasalmen Asikkalassa (vrt. Mäkkälänniemi).⁵² Täten voidaan olettaa, että suvun edustajat ovat voineet tuoda mukanaan Vienaan entiseltä asumapaikalta myös käsiteltävän mallin. Toisaalta Rantasalmen pitäjässä ei ole tallennettu Kolmesoppi/Kolmesopen-alkuista nimitystä. Siitä syystä kysymys jää kuitenkin avoimeksi.

52. Nimiarkisto, Kotus, Helsinki.

Kartta 5

Hietajärvi/Hietalampi

Hieman vastaavan esimerkin tarjoaa itäsuomalainen *Hietajärvi/Hietalampi*-vesistönimimalli, joka esiintyy Venäjän Karjalassa 12 tallennetussa paikannimessä. Suomen murrearkiston kokoelman mukaan hieta-appellatiivi merkityksessä 'hiekkä' tai 'hieno hiekkä' on levikiltään länsisuomalainen. Samaan aikaan se esiintyy vähäisessä määrin myös savolaismurteissa.⁵³ Sana on tunnettu myös karjalan kielessä sekä inkeröismurteissa⁵⁴, joissa samoin kuin suomen itämurteissa

on laajalle levinnyt myös hiekkä-sana samassa merkityksessä. Veikko Ruoppilan mukaan karjalassa ja inkeröisessä sanat 'hieta' ja 'hiekkä' ovat olleet olemassa samanaikaisesti jo vanhastaan. Hän huomauttaa edelleen, että Suomessa samoilla seuduilla molempia sanoja käytetään rin-

53. *Suomen murteiden kokoelma*. Kotus. Helsinki; Suomen murteiden sanakirja. Kolmas osa. Päätoimittaja: Tuomo Tuomi, Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992.

nakkaisesti, vaikkakin toinen tavataan usein pikemminkin nimistössä, toinen taas kansankielessä.⁵⁵

Mallin kartoittaminen osoittaa (kartta 5), että Suomessa suurin osa Hietajärvi/Hietalampi-nimisiä järviä sijaitsee savolaismurteiden alueella, hieta-appellatiivin päälevikkialueen ulkopuolella. Nimimalli lienee melko vanha, sillä se tavataan Venäjän (Novgorodin) ja Ruotsin rajalinjan kuvauksessa Karjalan kannaksella sijaitsevan paikan nimenä jo vuonna 1400 (*Hetajärfwij*).⁵⁶ Toinen varhainen maininta Hieta-alkuisesta järvestä on vuodelta 1475 Lounais-Suomesta Vehmaalta (*Hetaierff*).⁵⁷ Tämä järvi on olemassa nykyäänkin. Kirjallisten lähteiden mukaan käsiteltävä tyyppi tunnettiin 1500-luvun keskivaiheilla myös Hämeessä (*Hetaierffui* niin Lammissa⁵⁸ kuin Jämsässä⁵⁹). Varhaiset maininnat asiakirjoissa eivät kuitenkaan osoita, että mallin olisi täytynyt syntyä Länsi-Suomessa.

Hämeeseen Hietajärvi/Hietalampi-malli on nähtävästi kulkeutunut Savon eteläosista joskus 1500-luvun alku- tai keskivaiheissa. Asiakirjatiedot osoittavat nimittäin, että hieta-sana esiintyi eteläsavolaisissa murteissa 1500-luvun alkupuolella: *Hetapeldo* (Tavinsalmi), *Hetasalmen peldo* (Rantasalmi), *Hetalaxi* (Pellosniemi).⁶⁰ Täällä on tallennettu myös käsiteltävä malli: vrt. *Heetajerfwenkangas* (Visulahti), *Hetaierffuibij* (Juva), *Henlammin kangas* (Sääminki).⁶¹

Nimen esiintymistä voidaan selittää seuraavalla tavalla: hämäläisväestön mukana uusille asuma- tai eräalueille levinnyt hieta-sana esiintyi joskus keskiajan puolivälissä myös Etelä-Savossa, jossa myöhemmin syntyi käsiteltävä nimimalli. Keskiajan malli kulkeutui myöhäisemmän savolaisasutuksen mukana sittemmin takaisin Hämeeseen. Etelä-Savosta malli levisi asutuksen mukana myös Pohjois-Karjalaan ja sieltä edelleen Suomen pohjoisosiin. Erityisen mielenkiintoisia ovat Vienan Karjalan naapurustossa Kainuussa tavattavat paikannimet, koska levikkialueen perusteella Hietajärvi-malli on kulkeutunut nähtävästi Venäjän Karjalaan juuri Kainuus-

ta. Kuhmossa Hieta-alkuisia järvennimiä tavataan jo edellä mainitussa Claes Claessonin kartassa vuodelta 1650 (*Hetaj*, ja *Hetajerfui*).⁶² Kainuuhun asutettiin pääasiassa Etelä-Savosta ja Pohjanmaalta suuntautuneiden uudisasutusvirtojen myötä.⁶³

Kartalta nähdään, että Pohjanmaan nimistöle tämä tyyppi on käytännössä tuntematon, mutta sen sijaan hieta-alkuiset nimet ovat tällä alueella yleisiä. On mahdollista olettaa, että Pohjanmaalta muuttanut väestö on omaksunut Etelä-Savosta kulkeutuneen mallin, ja juuri siitä syystä tyyppi on saanut Kainuussa ”toisen elämän” ja laajahkon levikin. On myös esitetty, että hieta-nimi on päässyt Kainuun murteeseen juuri Pohjanmaalta levinneen asutuksen myötä.⁶⁴

Hietajärvi/Hietalampi-tyyppi ei nähtävästi ollut produktiivinen kovin pitkään Etelä-Savossa, koska nimeämismallia tavataan Savon keskiosista vain harvoin. Sitä ei myöskään ole tavattu 1500–1600-luvulla Savon keskiosista Ruotsin Vermlantiin muuttaneen savolaisväestön kielestä eikä nimistöstä.⁶⁵

54. *Suomen sanojen alkuperä*. Etymologinen sanakirja. I. Helsinki 2001.

55. Veikko Ruoppila (1967) *Kalevala ja kansankieli*. Helsinki, 70.

56. *Finlands medeltidsurkunder –1400* (1910), Helsingfors, 485.

57. *Finlands medeltidsurkunder 1451–1480* (1924), Helsingfors, 415.

58. Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelistoa vastaan v. 1555–1556. *Todistuskappaleita Suomen historiaan* (1894), Helsingissä, 209.

59. *Nimiarkisto*, Kotus, Helsinki.

60. *Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565*. Suomen vanhimmat tuomiokirjat. (1954), Helsinki, 146, 152, 177.

61. *Nimiarkisto*, Kotus, Helsinki.

62. *Kajaanin pitäjän maantieteellinen kartta*. Kainuun Liiton teettämä näköispainos. MH 107/2 D 3/1. Kansallisarkisto.

63. Lauri Kettunen (1947) 'Savolaismurteiden synty ja levinneisyys', *Savon historia*. I osa. *Esihistoria ja keskiaika*, Kuopio, 81.

64. Ruoppila (1967) 70.

65. *Suomen murteiden kokoelma*. Kotus: Helsinki.

Osa Hieda-/Hieta-alkuisista paikannimistä on voinut syntyä myös Karjalassa itsessään. Voidaan esimerkiksi epäillä Vienan Karjalan keski- ja itäosien Hiedalambi/Hiedjärvi-paikkannimien savolaista alkuperää, koska savolaisjälkiä nimistössä ilmenee tavallisimmin ainoastaan Vienan länsiosissa ja Aunuksen läänin luoteisosissa. Voidaankin kysyä, eikö tyyppi saattaisi olla karjalaista juurta Venäjän Karjalassa.

Hieda-määriteosa onkin melko varhain tallennettu myös Karjalassa. Tästä todistaa esimerkiksi Äänisjärvenssä oleva *Хедостров* eli *Hiedasuari, josta on asiakirjassa mainita vuodelta 1375. Tosin asiakirjaa on pidetty väärennöksenäkin, joka olisi laadittu 1500- tai ehkä vasta 1600-luvulla.⁶⁶ Sitä huolimatta tieto Hieda-alkuisesta nimestä on arvokas, koska sen valossa voidaan arvella sanan olleen olemassa silloisen Karjalan itämerensuomalaisten (ehkä karjalaisten) kielessä ainakin 1500- tai 1600-luvulla. Hieda-määrite esiintyy myös kolmen Vienanmeren saaren nimessä. Näiden saarien nimet on ajoitettava viimeistään 1500-luvulle, koska sen jälkeen Vienanmeren rannikko alkoi venäläistyä eikä huomattaville maastokohteille voinut enää syntyä uusia itämerensuomalaisia nimiä.

Savolaiset Karjalan asuttajina

Nimiaineiston valossa voidaan siis tulkita, että eräiden Venäjän Karjalan nimistössä esiintyvien vesistönimien olemassaolo on savolaisasutuksen leviämisen tulos. Vaikka edellä käsitellyt nimeämismallit ovat Savossa hyvin erikäisiä alkuperältään, ovat ne rajantakaisessa Karjalassa mitä ilmeisimmin suhteellisesti nuoria ja peräisin parhaimmassakin tapauksessa vain noin 1600-luvun alusta. Vertailualueeksi sopii tässä tapauksessa Kainuun nykyinen asutus. Käsiteltyjen paikannimien suhteellista nuoruutta todistaa myös niiden koko. Suurin osa nimistä esiintyy pienten paikkojen nimityksissä, joita käytetään ainoastaan yksittäisten kylien mikronimistössä. On mahdollista myös tulkita asiaa niin, että väestöä on tullut savon murrealueen eri osil-

ta, mm. Suur-Savosta, Pien-Savosta, Pohjois-Karjalasta ja Kainuusta. Täten nimistö tukee osaltaan historiallisten lähteiden perusteella tehtyjä päätelmiä siitä, että Karjalaan etenkin Vienaän länsiosiin muutti väkeä Suomen puolelta jo 1600-luvulla.⁶⁷

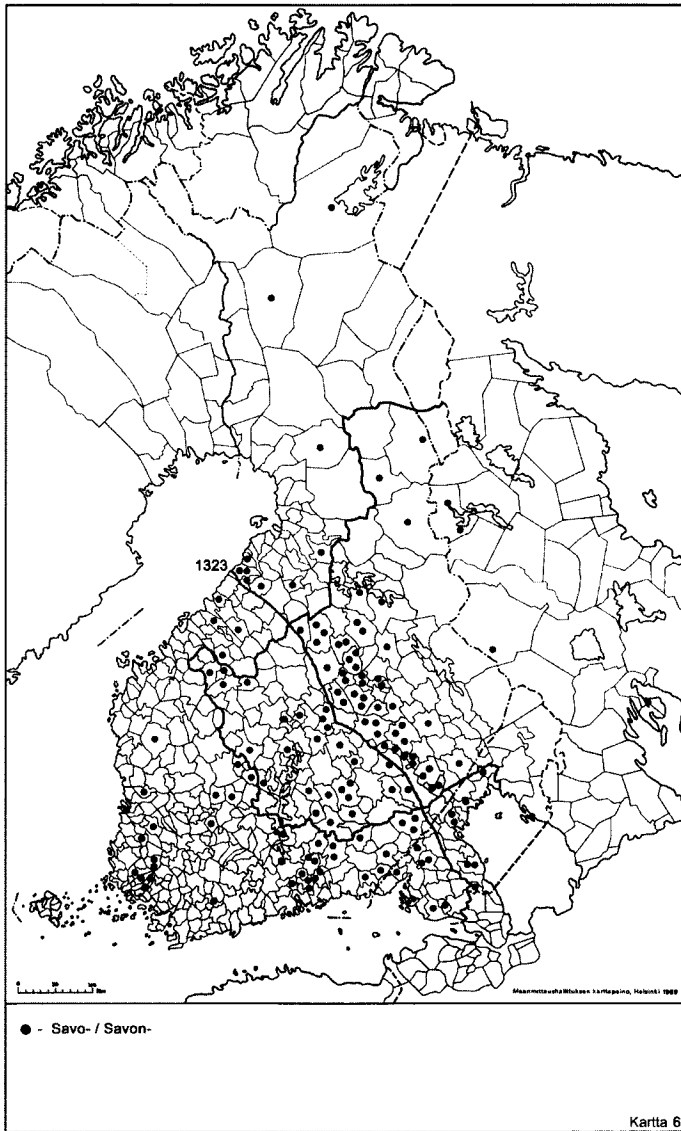
Tämä tutkimus on näin entisestään vahvistanut käsitystä Pohjois-Karjalan ja erityisesti Kainuun tärkeästä roolista tässä prosessissa ja näiden alueiden vahvasta asemasta Karjala-kontaktien suomalaisena rajapintana. Samasta todistavat myös Savo-alkuiset paikannimet, jotka voivat olla Savosta Karjalaan suuntautuneen muutoliikkeen myötä syntyneitä. Venäjän Karjalan länsiosissa on tallennettu kolme Savo-alkuista nimitystä: vrt. Savonurmi Kibossa Repolan pitäjässä, sekä Savo(n)kallivo ja Savoniemi⁶⁸ Vienassa Vuokkiniemen pitäjässä, Tollojoella ja Vuonnisessa. Savo(n)-alkuisten paikannimien levikki Suomessa kuvaa etnistä tilannetta 1500–1600-luvun vaihteessa (kartta 6).⁶⁹ Savolaisasutus ei siis vielä siihen aikaan ulottunut Savonlinnan läänin pohjoisrajan yli eli nykyisen Pohjois-Savon pohjoisen rajan (Kiuruvesi-Vieremä-Sonkajärvi-linjan) yli. Nykyinen Kainuu onkin tuona aikana ollut nähtävästi ainoastaan karjalaisten ja osittain Pohjois-Pohjanmaan asukkaiden eräalueena.

66. *Материалы по истории Карелии XII–XVI вв.*, (1941), Петрозаводск, 386.

67. Pöllä (1995) 100–105; 154–157.

68. Savoniemi on Vuonnisessa oleva niemi ja tämän paikannimen kantana saattaa olla henkilönnimi, kun tiedetään, että kylässä mainitaan vuonna 1678/79 sukunimi Savujev, Pöllä (1995) 84, (vrt. karj. Savo(i) – ven. Savva, kreik. Sabbas).

69. Pähkinäsaaren rajan kulku maastossa Sisä-Suomessa on kyseenalaistettu viime aikana. Olen merkinnyt sen levikkikartalle siitä syystä, että se seuraa pääpiirteissään melko tarkasti Suur-Savon ja Pien-Savon välistä rajaa, sekä pohjoisempaan Pien-Savon ja Hämeen rajaa. Täten sillä oli mielestäni jonkinlainen asutushistoriallinen tausta ainakin 1540-luvulla ja varmasti aikaisemminkin. Kysymys vaatii kuitenkin jatkotutkimusta. – *Nyt julkaistu Denis Kuzminin artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.*

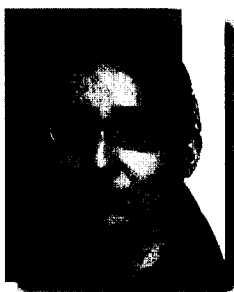
Savo-nimien levikkikartta kertoo myös siitä, että Pien-Savo on ollut joskus alue, jossa tapahtui aktiivisia karjalais-savolaisia kosketuksia. Vienassa

tallennettu muistitieto kertoo, että osa ”Ruotsista” eli Suomesta muuttuneista suvuista on kotoisin juuri Pien-Savosta.

Raja railona aukeaa?

Ulla Koskinen
on tutkijatohtori
Tampereen yliopiston
historiatieteen oppi-
aineessa.

Suomi on rajariitojen luvattu maa, lausui kollegani äskettäin. Kieltämättä ajatus tuntuu osuvan oikeaan, kun miettii kaikkia niitä tapauksia, joissa lähipiirin ihmiset ovat olleet osallisina tai jotka muuten ovat sattuneet korviin. Tuttu on myös se primitiivinen tunnereaktio, jonka aiheuttavat mökkipalstan puolelle laitetut puunkaatomerkit. Raja on selvästi asia, jolla ei leikitä. Se otetaan vakavasti.

Rajan sentintarkan määrittelyn taustalla ei silti tarvitse olla järkisyitä tai käytännön seikkoja. Päinvastoin, raja-asioissa joudutaan usein epäloogiselle ja tunnevaltaiselle maaperälle. Lähes kaikilla on jokin rajakiistaan liittyvä tarina kerrottavanaan. Esimerkiksi näin: maanomistaja kaivoi viisi metriä leveän rajaojan, täytti sen heti kohta maalla ja kaivoi sen äärimmäistä reunaa myöten uuden, pienen ojan, jolloin rajaa saatiin siirrettyä muutama metri naapurin puolelle. Tai näin: viranhaltija hakkautti vaihtoehtoisia rajalinjoja valtakuntien väliseen metsämaastoon ilman varsinaista tietoa siitä, missä rajan pitäisi

mennä, ja kertoessaan tämän virkaveljelleen sai rauhallisen neuvon jatkaa puuhaansa periaatteella, että omaa aluetta ei ainakaan kannata lähteä pienentämään.

Edellinen tapaus koskee 1990-lukua ja kahden maatilan rajaa, jälkimmäinen 1590-lukua ja kahden valtakunnan välistä rajaa. Mistä saakka rajan tarkka kulku on ollut niin tärkeää? Miksi on oleellista, että rajalinja saadaan työllä ja tuskalla siirrettyä naapurin puolelle, jos se sijoittuisi luontevammin ja ilman merkittävää haittaa jonkin muualle?

Täyssinän rauhan jälkeen vuonna 1595 Venäjän-vastaista rajaa alettiin käydä Inkerin, Karjalan, Savon, Kainuun ja Lapin alueilla. Rajankävijöiden keskinäinen kirjeenvaihto osoittaa auliin vastavuoroisen kulttuurin vallinneen heidän ja entisen vihollisen edustajien kesken epäselvän rajan maastoon määrittelyssä. Tunnustettiin, että rajasta ei ollut juurikaan tietoa, mutta keikeltiin, menisikö mahdollisimman edullinen vastapuolelle läpi. Vastavuoroisesti naapurikin sai merkitä sen rajan, jota piti oikeana. Rajankäynnin voitti se, joka pärjäsi neuvotteluissa paremmin.

Jostakin syystä näyttää siltä, että ruotsalaiset voittivat tässä tapauksessa lähes kaiken. Järjestään kiistakysymykset, alkaen neuvottelujen pitopaikasta, ratkesivat venäläisten perääntymiseen. Viimeiseksi väännettiin yhdestätoista paljakkalaisesta ja hangasniemeläisestä talonpojasta.

Miksi rajan tarkan, jopa pikkutarkan kulun nimissä on ammoisista ajoista saakka vaaran-

nettu hyvät naapurisuhteet niin yksityisellä kuin valtakuntien tasolla? Ruotsissa ja Suomessa talonpoikien omistusoikeus on ollut vuosisataisesti vankalla pohjalla, joskin kaikkien tilusten yksityinen omistus on suhteellisen uusi asia. Sen toi mukanaan 1700–1800-luvuilla toteutettu isojako. Aikaisemmat yhteismetsät ja -vainiot eivät kuitenkaan merkinneet onnellista, riidatonta kulta-aikaa.

Kiistat nautinto-oikeuksista ovat tyypillisimpiä 1600-luvun käräjäjuttujen aiheita. Ne ovat olleet syynä lukemattomiin tappeluihin ja tukanvetoihin. Jos kiistelty omistusraja meni valtakuntien välillä, se saattoi mustelmien sijasta aiheuttaa sodan. Kun sota oli ohi, tarvittiin neuvottelu rajan sijainnista. Lokakuussa 1595 sellainen oli käynnissä Varpavuorella ruotsalaisten ja venäläisten rajankäyntitoimikuntien kesken. Julkilausuttuna tavoitteena oli löytää vanha, ”oikea” raja, joka oli päässyt hukkumaan jonnekin ja jonka kulusta kummallakin osapuolella oli vain hämääriä käsityksiä.

Samoin kuin talonpojilla alkoi jo olla kirjallisia, käräjillä tai laamannioikeudessa laadittuja dokumentteja omistuksistaan, myös valtakuntien edustajilla oli hallussaan asiakirjoja rajan kulusta. Rajapyykkien löytäminen luonnossa oli toinen juttu. Ne oli merkitty risteillä, kruunuilla ja muilla symboleilla kiviin, kallioihin, ikihonkiin ja kantoihin. Ei ole yllättävää, että Pähkinäsaaren rauhan rajoja oli 270 vuoden päästä vaikea jäljittää maastosta.

Miten tietoa rajasta lähdettiin hankkimaan? Tavallinen ja oikeastaan ainoa keino oli kysyä paikallisilta asukkailta, missä rajamerkit ovat. Ei ollut edes kuviteltavissa, että olisi olemassa tarkka, mittakaavassa laadittu kartta, johon rajapyykit on merkitty, tai vielä parempaa, GPS-laite, jonka koordinaateilla rajapyykit löytyisivät kuin geokätköt ikään. Rajatoimikunta oli kuitenkin uudenaikaisesti varustettu, sillä Viipurista oli hankittu työn avuksi kompassi. Modernista teknologiasta huolimatta jouduttiin moniin kom-

melluksiin. Haettiin soutamalla papinpoika Juhanaa, jonka piti vastata työn sujumisesta, mutta jota ei näkynytkään missään, tai yritettiin yhyttää Toropaisen Mattia, joka oli luvannut tulla mukaan, mutta olikin lähtenyt kalavesilleen.

Kuninkaan lähettämällä korkea-arvoisilla rajaneuvottelijoilla ei ollut juuri ennakkovalmiuksia tehtävänsä. He miettivät, pääseekö rajaseudulla kulkemaan hevosella tai veneellä, ja toivoivat, etteivät ainakaan joutuisi kävelemään. Tarvittiin erämaissa kulkemaan tottuneita vanhoja talonpoikia. Rajankäyntiä varten heitä haalittiin koolle rajalinnoihin. Olavinlinnassa majoitettuna ollut joukko täytyi päästää lopulta koteihinsa kesällä 1595, kun varsinaiset rajankävijät eivät olleet vielä edes lähteneet Suomen länsirannikolta matkalleen kohti itää.

Rajaseutujen asukkaat olivat paljon vartijoina. Ihmisiä ei näytä juuri ilahduttaneen kunnia, että heidän muistitietonsa, kokemuksensa ja paikallistuntemuksensa varassa oli ruotsalaisten ja venäläisten hallitsemien valtakuntien välisen rajan sijainti. Monet välttelivät ankaraa vastuuta ja esivallan huomiota parhaansa mukaan. Rajankävijöiden täytyi ottaa puoliväkinen mukaansa kenet vain kylistä sai, olipa hän sitten vaikka pelkkä renkipoika, ja soudattaa rajankäyntitoimikunnan kanssa ympäri järviä osoittelemassa muinaisia kalliopaasia, joissa ehkä erottui joitakin merkkejä, tai sitten ei.

Loppujen lopuksi raja kuitenkin saatiin käytyä Täyssinän rauhan jälkeen, niin kuin se oli saatu sitä aikaisemmin ja sen jälkeen lukemattomissa pienissä ja isoissa rajakiistoissa, joita syntyi talojen, kylien, jakokuntien, pitäjien, läänien ja valtioiden välille. Saatiinko raja noudattamaan maastossa vanhaa ja oikeaa linjaansa, jää arvoitukseksi, samoin kuin se, mahtoiko mitään vanhaa ja oikeaa linjaa olla olemassakaan vai oliko se ollut alusta alkaen olemassa vain paperilla ja mielikuvissa. Joka tapauksessa ne yksitoista talonpoikaa, joiden ”omistamisesta” lopuksi kiisteltiin, jäivät Ruotsin puolelle.

Tuomas Tepora

Neurotieteiden haaste tunteiden historialle

Tunteet kiinnostavat yhä enemmän eri tieteenoaloja. Neurotieteet ovat tuoneet tiedostamattoman takaisin osaksi inhimillistä kokemusta. Tunteiden historiassa vallalla ollut sosiaalinen konstruktivismi on saamassa merkittävän haastajan biologian ja ympäristön vuorovaikutusta korostavasta aivotutkimuksesta. Tuomas Tepora esittelee tunteiden historian näkökulmia ja pohtii niiden mahdollisuuksia, rajoja ja suuntaviivoja: mikä tunteissa on muuttuvaa, mikä yleisinhimillistä ja mitä annettavaa neurotieteillä on tunteiden historialle?

Järki–tunne-jaottelu on murtunut myös ihmistieteissä, mikä on nostanut tunteet osaksi kognitiivista päättelyä ja havainnointia.¹ Tunteita tarkastelemalla ihmistieteiden tutkijat kenties toi-

vovat pääsevänsä käsiksi inhimilliseen esiy-märykseen, joka on peittynyt rationaalisuutta korostavien teorioiden ja maailmankuvan varjoon, niin kuin filosofi Daniel M. Gross kirjoittaa.² Tämän lisäksi emootioiden luonne länsimaisessa arkiajattelussa vakiintuneen mieli-ruumis- ja järki–tunne-vastinparien kautta on osoittautunut luonnontieteellisessä tarkastelussa kestävämmäksi ja ihmistieteiden kritisoi-maksi.³

Eri tieteenoalojen näkemykset eivät ymmärrettävästi aina kohtaa toisiaan sopuisasti eikä se liene tarkoituskaan. Ihmistieteellisessä ääripääs-

3. Antonio R. Damasio (1994) *Descartes' Error. Emotion, Reason and the Human Brain*, New York: Putnam; Antonio R. Damasio (2003) *Looking for Spinoza. Joy, Sorrow, and the Feeling Brain*, Orlando: Harcourt; Joseph LeDoux (1996) *The Emotional Brain. The Mysterious Underpinnings of Emotional Life*, New York: Touchstone; Joseph LeDoux (2002) *Synaptic Sel. How our Brains Become Who We Are*, New York: Viking; William M. Reddy (2001) *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press; Gerald M. Edelman (2006) *Second Nature. Brain Science and the Human Knowledge*, New Haven: Yale University Press, 45. Länsimaisen filosofian historiassa René Descartesin mutkat suorina kiteytetty jako irrationaalisen tunteen ja rationaalisen järjen välillä ei kuitenkaan ole itsestään selvää. Aristoteleen *Retoriikasta* lähtien tunteiden ja järjen yhdistäminen toivotun päämäärän saavuttamiseksi on toiminut poliittisen ajattelun eräänä pontimina. Itse asiassa jako järkeen ja tunteeseen saattaa olla yllättävän tuore, moderni tuote, ks. Gross (2006), 39–50; Thomas Dixon (2003) *From Passions to Emotions. The Creation of a Secular Psychological Category*, Cambridge: Cambridge University Press, 2–4.

1. Tämä artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa ja prof. Henrik Meinanderin johtamaa projektia *Emotions and the Cultural History of War in Finland, 1939–1951*. Keskustelut projektin toisen tutkijan Ville Kivimäen kanssa ovat suuresti auttaneet ajatusten kiinteyttämisessä.

2. Daniel M. Gross (2006) *The Secret History of Emotion. From Aristotle's 'Rhetoric' to Modern Brain Science*, Chicago: University of Chicago Press, 9.

sä monet Foucault'sta innoittuneet tutkijat ja eräät kulttuuriantropologit korostavat tunteiden konstruktivisuutta, diskursiivisuutta, poliittisuutta ja opittua sosiaalisuutta niiden yksilöpsykologisten ja biologisten piirteiden kustannuksella.⁴ Luonnontieteellisessä ääripäässä evoluutiopsykologeille tunteiden logiikka aukenee parhaiten – tai ainoastaan – luonnonvalinnan kautta: tunteet ovat universaaleja, sillä niiden funktio on informoida ihmistä lajinsa edustajana ympäristön vaaroista ja suhteellisista eduista, myös sosiaalisissa tilanteissa.⁵ Näiden väliin sijoittuvat esimerkiksi tunteiden kautta etiikkaa ja moraalialia tutkivat filosofit ja intohimojen yhteiskunnallisuutta korostavat sosiologit. Kognitiotieteilijät puolestaan näkevät tunteet ajatteluun verrattavina ja tavoitteellisina prosesseina.⁶ Tässä kohdin neurotieteilijät lienevät varauksellisesti samaa mieltä, mutta muistuttavat myös monien tunteiden tiedostamattomasta ja kontrolloimattomasta vaistomaisuudesta, jolloin he löytävät yllättävääkin tukea psykoanalyttisistä suuntauksista ja psykohistoriasta.⁷

Onkin ymmärrettävää, että tunnenormien, -ilmaisun ja -kokemuksen muutosta tarkasteleva tunteiden historia on kasvavassa määrin monitieteistä. Yleensä se on ymmärretty sosiaalisen konstruktivismin näkökulmasta, mutta tässä artikkelissa haastan tunteiden rakentumista puoltavia näkökulmia vuoropuheluun neurotieteiden kanssa. Käsitelen tunteita laajasti sekä tietoisina että tiedostamattomina, käytöstä ja ajattelua kontrolloidusti ja kontrolloimatta ohjaavina toimintoina ja kokemuksina, joilla on vahvasti fysiologinen perusta, mutta useimmiten niiden vaikutusalue on ihmisen sosiaalinen ympäristö. Tunnetutkijoiden piirissä vallitsee yksimielisyys siitä, että tunteet eivät ole vain ”harmittomia” reaktioita ulkoisiin ärsykeisiin. Siksi tunteita ei olekaan syytä käsitellä historian ja sen tutkimuksen ylijäämänä, vaan historian tekijöinä.⁸

Konfliktikohdat synnyttävät myös tieteidenvälisiä ylityksiä puolin ja toisin.⁹ Tunnettu kohta on kamppailu yhtäällä evoluutiobiologian

ja genetiikan sekä toisaalla ympäristön ja sosiaalisten sekä kulttuuristen vaikutusten välillä. Harva kieltää tunteiden fysiologisen luonteen, mutta kaikki tämän peruslähtökohdan jälkeen on avointa tieteelliselle keskustelulle. Vaikeimmat ongelmat ovat usein kysymyksiä yksinkertaisia: ovatko ihmisten tunteet ja niiden tarkoitus pohjimmiltaan perimän ohjaamia ja universaaleja vakioita vai yhteiskunnallisten normien, käytänteiden ja muuttuvien olosuhteiden muokkaamia ja ohjaamia? Vastaus ei kuitenkaan liene yksiselitteisesti joko–tai.

Pyrin löytämään väyliä yllä esitetyn kahtiajako- on ylittämiseksi tunteiden historian kannalta. Kahtiajako on olennainen siitäkkin syystä, että se asettaa pohdittavaksi kysymyksen, onko tunteilla ylipäätään historiaa, mikäli tunteet ovat luon-

4. Catherine A. Lutz & Lila Abu-Lughod (1990) (toim.) *Language and the Politics of Emotion, Studies in Emotion and Social Interaction* -sarja, Cambridge: Cambridge University Press.

5. John Tooby & Leda Cosmides (2008) 'The Evolutionary Psychology of the Emotions and Their Relationship to Internal Regulatory Variables', teoksessa Michael Lewis & Jeannette M. Haviland-Jones & Lisa Feldman Barret (toim.) (2008) *Handbook of Emotions, Third Edition*, New York: Guilford Press.

6. Martha C. Nussbaum (2001) *Upheavels of Thought. The Intelligence of Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press; Sari Näre (toim.) (1999) *Tunteiden sosiologiaa I: Elämyksiä ja läheisyyttä & II: Historiaa ja säätelyä, Tietolipas 156 & 157*, Helsinki: SKS; Agneta H. Fischer & Antony S. R. Manstead (2008) 'Social Functions of Emotion', teoksessa *Handbook of Emotions*; Keith Oatley (1992) *Best Laid Schemes. The Psychology of Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press.

7. LeDoux (1996); Juha Siltala (2001) 'Psykohistorian metodologisia kysymyksiä', teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen, Tietolipas 175*, Helsinki: SKS; Thomas J. Scheff (1994) *Bloody Revenge. Emotions, Nationalism and War*, Boulder: Westview Press.

8. Laaja ja monitieteinen yleisesitys tunteista, ks. Michael Lewis & Jeannette M. Haviland-Jones & Lisa Feldman Barret (toim.) (2008) *Handbook of Emotions, Third Edition*, New York: Guilford Press.

9. Ks. esim. Edelman (2006).

teeltaan biologisesti universaaleja? Entä elleivät tunteet ole universaaleja, mikä niissä on muuttuvaa eli historiallista? Vai pohtiiko tunteiden historia "vain" tunnenormien ja tunneilmaisun muutoksia, jotka ovat todennettavasti ajassa muuttuvia ilmiöitä?

Tarkoitukseni on pikemmin herättää uusia kysymyksiä kuin tarjota valmiita vastausmalleja. Esittelen tunteiden historiaa tutkimusalana kolmen tunnehistorian teoriaa ja metodologiaa kehittäneen historioitsijan eli Peter Stearnsin, William Reddyn ja Barbara Rosenweinin ajatuksia pohtimalla.¹⁰ Yhteistä näille kolmelle tutkijalle on heidän pääasiallinen kiinnostuksensa tunnenormien muutokseen. Etenkin Reddy ja Rosenwein puoltavat lisäksi sosiaalista konstruktivismia ja tunteiden tarkoituksenmukaisuutta edustavia menetelmiä myös mahdollisen tunnemuutoksen tarkasteluun. Vertailen samalla muiden tunnehistorioitsijoiden ajatuksia tarkemmin esitelyihin kolmeen tutkijaan, joiden valinta esimerkeiksi perustuu heidän merkittävyteensä alan kehittäjinä.

Keskityn neurotieteiden uusien menetelmien tuottaman tiedon esittämään haasteeseen, jonka mukaan tunteet ovat sekä tiedostamattomia että tiedostettuja, vahvasti ruumiillisia, ihmisen toimintaa suurelta osin kontrolloimattomasti ohjaavia prosesseja. Mihin suuntaan tunteiden historiaa voisi tämän perusteella kehittää? Kuinka aivotutkimuksen tulokset tunteiden kehollisuudesta, tietoisuutta määrittävästä olemuksesta ja aivojen "konstruktivisesta" muokautumiskyvystä ovat integroitavissa historiantutkimukseen yleensä ja tunteiden historiaan erityisesti?

Tässä erääksi suurimmaksi haasteeksi nousee kognitiotieteissä tapahtunut tunteiden konstruktivisuutta korostava emotioiden yhdistäminen osaksi ihmisten tavoitteellista ympäristöön suuntautumista, minkä myös neurologit osittain allekirjoittavat. Tunnehistorioitsijoiden usein hyödyntämässä kognitiivisessa psykologiassa tunteet nähdään osana ihmisen ongelmanratkaisukykyä, jolloin niitä käsitellään ikään

kuin rationaalisuuteen pyrkivien ratkaisujen tukivoimina, eräänlaisina ajatuksina. Tällöin korostuu niiden tiedostettavuus. Aivotutkimus puolestaan ei allekirjoita tätä näkökulmaa, vaan korostaa tunteiden tiedostamatonta ja "primitiivistä" perustaa, mutta näkee ne kuitenkin osana ihmisen tietoisuutta ja osittain myös kognitiivista päättelyä. Järki ja tunne eivät ole toistensa vastakohtia, vaan toisiaan täydentäviä havainnoinnin ja päättelyn välineitä sekä olennaisia tietoisuuden osia. Onkin osoitettu, että tunteet eivät aina ole esikognitiivisia niin kuin monet "primääritason" pelkoreaktiot, vaan edellyttävät pitkälle tiedostettua tulkintaa asioista. Tällaisia "sekundaaritason" sosiaalisia tunteita ovat esimerkiksi häpeä tai syällisyys.¹¹

Ihmisten käyttäytymistä ei voi siis jaotella yksiselitteisesti joko rationaaliseksi tai irratiionaaliseksi, vaan osin tiedostamattomat tunteet ovat kiinteä osa päätöksentekoa ja tietoisuutta.

Tunteiden hallintaa

Viime vuosina on jopa puhuttu emotionaalisesta käänteestä,¹² joka puolestaan kulttuurintutkimuksessa ja yhteiskuntatieteissä on jo hieman aiemmin nimetty affektiiviseksi käänteeksi.¹³ Vi-

10. En ole ensimmäinen, joka on käsitellyt tunteiden historian teoriaa ja metodologiaa näiden kolmen historioitsijan kautta; kyseessä tosin on yhteishaastattelu. Ks. Jan Plamper (2010) 'The History of Emotions. An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns', *History and Theory* 49, 237–265.

11. Daniel M. T. Fessler (1999) 'Toward an Understanding of the Universality of Second Order Emotions', teoksessa Alexander Laban Hinton (toim.) *Biocultural Approaches to the Emotions*, Publications of the Society for Psychological Anthropology 10, Cambridge: Cambridge University Press, 102–104.

12. Jan Plamper (2009) 'Emotional Turn? Feelings in Russian History and Culture', *Slavic Review* 68, 229–237.

13. Patricia Ticineto Clough & Jean Halley (2007) *The Affective Turn? Theorizing the Social*, Durham: Duke University Press. Affektiiviseen käänteeseen tosin voi sisällyttää niin tunteet kuin ruumiinkin, sillä kiinnostus "affekteihin" ruumiillisina ja sosiaalisina ilmiöinä on oikeastaan pitkälti sukupuolentutkimuksen kehollisten näkökulmien poikima innovaatio.

me vuosikymmenien lingvistiset, kulttuuriset ja ruumiilliset käänneet ovat siis saaneet jatkoa.

Tunteiden historian tutkimus muodostui 1980-luvulla tilanteessa, jossa angloamerikkalaiset yliopistot vallannut poliittisuutta korostanut sosiaalinen ja kielellinen konstruktivismi kohtasi historian perinteisen, teoriattomasti kausaalisuhteilla selittävän historianfilosofian.

Tunteet ja intohimot ymmärrettiinkin 1990-luvulle tultaessa pikemmin konstruktivistisesti. Millaisia tunteenkäsittelyn muotoja eri aikakaudet edustivat ja kuinka tunteita säädeltiin sosiaalisesti ja kulttuurisesti? Tunnenormien ohella myös tunteet kokemuksina tulivat historiallisen tutkimuksen piiriin. Muuttuivatko tunteet ympäristön ja kulttuurin muuttuessa? Tunnehistorioitsijat halusivat keskittyä tunteiden kokemisen muuttuvaan sosiaaliseen ympäristöön ja niiden muuttuvaan kielellis-kulttuuriin käsitteistöön pikemmin kuin ihmisen psykologisesti hahmotettuihin sisäisiin tuntoihin.

Tunnehistorioitsijat ovat tieteen alalleen uskollisina yleensä melko maltillisia oletuksissaan tunteiden kokemuksellisen sisällön muutoksista; usein se ei konstruktivistisesti suuntautuneita tutkijoita paljon edes kiinnosta. Vaikka sosiaalisten suhteiden muutokset näkyvät myös tunteiden vaihtelussa ja tunnekokemusten nyansseissa, ei tämä vielä tarkoita suoranaista muutosta varsinaisen tunnekokemuksen sisällössä. Ero tunteiden ja niiden kulttuuristen merkitysten välillä on tehtävä selväksi. Tunteet käsitteinä ovat perustellusti historiallisesti muuttujia. Tämän osoittaa jo se, että eri aikoina ja eri kulttuureissa on tunnekuvaus, joita ei sellaisenaan tunneta kaikkialla muualla. Esimerkkinä Thomas Dixon on pohtinut aatehistoriallisesti modernin tunne-käsitteen syntyä intohimojen ja mielen liikutusten seasta.¹⁴

Amerikkalaiset Peter N. ja Carol Z. Stearns esittelivät vuonna 1985 artikkelissaan "Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards" hankalasti suomentuvan käsitteen *emotionology*. Tämä oli ensimmäi-

nen kerta, kun tunteiden historia pyrittiin kiteyttämään omaksi alakseen. Kiteytettynä "tunnelogia" kirjoittajia mukailleen tarkoittaa niitä asenteita ja standardeja, joita yhteiskunta tai jokin selvärajainen ryhmä ylläpitää tunteille ja joita yhteiskunnalliset instituutiot päivittäin vahvistavat.¹⁵ Välittöminä lähtökohtina tunteiden historialle olivat perhehistorian piirissä tehdyt huomiot kiintymyssuhteiden muutoksissa, ranskalainen mentaliteettien historia ja Norbert Eliasin sivilisaatioteoria.¹⁶

Itse tunteista subjektiivisina tuntemuksina tämä lähestymistapa ei sano paljonkaan. Tunteet ovat siis osa inhimillistä kokemismaailmaa, ja historian tehtävänä on kuvata ihmisyyhteisöjen keinoja tämän kokemusmaailman sosiaalisiksi, kulttuuriseksi ja kielelliseksi jäsentämiseksi sekä, mikä kenties tärkeintä, tunteiden ohjaukseksi kulloinkin tuottavaksi ja ihannoiduksi määriteltyn toimintaan.

Muutos "tunnelogiassa" hahmottuu pitkällä aikavälillä. Viktoriaanisen ajan Yhdysvalloissa sellaisilla tunteilla, kuten vihalla, mustasukkaisuudella, pelolla ja rakkaudella, oli monien rajoitusten ohella tunnenormiston hyväksymiä purkautumiskanavia ja intohimoisten tunteiden ilmaisu yhteiskunta- ja perhe-elämässä oli oikein ohjattuna arvostettua. Yhdysvalloissa ei enää 1920-luvulta lähtien tunteiden osoittaminen julkisessa arkielämässä ole kuitenkaan ollut hyväksyttävää. Myös perhe-elämän tunnenormit ovat muuttuneet pidättyvämmiksi. Peter Stearnsin mukaan muutamia varaventiileitä (esim. urheilua tai kansallismielisyyttä) lukuun ottamatta amerikkalaisen tunnenormiston on vallannut – hieman yllättäen – viileyden (*cool*) ihanne, joka määrittää miltei koko 1900-lukua. Tunnehistorioitsijan mukaan "viileät", sisäistetyt normit ja

14. Dixon (2003).

15. Stearns & Stearns (1985) 813.

16. Peter N. Stearns (2008) 'History of Emotions. Issues of Change and Impact', teoksessa *Handbook of Emotions*, 20–21.

kontrolloitu tunneilmaisu takaavat asiakasläh-
töisten markkinoiden ja työelämän sujuvuuden.¹⁷

Sosiaalishistoriasta tunteiden pariin tulleen Peter Stearnsin yksin ja yhdessä psykiatripuolisensa kanssa kirjoittamissa tutkimuksissa korostetaan pitkällisen modernisaation perhe-, parisuhde- ja työelämään tuottamia muutoksia, joiden syy on ankkuroitavissa tuotantotapojen ja sitä kautta yhteiskunnallisen hierarkian muutokseen.¹⁸ Tästä näkökulmasta esimerkiksi viime vuosikymmeninä länsimaissa yleistynyt tunne-elämän häiriöitä etsivä psykopuhe liittykin nimenomaan tunnekontrolliin: terapiakieltä popularisoiva itsehoito ja ammattiapu on tarkoitettu pitämään häiritsevät tunteet poissa julkisesta (työ)elämästä.¹⁹ Tunteiden käsittelyn norveja ja tunneilmaisuutta muokataan ikään kuin ongelmia purkamalla voimavaroja vapauttavaan suuntaan. Samalla tunne-elämä nähdään vain häiriöiden kautta ja osana institutionalisoitua terapiakulttuuria.

Itse tunnekokemusten mahdollinen muuttuminen ajassa ja niiden vaihtelu eri kulttuureissa ei Stearnsin varovaisessa, sosiaalista konstruktivismia ja sosiaalishistorian suuria taloudellis-yhteiskunnallisia muutoksia yhdistävässä tulkin-
nassa, saa suurta pohdintaa. Mielenkiintoisesti Stearnsit huomauttavat, että historian tutkimuksen anti tunteiden muutoksessa voi löytyä muuttuvasta tunnepalautteesta. Sanktioitu viha aiheuttaa kokijassaan syyllisyyttä, mutta toisessa yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa samankaltaisesta syytä koettu viha voi olla palkittua.²⁰

Peter Stearnsin²¹ näkökulma ei siis ole vain ”tunnehistoriaa” jäljittävä, vaan pyrkimyksenä on myös ollut tarkastella sitä, kuinka taloudellinen sekä yhteiskunnallinen muutos ovat konkreettisesti vaikuttaneet ihmisten käyttäytymiseen ja sitä kautta tunnekokemusten ilmaisuun.

Institutionalisoituneen tunnekontrollin, esimerkiksi asiakaspalvelulähtöisen konsumerismin muokkaamien käytös- ja tunneihanteiden,

tutkimisessa on helposti vaarana, että näkökulma lukkiutuu tunnepuheen ja vallankäytön tarkasteluun. Stearns on kuitenkin pyrkinyt myös tarkastelemaan ihmisten keinoja luovia normi-
viidakossa, tosin hänen tiukasti keskiluokkaiset käytös- ja kasvatuseränsä harmittavasti rajaavat otosta. Stearnsin näkemyksessä korostuvat tunnenormit ja ihanteet – *emotional style* eli tunnetyyli – inhimillisen kokemuksen kustannuksella. Stearns itse tiedostaa tämän hyvin. Hänen mukaansa tunteiden historian tehtävänä onkin osoittaa mitattavissa olevien kulttuuristen standardien muutoksilla olevan myös suhde todelliseen tunnekokemukseen. Stearnsit antavat ymmärtää, että tunnenormit muokkaavat pitkällä aikavälillä tiettyjen tunnekokemusten sisältöä esimerkiksi siten, että valistuksen myötä uskonnollinen kokemus muuttui surumielisestä iloisemmaksi. Tämä ei kuitenkaan kerro vielä paljonkaan kyseisten tunteiden sisältöjen mahdollisesta muutoksesta, vaan niiden kohteiden muutoksista. Tietynlainen yhteiskunta korostaa ja sanktioi tietynlaisia tunteita.²²

Tunnekontrollista tunnevapauteen

William M. Reddy, amerikkalainen historioitsija ja antropologi, lähestyy tunteiden historiaa aatehistoriallisesta suunnasta. Hän on tarkastellut 1700–1800-luvun ranskalaista tunnenormistoa julkisten asiakirjojen, eliitin kirjeenvaihdon ja oi-

17. Stearns (1994) 95–284.

18. Stearns (1994), *passim.*, erit., 285–299.

19. Stearns ei tosin kiinnitä juurikaan huomiota työnte-
kijähanteiden psykologisoitumiseen varsinaisen ammat-
titaidon kustannuksella toisen maailmansodan jälkeen,
minkä on todettu pikemmin laskeneen työhyvinvointia
kuin nostaneen sitä. Ks. Juha Siltala (2004) *Työelämän
huonontumisen lyhyt historia*, Helsinki: Otava.

20. Stearns & Stearns (1986) 15.

21. Artikkelin viitteissä esiintyvien teosten ohella Stearns on kirjoittanut yleisesti mm. tunnekontrollista, konsumeris-
mista, seksuaalisuudesta ja lapsuudesta.

22. Carol Zisowitz Stearns & Peter N. Stearns (1986) *Anger. The Struggle for Emotional Control in America's History*, Chicago: Chicago University Press, 15.

keustapausten avulla. Hänen vaikutusvaltaisessa teoksessa *The Navigation of Feeling* (2001)²³ Reddyn ”antikonstruktivistinen”²⁴ ote tarkoittaa käytännössä pitkällistä varjonyrkkeilyä tutkijalle itselle läheisen postmodernismin ja kulttuuri-antropologisen konstruktivismiin kanssa. Jälkimmäistä edustaa Clifford Geertzin tunnettu luonnehdinta, jonka mukaan tunteet ovat kuin aatet: ihmisen tekemiä kulttuurisia rakennelmia.²⁵

Tunteiden tarkoitushakuisuutta ja tiedostettavuutta korostavan kognitiivisen psykologian avulla²⁶ Reddy kuitenkin hylkää monien antropologien presentistisen eli nykyhetkeä historiatomasti korostavan näkemyksen tunteista sosiaalisina, kulttuurisina ja suhteellisina käytäntöinä, joiden perusta on yhteisön määrittämissä normeissa eikä universaalissa ihmisyydessä. Tunteiden rituaalinen kontrolli, niiden tarkoituksellinen ohjailu ja herättäminen sekä niiden saamat tulkinnat vaihtelevat kulttuurien välillä (ja ajassa, mitä antropologinen tutkimus harvemmin huomioi), mutta huolimatta tästä vaihtelusta muokausmenetelmien tarkoitukset ovat yhteneviä. Reddyn mukaan sosiaalisten tunteiden muokkaus vaihtelevien normien mukaisiksi on siis vakio, joka itse asiassa todistaa inhimillisessä tunne-elämässä olevan universaalilin piirteen: yksilön pyrkimyksen mahdollisimman suureen tunnevapauteen suhteessa yhteisön asettamiin normeihin. Tämä yleismaailmallisuus on kuitenkin Reddylle luonteeltaan poliittista eikä biologista. Valta ja tunteiden oikeanlainen ilmaisu kulkevat käsi kädessä.

Reddyn antirelativistinen näkemys ei tyrnäytä lainkaan tunteiden saamisen merkitysten konstruktivisuutta, päinvastoin. Se ainoastaan ottaa kriittisen kannan eräisiin postmoderniin, diskursiivisiin tunnetulkintoihin, joiden mukaan tunteet ovat *pohjimmiltaan* sosiaalis-kulttuurisia ja siten opittuja ja ympäristön vahvistamia tapoja eikä kaikkia (länsimaissa) nimettyjä tunteita välttämättä esiinny lainkaan jossain toisessa kulttuurissa.²⁷ Se, että jokin tunne tai tunteen muoto ei kuulu jonkin yhteisön tunnistet-

tuihin, sosiaalsiin tunteisiin, ei tarkoita, että kyky tämän tunteen tuntemiseen olisi kuitenkin olematon. Usein tällaiset tunteet nimenomaan ovat kaikkein sanktioituneimpia, kiellettyjä. Usein käytetyn esimerkin mukaan tunnetut antropologit esittivät aikaisemmin, että Balilla ei surra läheisen kuolemaa. Uudemmassa tutkimuksessa tämä on osoitettu virheelliseksi tulkinaksi: surun ilmaisu on ankarasti rajoitettua.²⁸

Reddy ei pohdi neurobiologian tarjoamaa tietoa kuin ohimennen. Reddyn tunnetulkinnan mukaan tunteet ovatkin intentionaalista ”ajatusmateriaalia”, joiden tulkinta sosiaalisesti toiminnaksi ei, ilmeisesti tiettyjä reaktioita lukuun ottamatta, ole mahdollista välittömästi. Postmodernin merkkiteorian kanssa viha-rakkaussuhteessa kirjoittava Reddy ankkuroi tunteissa tapahtuvan muutoksen viimekädessä lingvistiikasta lainaamukseen puheaktiksi, jota Reddy kutsuu termillä *emotive*.²⁹ Tunteen tunteminen edellyttää tietoista tulkintaa, joka sanallistettuna avaa mahdollisuuden uudelleen tulkinnalle. Puhuttuna tai kirjoitettuna raaka tunnekokemus ja sen

23. Reddy (2001).

24. William M. Reddy (1997) 'Against Constructionism. The Historical Ethnography of Emotions', *Current Anthropology* 38, 327–351.

25. Clifford Geertz (1973) *The Interpretation of Culture*, New York: Basic Books.

26. Reddy tukeutuu erityisesti Alice Isenin ja Gregory Diamondin kognitiiviseen teoriaan, jonka mukaan tunteita voi tarkastella ”yliopittuina tapoina” eli syvään juurtuneina automaatioina, jotka kuitenkin kaikkien muidenkin tapojen tapaan voidaan myös muuttaa. Alice M. Isen & Gregory Andrade Diamond (1989) 'Affect and Automaticity' teoksessa J. S. Uleman & John A. Bargh (toim.) *Unintended Thought. Limits of Awareness, Intention and Control*, New York: Guilford Press.

27. Ks. esim. Catherine A. Lutz & Lila Abu-Lughod (1990) 'Introduction', teoksessa *Language and the Politics of Emotion*.

28. Unni Wikan (1990) *Managing Turbulent Hearts. A Balinese Formula for Living*, Chicago: Chicago University Press, 3–11.

29. Reddy (2001) 104.

ilmaus asettuvat toisiinsa vertailtaviksi ilmiöiksi, jotka eivät aina vastaakaan toisiaan. ”Emotiivi” sijoittuu ilmaisumuotona konstatiivisen eli asiantilaa kuvaavan (esim. ”Olen kotona”) ja performatiivisen eli asiantilaa muuttavan (”Menen ulos”) puheaktin väliin. Emotiivi lähtee liikkeelle konstatiivisena, mutta voi matkan varrella muuttua performatiiviseksi, kun ihminen yrittää sanallistaa tuntemuksensa. Alun perin vihaksi todettu tunne tarkentuu siitä puhuttaessa suruksi ja tämä muuttaa kokemusta ja tulkintaa ympäristöstä. Emotiivi siis sekä kuvaa että muuttaa asiantilaa, ja tämä tekee tuntemisesta sosiaalisesti dynaamista. Tunteen sanallistaminen on kiinteä osa tunteen tulkintaa ja tunnepuheen itseä tarkasteleva luonne voi näin aiheuttaa tuntijassa epäilyksiä alkuperäisen sanamuodon paikkansapitävyydestä. Tunnetta kielellistettäessä tunteminen toisin sanoen nyansoituu, rakkaus tarkentuu kiintymykseksi, ärsyntyneisyys roihahtaakin vihaksi. Emotiivi voi myös olla instrumentaalinen, sillä ihmiset pyrkivät hallitsemaan omia tunteitaan muokkaamalla niitä ihanteiden mukaisiksi.³⁰ Näin viimekädessä tapahtuvat Reddyn mukaan myös muutokset tunnenormeissa. Tunnevapauden määritelmä on täten emotiivien mahdollisimman vapaa käyttö eli mahdollisuus tulkita omia tunteita rajoituksetta.³¹

Reddyn tutkimusote luo tunteiden yhteiskunnallisille ominaisuuksille kaksi merkittävää käsitettä, jotka ovat *emotional regime* eli ”tunnehallinto” ja *emotional liberty*, tunnevapaus. ”Tunnehallinnon” Reddy määrittelee tunnustetuksi kokoelmaksi normeja, virallisia rituaaleja, käytäntöjä ja ”emotiiveja”. Reddyn näkökulma liittyy siihen, että tunteilla on hallinnassa ja ideologioissa olennainen merkitys. Poliittinen valta, normit ja instituutiot suosivat tietynlaista käytöstä, tietynlaista tunteiden ilmaisun muotoa ja sallivat tunteiden ilmaisulle eriateisen vapauden.³² Tunnevapaudella Reddy tarkoittaaakin inhimillistä pyrkimystä tunnekonfliktien minimoimiseen eli olotilaan, jossa tunnenormiston

yksilöä rajoittavia vaateita on mahdollista muokata itselle suotuisammiksi, edes hetkellisesti. Täydellinen tunnevapaus ei toteudu, mutta ihannetilan olettaminen saattaa olla siitä huolimatta käsitteellisesti järkevää. Esimerkiksi hierarkkinen sääty-yhteiskunta tai heimoyhteisö harjoittaa tiukkaa tunnehallintoa, jossa yksilön oma tunteiden navigointi on rajoitettua, kun taas modernissa yhteiskunnassa yksilölliset tunneratkaisut ovat mahdollisia ja liikkumavara suurempi.³³ Toisaalta tiukat tunnenormit ja -rajoitukset saattavat usein olla vapauttavia juuri siksi, että niihin mukautuminen säästää tunnekonflikteilta.

Esimerkki nykyäänkin ajankohtaisesta konfliktista tunnenormiston ja tunnekokemuksen välillä voisi olla parisuhteen ulkopuoliset suhteet. Puolisooan pettänyt kumppani voi potea syyllisyyttä teostaan paitsi puolisoaan kohtaan, myös yhteisöä ja sen normeja kohtaan. Epäönistuminen normien noudattamisessa aiheuttaa usein syyllisyyttä ja arvottomuuden kokemuksia, jotka ovat luonteeltaan sosiaalisia. Entä mitä kertoo nimenomaan ”tunnehallinnon” tai ”tunnelogian” muutoksesta ruotsalaislähtöisen, sala-suhteille tarkoitetun VictoriaMilan.com-treffisivuston suosio Euroopassa? Arvotutkimuksissa syrjähyppy tuomitaan yleisesti.³⁴ Siitä huolimatta yhteiskunnan tunnevapaus tuntuisi kasvavan ja mahdolliset tunnekonfliktit ovatkin yhä enemmän yksityisesti ja tapauskohtaisesti arvioituja.

30. Reddy (2001) 129.

31. Barbara H. Rosenwein (2006) *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca: Cornell University Press, 19.

32. Reddy (2001) 125–126, 129.

33. Reddy (2001) 112–137.

34. Kuvaavaa on, että Helsingin Kallioon syksyllä 2011 ripustettu koko remontoitavan talon julkisivun peittänyt VictoriaMilan.com-sivuston mainos keräsi kaupunkilaisilta niin paljon kriittistä palautetta, että mainostilan myynyt taloyhtiö poisti ilmoituksen. *HS.fi: Oma kaupunki* 17.11.2011. http://omakaupunki.hs.fi/paakaupunkiseutu/uutiset/kohumainos_poistettiin_vaivihkaa_kalliossa/ (luettu 17.11.2011)

Lisäksi verkkosivusto kertoo tunteiden suuresta markkina-arvosta.³⁵

Reddyn varsin abstrakti käsitys tunteista ja tunteiden historiasta muistuttaa aatehistoriaa. Amerikkalaisprofessorin mukaan 1700-luvun jälkipuolen järkeä ja tiedettä korostanut valistus-aate sisälsi kuitenkin poliittisesti hyvin voimakkaan tunne-elämää korostaneen tekijän. Yhteiskunnallista edistystä voimistettiin korostamalla yhteiskunnallisesti rakentavien intohimojen merkitystä. Edistyksellinen, vanhoja kunnia-käsitteitä ja hovikulttuuria halveksinut ajattelutapa ei tehnyt eroa emotionaalisen ja ei-emotionaalisen välillä ja siinä korostui mustavalkoinen maailmankuva, joka huipentui vuoden 1789 vallankumouksessa, jonka toteutukseen liittyi yhteiskunnallisesti oikeaoppisten tunteiden herättäminen ja ylläpito. Reddyn mukaan Napoleonin aikana alkanut ja restauraation seurauksena virrinyt romantiikka toteutti tunnehallinnon muutoksen, jossa järki sai hallita yhteiskunta- ja talouselämää ja tunteet – tai intohimot – suljettiin taiteen piiriin. Reddyn mukaan yksilön tunnevapauden kannalta muutos 1800-luvun alussa oli parempaan päin; Reddy ei peittele sitä, että hänen tunnevapaus-käsitteensä avulla on mahdollista, ja syytäkin, arvottaa eri tunneregiimejä keskenään.

Muut tunneilmaisunmuodot kuin sanalliset jäävät Reddyn teoriassa huomiotta. Kriittinen lukija ei hevin niele pureskelematta tuntemisen lingvististä luonnetta, jolloin suurennuslasin alle päätyvät ainoastaan muutokset tunteiden sanallistamisessa ja äärimmillään tunteet voidaan tulkita vain jonkinlaiseksi diskurssiksi; Reddylle tunteiden tulkinta edellyttää verbalisaatiota eikä esikielellinen tai tiedostamaton symbolointi kuulu hänen repertoaariinsa. Reddyn näkemys tekee tuntemisesta tosin, kuten todettu, henkilökohtaisesti poliittista ja tavoitteellista eroten näin Stearnsin instituutioiden harjoittamasta tunnekontrollista. Ihmisellä on valta navigoida tunteitaan yhteiskunnan odotuksia mukailien tai ne haastaen tai ainakin etsimällä suhteellista

tunnevapautta. Tunteet ovat pikemmin eräänlaisia aatteita ja muutosvoimia – samalla myös raskaimman luokan vallankäytön välineitä.

Mallin käytännön toteutus ei Reddylä kuitenkaan eroa merkittävästi Stearnsin hahmottamasta instituutioiden harjoittamasta tunnekontrollista. Vaikka Reddy itse varoittaakin näkökulmasta, jonka mukaan diskurssien takaiseen todellisuuteen ei olisi pääsyä, on vaikea nähdä kuinka hänen näkökulmansa lopulta syvällisesti tavoittaisi muutosta muussa kuin tunnekontrollissa ja -ihanteissa ja sitä kautta ihmisten kirjallisessa tavassa ilmaista tunteitaan ihanteiden mukaisesti tai niitä vastaan haroen. Tulkiten Stearnsin ja Reddyn näkemystä tunnekokemuksen historiallisesta muutoksesta, näyttäisi siltä, että he hahmottavat tunteet kulttuurisesti käsiteltyinä ilmiöinä. Pelkkä raaka tunnekokemus on biologinen ilmiö, mutta tunteen tulkinta perustuu ihmisen kulttuurisesti ja käsitteellisesti jäsentyneeseen ymmärrykseen itsestä ja ympäristöstä. Näin tunteet muuttuvat ympäristön muuttuessa. Ongelmana tällaisessa lähestymistavassa lienee se, että biologian ja aivotutkimuksen näkökulmat niputetaan vaivatta hardware-tyyppiseksi raakatunne materiaaliksi.

Stearnsin tulkinnan mukaan historiallinen tunnenormien kehitys oli nykyisyyteen tultaessa liikkunut ainakin länsimaissa kohti suurempaa ja suurempaa tunnekontrollia huolimatta tapakulttuurin muuttumisesta yhä epämuodollisemmaksi 1900-luvulla. Alankomaalaisen sosiologin Cas Woutersin länsimaita vertailevan tutkimuksen mukaan erityisesti työelämän muutokset vaativat henkilökohtaista tunnekontrollia, mutta toisaalta hallitusti epämuodollista ja joustavaa tapakulttuuria eli tunteiden kommunikointia.³⁶ Tämä puolestaan on ristiriidassa Reddyn

35. Pelon markkinoista Yhdysvalloissa, ks. Peter N. Stearns (2006) *American Fear. The Causes and Consequences of High Anxiety*, New York: Routledge.

36. Cas Wouters (2007) *Informalization. Manners and Emotions since 1890. Theory, Culture & Society -sarja*, London: Sage, 3–9.

implisiittisen tulkinnan kanssa, jonka mukaan (hän ei tosin eksplisiittisesti pohdi 1900-luvun tunnehistoriaa) valistuksesta lähtien ihmisten mahdollisuus elää tunnekonfliktit minimoiden oli kasvanut. Tässä kohdin Reddyä voi tulkita toisinkin. Vaikka tunnevapauteen pyrkiminen vaikuttaa progressiiviselta, historiassa jatkuvasti kasvavana suureena, se ei välttämättä Reddyä seuraten pidä paikkaansa. Ei nimittäin ole vaikea huomata 1700–1800-luvun vaihteen historian yhtymäkohtia 1900-luvun vallankumousten ja kriisiaikojen tunteidenherätys ja -hallintaprojekteihin tai vaikkapa viime vuosikymmenien uusliberalismin rationaalista valintaa yhteiskuntaelämän peruslähtökohtana korostaneeseen ideologiaan.

Toisaalta, kuten Stearnskin huomauttaa, tunnevilleä käytös saattaa vapauttaa monista ristiriidoista, mutta toisaalta vileän tunneilmaisun vaatimus on myös omiaan luomaan ristiriitoja kokijan ja ympäristön välille. Stearnsin ja Reddyn välinen näkemusero löytyneekin heidän erilaisesta tunnefilosofiastaan. Edellinen lähestyy tunteita progressiivisen tunnekontrollin kautta, jälkimmäinen taas nojaa tunteiden päämäärähakuisuuteen, jolloin ihminen etsii aina tunnevapautta ajasta ja paikasta riippumatta.

Edistyksen kritiikki

Keskiajantutkija Barbara H. Rosenwein havahtui 2000-luvun alussa siihen, että tunteiden historia muistutti valistuksen suurta kertomusta. Tulkinta seuraili Norbert Eliasin vaikutusvaltaista sivilisaatiohistoriallista teoriaa, jonka mukaan spontaanin tunneilmaisun heikkenemisen, aggression suitsemisen ja tapakulttuurin kehittymisen välillä vallitsi yhteys, joka uuden ajan alusta lähtien nykypäivään tultaessa oli hiljalleen laajentunut yhteiskunnallisen hierarkian huipulta alempiin sosiaaliryhmiin.³⁷ Tämä tulkinta kehysti, vaikkakin usein implisiittisesti, tunteita käsittelevän historian perustulkintoja. Peter Stearnsin tulkinta kasvaneesta tunnekontrollis-

ta liittyy saumattomasti tähän suureen kertomukseen.

Itse asiassa lähes kaikki tunteita koskeva historiantutkimus oli keskittynyt valistuksen jälkeiselle ajalle, mutta siitä huolimatta erityisesti keskiaikaa luonnehdittiin usein vaivatta nimen omaan negatiivisten tunteiden, kuten pelon,³⁸ temmellyskentäksi ja rakkaudettoman perhe-elämän tyysisjaksi. Ongelma Eliasin tulkinnassa löytyi Rosenweinin mukaan siitä, ettei se yksinkertaisesti pitänyt paikkaansa. Keskiaikaa ei voinut luonnehtia kokonaisuudessaan pidäkkeettömän, lapsenomaisen³⁹ tunneilmaisun ajaksi⁴⁰. Rosenwein ei myöskään voinut hyväksyä Reddyn implisiittistä ideaa tunnevapauden progressioista, sillä myös varhaisempina aikoina ”tunnehallinnossa” tapahtui muutoksia kohti suurempaa vapautta ja toisaalta pidäkkeitten kasvua. Amerikkalaistutkija korostaa myös, että tunteiden historian tutkimuksessa kielellisen ilmaisun osuus oli suhteettoman suuri, vaikka tunteiden fysiologinen ja eleiden performatiivinen ulottuvuus on jokapäiväisen ilmeistä.⁴¹ Tämän oli tosin jo Elias aikaisemmin todennut.

Rosenweinin näkökulma ei muutoin kuitenkaan eroa tunteiden historian valtavirrasta: se perustuu erityisesti Reddyä seuraten sosiaaliseen konstruktivismiin, jonka päätelmiä on tuettu kognitiivisella psykologialla: tunteet käsitellään suoraviivaisesti – joku voisi sanoa epäsyväl-

37. Norbert Elias (1969/1939) *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, 1: *Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes* & 2: *Wandlungen der Gesellschaft. Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation*, Bern: Francke Verlag.

38. Jean Delumeau (1978) *La peur en Occident, XIVe–XVIIe siècles: Une cité assiégée*, Paris: Fayard.

39. Johan Huizinga (1989/1919) *Keskiajan syksy. Elämän- ja hengenmuotoja Ranskassa ja Alankomaissa 14. ja 15. vuosisadalla*, Helsinki: WSOY.

40. Barbara H. Rosenwein (2002) 'Worrying about Emotions in History', *The American Historical Review* 107, 821–845.

41. Rosenwein (2002) 839.

lisesti – tarkoituksenmukaisina arvioina ja juurtuneina tapoina vastakohtana erityisesti Eliasian klassikkotulkinnan taustalla vaikuttaneelle psykoanalyttiselle viettien kontrolli ja purku -mekaniikalle. Rosenweinin tunnetulkinta on kolmesta teoreetikosta relativistisin. Hän tukee päätelmiään antropologisella aineistolla, jonka näkökulma tunteiden kulttuurisesta fabrikaatiosta jättää kuitenkin toivomisen varaa. Hänen pitkälti diskursiivinen näkökulmansa ei ankkuroi tunnemuutosta mihinkään konkreettiseen muuttajaan, oli se sitten edistys, poliittinen tunnevapaus tai biologia.

Rosenwein kantaa kortensa tunnehistorian kekkoon esittelemällä oman käsitteensä: tunneyhteisön, *emotional community*. Käytännössä kyseessä on mikä tahansa yhteisö, perhe, jokin instituutio tai vaikka harrastuksen ympärille muotoutunut pienryhmä. Tunnehistorioitsija kuitenkin kiinnittää huomionsa näiden ryhmien tuottamiin tunnekuvauksiin, siihen kuinka näiden ryhmien jäsenet määrittävät ja kontrolloivat tunteita. Mitkä tunteet koettiin vaarallisiksi ja mitkä hyödyllisiksi itsen ja ryhmän kannalta? Rosenweinin terävästi moniäänisyyttä korostavan ajatuksen mukaan ihmiset ovat useiden tunneyhteisöjen jäseniä ja näin he mukautuvat arjessa moniin erilaisiin tunteiden ilmaisun sosiaalisiin rooleihin. Saman yhteiskunnan sisällä on kilpailevia, limittäisiä ja ristiriitaisiakin ”tunnehallintoja”, Reddyn termiä käyttäen, ja Reddyn sanktioiden ja turvapaikkojen kautta toimiva käsite haastaen.⁴²

Vaikka Rosenwein ei itse sitä ilmaisekaan, hänen tunneyhteisömallinsa muistuttaa erehdyttävästi Maurice Halbwachsin klassista kollektiivisen muistin käsitettä, jonka mukaan yhteiskuntien ja pienempien ryhmien muisti on ankkuroitunut jaettuihin merkityksiin, myytteihin ja tapoihin, joiden muuttumisnopeus on hitaampaa kuin sukupolvien kierto. Ihmiset ovat aina useiden limittäisten, mutta erillisen kollektiivisen muistin omaavien ryhmien jäseniä.⁴³ Aivan samoin Rosenweinillä mallissa ihmiset muokkaavat

tunnekontrolliaan ja -ilmaisuaan sekä vahvistavat tiettyjä tunteita eri viiteryhmissään. Amerikalaisutkijan käsite johdattaa tunteiden historiaa vahvasti kollektiivisten tunteiden suuntaan: kuinka ryhmäidentiteetti vaikuttaa ihmisten kokemuksiin tunteistaan ja kuinka tunteilla kommunikoidaan sosiaalisesti merkittäviä asioita?

Sosiaaliset ja käsitteelliset tunteet

Edellä kuvatun valossa, ja tunnehistorioitsijoiden näkemyksiä tunteiden sosiaalisuudesta hioen, tunteet ovat myös käsitteellisesti monimutkaisia ja -tahoisia ajatusmalleja, jota ei voi palauttaa pelkästään tuntemuksiksi tai affekteiksi. Ajatellaanpa esimerkiksi velvollisuudentuntoa. Kyse on monimutkaisesta sosiaalisesta tunteesta, jolla epäilemättä on nähtävissä evolutiivinen tarkoitusperä yhteisön koheesion ylläpidossa ja kriisin aikana yksilön, jälkikasvun ja lähisukulaisten (lue: geenien) säilymisessä. Tästä huolimatta velvollisuudentuntoisen modernin ihmisen on tehtävä monia, osin täysin rationaalisesti hahmotettavia valintoja luoviessaan velvollisuuksiensa verkostoissa. Mikä ensinnäkin on hänen velvollisuudentunteensa kohde? Onko se työ, perhe, ystävät, yhteiskunta vai kenties isänmaa tai ilmastonmuutoksen torjuminen eli koko maailma? Vai kaikki näistä, mutta erilaisin painotuksin? Entä mitä tapahtuu, jos velvollisuudentunteen kohteet joutuvat keskenään ristiriitaan? Missä tilanteessa velvollisuudentunto muuttuu altruistiseksi uhrautumiseksi? Entä mikä rooli on institutionalisoidulla velvollisuudentunteella? Feodaaliajan ylimykset ja vasallit olivat pakotettuja velvollisuudentuntoiseen kuniallisuuteen suhteessa sosiaalisiin verkostoi-

42. Rosenwein (2006) 23; Plamper (2010) 255.

43. Maurice Halbwachs (1980/1950) *The Collective Memory*, New York: Harper & Row; Maurice Halbwachs (1992) *On Collective Memory, The Heritage of Sociology -sarja*, Chicago: Chicago University Press; James Fentress & Chris Wickham (1992) *Social Memory, New Perspectives on the Past -sarja*, Oxford: Blackwell.

hinsa, mutta oliko kunnia ennen muuta käsitteellistetty tunnenormi ja hallinnan väline vai saattoiko se olla myös laajasti sisäistetty ja koettu tuntemus, joka ohjasi ihmisten toimintaa niin, että velvollisuuden täyttäminen tuotti ihmisille mielihyvää?

Perusongelma tunteiden muuttumisen tarkastelussa on paikannettavissa kysymykseen siitä, muuttuvatko tunteiden sisällöt niin kuin tavat ympäristön muuttuessa vai aiheuttaako muuttunut ympäristö ihmisissä vaihtelevia, biologisten suuntaviivojen sanelemia tunnevas- tauksia uusiin ilmiöihin? Jälkimmäisessä tapauksessa kulttuurinen merkityksenanto tarkoittaisi tunteiden käsittelyä, ei niiden luomista.⁴⁴

Huolimatta painotuksistaan ylittää järki-tunne-vastakkaisasettelu,⁴⁵ monet tunnehistorioitsijat ovat käytännössä rationalisoineet tunteet kognitiiviseen psykologiaan vedoten. Kognitiivinen psykologia on tarjonnut historioitsijoille tunteiden tarkoituksenmukaisuutta ja täten ainakin potentiaalista muutosta ja tuntijan aktiivisuutta korostavan näkökulman. Tällä on pyritty korostamaan tunteiden sosiaalista rakentuneisuutta ja siten tunteiden historiallisuutta.

Tässä kohtaa neurotieteiden tarjoama haaste voisi auttaa hahmottamaan tunteiden historiaa ja sen rajoja hedelmällisellä tavalla. Ongelmalliseksi konstruktivisen näkemyksen tekee se, ettei se ota huomioon aivotutkimuksen painottamia näkemyksiä tunteiden esitietoisuudesta. Kuten todettu, tunnehistorioitsijoiden kiinnostus kognitiivista psykologiaa kohtaan on selvä vastareaktio ihmistieteissä tunteiden tiedostamaton- ta alkuperää ja/tai irrationaalisuutta korostaneille, paljolti psykoanalyysiä hyödyntäneille teorioille,⁴⁶ mutta neurotieteilijöiden mielestä tunteita ei pitäisi tarkastella yksiselitteisesti joko-tai-asetelmasta. Mielenkiintoisesti eräät näistä näkökulmista antavat myös tukea joillekin psykoanalyysistä ammentavan psykohistorian näkemyksille lapsuuden merkityksestä tunte-elämän muutoksessa.

Tunteelliset aivot

Ihmistieteissä vaikuttavan konstruktivismiin ja luonnontieteellisen näkemyksen välisessä kamppailussa kumpikin osapuoli pyrkii laajentamaan toisen omana pitämälle reviirille. Luonnontieteilijöiden koetaan korostavan tunteiden sisäsyntyistä universalismia siellä, missä on perustellusti mahdollista nähdä pikemmin opittuja tunteen ilmaisun muotoja ja kulttuurispesifejä käsitteitä sekä kokemuksia, kun taas ihmistieteilijöiden nähdään löytävän opittuja tapoja ja konstruoituja ajatusmalleja sieltä, missä perustellusti on nähtävissä perustavanlaatuisia tunteita ja ihmisen lajityypillistä käyttäytymistä. Ehkäpä tässäkin kiistassa ei ole tarvetta asettautua ehdoitta jommallekummalle kannalle: ainakin sopuisaa rajankäyntiä kannattaa yrittää.⁴⁷

Vaikka tunteita ja kognitiivista päättelyä on pyritty samastamaan erityisesti kognitiivisessa psykologiassa, tunteet ja rationaalinen päättely ovat eri ilmiöitä, sillä tunteet voi jakaa tuntemuksiksi ja niistä muodostetuiksi käsitteiksi, tunnekuvauksiksi. Älyllisten aatteiden luonnettiminen ikään kuin järjen, tai rationaalisen päättelyn, sanallistetuiksi käsitteiksi ei sen sijaan tunnu samassa mielessä luontevalta. Aatteet ja tunnekkäsitteet liittyvät toisiinsa, mutta niiden taustalla vaikuttavat aivotoinnot eroavat toisistaan.

Kiteytän lyhyesti sen, mitä tunteilla ymmärretään neurologisessa mielessä nojaten aivotut-

44. Tämä muistuttaa myös psykohistoriasta, joka tarkastelee ihmisten tunteenkäsittelyn muotoja olettaen minän olevan pohjimmiltaan selvärajainen kokonaisuus. Psykohistorian suhde aivotutkimuksen tuloksiin on osin likeinen (ks. Siltala 2001), mutta käytännön syistä tämän ilmiön valottaminen on rajattava artikkelin ulkopuolelle.

45. Reddy (2001) 31.

46. Tunteiden järjettömyyden ja haitallisuuden sekä niiden loogisuuden ja hyödyn välinen vastakkainasettelu löytyy jo Platonin ja Aristoteleen kirjoituksista. Platon piti tunteita irrationaalisina, Aristoteles puolestaan lisäsi niiden ominaisuudeksi myös sosiaalisen hyödyllisyyden. Rosenwein (2006) 32–37.

47. Aivotutkijan ”konstruktivistinen” rajanylitys, ks. LeDoux (1996) 126.

kimuksen yleisesityksiin. Tunnettuahan on, että tunteiden sanallistaminen on vaikeaa. Kuten ai-votutkijat huomauttavat, tunteiden perusteet eivät valkene kokijalle koskaan täydellisesti. Tuntemisprosessi on aluksi esikognitiivista ja esikielellistä, mutta tunteiden tietoinen tulkinta, tunteminen fenomenologisessa mielessä, edel-lyttää niiden symbolisaatiota, mutta ei välttä-mättä verbalisaatiota. Neurotieteilijät erottavat pitkälti tiedostamattomasti muodostuvat tun-teet (emootiot) niiden tiedostetusti välittämästä informaatioista, tuntemuksista. Aivojen raken-teelliset yhteydet aivokuoren alla sijaitsevan ns. limbisen järjestelmän⁴⁸ implisiittisen (esikogni-tiivisen) tunne- ja muistikeskuksen ja aivokuo-ren eksplisiittisten (kognitiivisen) päättely- ja muistiosien välillä ovat kaksisuuntaisia. Käytän-nössä tämä tarkoittaa sitä, että tunteet ovat sekä tiedostamattomia reaktioita että tiedostettuja kokemuksiä ja ratkaisuja niihin. Tuntuakseen tunnistettavana tunteena, näiden kummankin ominaisuuden on oltava osa tunneprosessia. Ih-minen voi kuitenkin tuntea olematta tietoinen tunnemuutoksen aiheuttajasta esimerkiksi stressissä ja/tai kykenemättä kontrolloimaan tunnemuutosten aiheuttajia, niin kuin trau-maattisissa kokemuksissa, joissa yhteys tunne-kokemuksen ja ärsyksen välillä ei ole kontrol-loitavissa eikä aina tiedostettavissa. Tällöin tun-teminen on korostetun ruumiillista.⁴⁹

Yksinkertainen, mutta melko epähistorialli-nen tunne on yllättäen iskevä pelko. Se alkaa muodostua, kun aistit välittävät aivoihin viestin vaarasta. Havainto ehtii ensin limbisen järjestel-män mantelimumakkeeseen, joka toimii eräänlai-sena tunnekeskuksena. Se laukaisee ruumiissa muutoksia (verenpaine nousee ja hormoneja erittyä verenkiertoon) ja ensireaktion, esim. vais-tomaisen paon. Mantelimumakkeesta sen no-peimmin aivoissa rekisteröimä tiedostamaton havainto puolestaan yhdessä aistiensa suoraan vä-littämän tiedon kanssa välittyy aivokuorelle kog-nitiiviseksi, tunteen luokittelevaksi havainnoksi, jota ruumiilliset muutokset tukevat, ja joka nä-

ky pelon tuntemuksena ja johtaa ratkaisukei-nojen arviointiin, esimerkiksi paon jatkamiseen tai piiloutumiseen. Kognitiiviset havainnot aivo-kuoressa viestivät takaisin ”primitiiviseen” limbi-seen järjestelmään ja ehkäisevät pelkotilaa yllä-pitäviä fysiologisia muutoksia mikäli pelon ai-heuttaja osoittautuu vaarattomaksi. Limbinen järjestelmä on evolutiivisesti hyvin varhainen verrattuna aivokuoren kognitiivisiin osiin, jotka puolestaan ihmisillä ovat kehittyneimpiä. Pelkoa pidetään yleisesti ”primitiivisimpänä” tunteena, eivätkä pelkoreaktiot välittömään vaaraan eroa aivotoiminnan tasolla ihmisten ja muiden limbi-sen järjestelmän omaavien lajien välillä. Voidaan jopa luonnehtia, että kognitiiviset kyvyt ovat ke-hittyneet arvioimaan ns. perustunteita eli ”vais-toja”, kuten pelkoa ja vihaa mutta myös esimer-kiksi kiintymystä⁵⁰ ja näiden kahden toiminnon

48. Limbinen järjestelmä on aivojen osa, joka osallistuu tunteiden säätelyn lisäksi motivaation ja autonomisten toimintojen säätelyyn.

49. Poikkeuksellisten kokemusten tuottamien tunne-vaikutusten neurologia ja niiden yhteiskunnalliset vai-kutukset on paljon tutkittu aihe, jota en tässä käsittele. Tämän artikkelin puitteissa en pohdi enemää myöskään tunnehäiriöiden ja psykiatrian historian yhtymäkohtia tunnehistoriaan. Psykiatrian ja mielisairauden historian yleisesitys, ks. Edward Shorter (2005/1998) *Psykiatrian historia*, Helsinki: Mielenterveyden keskusliitto.

50. Tutkijoiden arviot perustunteista liikkuvat viiden ja parinkymmenen välillä. Useimmiten arvioissa toistuvat sellaiset tunteet kuin ilo, suru, pelko, viha, vastenmieli-syys, yllättyneisyys ja rakkaus/kiintymys. Myös selvästi sosialisatiota vaativat sekundaariset tunteet, kuten hä-peä ja syyllisyys lienevät yleismaailmallisia, mutta rajan vetäminen oppimisen, kulttuurin ja biologian väliin on hankalaa. Nämä voivat kuitenkin olla inhimillisiä tun-teita, joita ei tavata muilla lajeilla. Perustunneteorioita on kritisoitu siitä, että useassa tapauksessa todellisuudessa koetut tunteet muodostuvat pikemmin useiden tunteiden yhdistelmästä kuin selvästi määriteltävästä tunteesta. Jo tutkijoiden erimielisyys tunteiden määrästä kertoo epävarmuudesta. Lisäksi sekaannusta aiheuttavat sellaiset tarpeiksi laskettavat tunteet, kuten seksuaalinen mielihyvä tai ”vieteiksi” katsottavat toiminnot, kuten halu eroottisella kohteella tai ilman. Damasio (1994) 131–139; Reddy (2001) 12–13; Jerome Kagan (2007) *What is Emotion? History, Measures, and Meanings*, New Haven: Yale University Press, 196–216.

välillä on rakenteellisesti tiheää vuorovaikutusta, joka on myös kehittänyt inhimillistä tunnerepertoaria.

Kärjistetyksi ihmisaivot muodostuvat evolutiivisesti varhaisempien ja kognitiivisilta kyvyiltään vaatimattomampien eläinten aivojen osista lisätynä aivokuoren kehittyneimmillä osilla. Perustunteiden evolutiivinen primitiivisyys auttaa meitä ymmärtämään ihmisen käytöstä tavalla, joka säilyttää tunteiden ja rationaalisen ajattelun välillä rakenteellisen eron, mutta osoittaa myös, ettei näitä erilaisia tietoisuuden muotoja voi ymmärtää ilman toista. Tunteet eivät kuitenkaan ole vain ”primitiivisiä” reaktioita: mitä monimutkaisemmat aivot, sitä monimutkaisemmat tunteet ja kognitiiviset kyvyt. Tunteiden *tunteminen* edellyttää tietoisuutta ja tämä avaa tien tunteiden symboliselle eli kulttuuriselle tulkinnalle, joka ihmisillä on kielellinen. Inhimillinen tietoisuus on lisäksi tietoisuutta omasta tietoisuudesta. Nämä seikat tekevät inhimillisestä tuntemisesta erityistä. Kognitiota vaaditaan myös tunnereaktiosta (esim. pelko) seuraavan toiminnan (pako tai puolustautuminen) säätelyyn: toiminnan voi myös tukahduttaa, vaikka tunnetta ei välttämättä voikaan.⁵¹

Historioitsijaa kiinnostavat kuitenkin enemmän sosiaaliset, ”kehittyneemmät” tunteet, kuten inhimilliset häpeä ja syllisyys, jotka liikuttavat ihmisiä heidän suhteessaan yhteiskuntaan ja muihin viiteryhmiin sekä ryhmän jäsenenä suhteessa muihin ryhmiin. Tunnekokemukset eivät aina synny tiedostamattomasti, vaan täysin tietoisien havaintojen seurauksina ohjaamaan toimintaa. Neurologeja seurailen niiden toimintamekanismi on silloinkin kuitenkin osin tiedostamatonta ja kontrolloimatonta: häpeään liittyvä alemmuuden tunne sosiaalisessa hierarkiassa ylemmän seurassa voi olla kontrolloimaton, vaikka kokija tiedostaa tunteen ”irrationaalisuuden” suhteessa esimerkiksi vallitseviin tasa-arvoisuuden ihanteisiin.

Monet biologisesti suuntautuneet antropologit ovat pyrkineet yhdistämään tunteiden biolo-

gian niiden sosiaalisesti todellisuutta rakentavaan tarkoitukseen. Vielä hajanainen genre on pohtinut juuri esimerkiksi itsetietoista identiteettiä vaativien häpeän ja syllisyyden merkitystä ihmisyyhteisöissä. Vanha antropologinen jako häpeä ja syllisyys -yhteiskuntiin on myös kyseenalaistettu. Vanhassa mallissa häpeä on vallitseva perinteisissä yhteisöissä ja historiallisesti esimoderneissa yhteiskunnissa,⁵² ja syllisyyden käsite saattaa monissa perinteisissä yhteiskunnissa olla jopa tuntematon. Syllisyyden tunne ja siihen liittyvä katumus yhteiskunnallisen koheesion takaajana on puolestaan esitetty olevan modernien yhteiskuntien piirre, vaikka sillä on länsimaissa aatehistoriallisesti vahvasti esimodernit juuret.⁵³ Moderneissa yhteiskunnissa sosiaalinen kontrolli on pientenyt ja siten yhteiskunnan normeja ei valvota ulkoisen vaan yksilön sisäisen katseen avulla. Uudessa tutkimuksessa ei kielletä sitä, että sosiaalinen kontrolli hyödyntää häpeää tai syllisyyttä vaihtelevasti perustuen yhteisön tai yhteiskunnan sosiaalisen järjestelmään. Sen sijaan on pyritty osoittamaan, että kummatkin tunteet ovat osa inhimillistä tunnerepertoaria riippumatta yhteisöstä. Syllisyyttä tunnetaan myös perinteisissä yhteisöissä, vaikka niissä ei olisi kyseiselle tunteelle länsimaisittain käännettävää nimitystä ja joissa syllisyydellä ei ole tiukan sosiaalisen kontrollin takia suurta merkitystä, sillä häpeä ohjaa ihmiset kohti toivottavaa käyttäytymistä – syllisyys saattaa itse asiassa olla ”kielletty” tunne.⁵⁴ Vastaavasti on helppo havaita, että häpeällä on modernissa yhteiskunnassa merkityk-

51. Damasio (1994); LeDoux (1996).

52. Vrt. Stearns (1994) 50–52.

53. Synnistä, syllisyydestä ja transsendentista maailmankuvasta eurooppalaisessa sivilisaatiossa, ks. Jean Delumeau (1983) *Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident: XIIIe–XVIIIe siècles*, Paris: Fayard.

54. Charles D. Laughlin & Jason Throop (1999) 'Emotion. A View from Biogenetic Structuralism', teoksessa *Biocultural Approaches to the Emotions*, 351–352.

sensä, vaikka näyttävistä julkisista nöyryyttämisistä onkin luovuttu.

Kulttuurinen merkityksenanto ja tunteiden jakaminen suurissakin ryhmissä on sellainen ilmiö ja historiallisen muutoksen tekijä, jota ei ratkota pelkillä aivotutkimuksen keinoilla. Tunteiden sijoittaminen tai projisoiminen ulkoisiin esineisiin ja symboleihin sekä tunnelatautuneiden mielikuvien rakentaminen ovat inhimillisesti ainutlaatuisia ilmiöitä ja historiallisten prosessien peilejä, jotka pakenevat paitsi suoraviivaista evolutiivista tulkintaa myös aivokemiaa. Historioitsijana tunnenkin vaivautuneisuutta, kun luen eräiden neurologien kehitysoptimistisia kuvauksia inhimillisen tunne-elämän tietoisesta jalostamisesta hyväntahtoisemmaksi ja lopulta, hamassa tulevaisuudessa, tuhoavien tunteiden muuttumisesta tarpeettomiksi.⁵⁵ Sitä paitsi ns. negatiiviset tunteet, kuten aggressioon johtava viha uhkia kohtaan, ovat kaikkein syvimpään juurtuneimpia. Ne ovat yhteisöllisesti merkittäviä tunteita ja ulospäin ohjattuina kaikessa ”irrationaalisuudessaan” yhteisöä rakentavia intohimoja,⁵⁶ joskaan eivät universaaleittisia. Tunteista kirjoittavat tieteilijät näyttävätkin uskovan edistykselliseen järkeen, sen perinteisessä merkityksessä. Ensi reaktio onkin varautuneisuus evoluutiopsykologin väitteeseen, jonka mukaan sivilisaatiohistoriaa voisi kuvata hyvinvoinnin laajentamisena yhä suuremmalle joukolle ihmisiä, ei niinkään vain yhteiskunnallisin keinoin, vaan kehittämällä inhimillistä älykkyyttä ja tunne-elämää sosiaalisten innovaatioiden kautta aivojen rakenteen samalla muuttuessa.⁵⁷ Kuitenkin Peter Stearnsin esittämä väite, että länsimaiset yhteiskunnat pyrkivät yhä vahvemmin luomaan sellaisia olosuhteita, joissa tunnekonfliktit ovat minimoitu, kertoo saman asian historiallisesti uskottavammin.⁵⁸ Vai kertooko?

Jos tunteet on mahdollista paikantaa tiedostetuiksi toiminnoiksi, niin kuin kognitiivisessa psykologiassa ja sosiaalisessa konstruktionismissa, antaa se paljon tilaa niiden muuttamiselle ja uudelleen oppimiselle. Aivotutkimuksen

eikä myöskään psykohistorian kannalta ilmiö ole aivan näin yksiselitteinen, vaikka maltilliselle konstruktivismille jääkin tilaa. Tunteita on vaikea hallita – niitä ei kuulu hallita, sillä niiden perusta on ”primitiivinen”: ne informoivat ihmistä ympäristön vaaroista ja sosiaalisista perusasetelmista ja ovat irrottamattomasti ruumiillisia, sillä koko keho osallistuu tunteen tuottamiseen ja kokemiseen. Kuitenkin neurotieteiden toteama ja psykoterapeuttien jo aikaisemmin omista lähtökohdistaan oletama neuroplastisuus eli aivojen muokkautumiskyky antaa vankkoja todisteita sille, että ympäristö jättää merkittävän jälkensä aivojen rakenteisiin eli aivot ovat jatkuvassa muutosvalmiudessa suhteessa ympäristöön. Aivojen muokkautumiskyky antaa oppimiselle suuren roolin tunteiden tulkinnassa ja hallinnassa. Ihmisten pitkä lapsuusaika ja ympäristövaikutukset ovat olennaisia aivojen kehittymiselle, mikä tukee psykohistorian oletuksia lapsuuden suuresta merkityksestä ihmisen kokemusmaailmassa. Aivojen plastisuus on kuitenkin ominaisuus, joka säilyy kuolemaan saakka, vaikka muokkautumiskyky väheneekin iän myötä.

Koska tunteet tuntemuksina ovat tietoisia, on niitä mahdollisuus kypsyttää ja oppia niistä. Neuroplastisuuden yhteyttä maltilliseen kieli-konstruktivismiin puoltaa havainto, jonka mukaan eri kieli- ja kulttuurialueiden lingvistiset rakenteet saattavat vaikuttaa aivojen rakenteisiin ja tunteiden kokemiseen.⁵⁹ Toisaalta suurten

55. Damasio (2003) 40, 139, 163.

56. Tuomas Tepora (2011) *Sinun puolesta elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhuri 1917–1945*, Helsinki: WSOY; ks. myös Ville Kivimäki & Tuomas Tepora (2009) 'War of Hearts: Love and Collective Attachment as Integrating Factors in Finland During World War II', *Journal of Social History* 43, 285–305.

57. Steven Pinker (2011) *The Better Angels of our Nature. The Decline of Violence in History and Its Causes*, London: Allen Lane.

58. Stearns (1994).

59. Lee Xenakis Blonder (1999) 'Brain and Emotion Relations in Culturally Diverse Populations', teoksessa *Bicultural Approaches to the Emotions*, 289.

muutosten yhteydessä aivojen neurologinen sopeutumiskapasiteetti voi ylittyä ja johtaa konfliktihin ympäristön kanssa, esimerkiksi ihmisen muuttaessa vieraaseen kulttuuriin. Rationaalisesti ihminen voi jopa kokea järjettömäksi oman vastenmielisyyden tunteensa uutta ympäristöä kohtaan, mutta ei voi tunteilleen mitään.⁶⁰ Neurotieteiden tulokset eivät siis edusta puhdasta universalismia tai presentismia, vaan antavat historialliselle vaihtelulle sijan tunteiden tulkinnassa.

Yhteydet limbisen järjestelmän ja aivokuoren välillä saattavat opettaa toisiaan.⁶¹ Tunteet liittyvät näin osaksi kognitiota ja esimerkiksi rationaalista päättelyä. Tämä on taso, jolla tunteiden kielellinen ja symbolinen merkityksenanto, ”muutos”, tapahtuu. Päätöksenteko on aina myös tunteellista, tai niin kuin Antonio Damasio asian ilmaisee, ilman intuitiivista ”perstuntumaa” (*gut-feeling*) ei ihmisellä ole järkevää päätöksentekokykyä.⁶²

Edellä kuvatun valossa on mahdollista ajatella, että sivilisaatioteorioiden olettama tunnenormiston muuttuminen pidättyvyyttä puoltavaksi saattaa hyvinkin liittyä myös kasvatuksen ja ympäristön aivoihin jättämiin, rauhallisuutta korostaviin rakenteisiin.⁶³ Yksilöpsykologisesti tämä lienee selvää, mutta vahvaa näyttöä on myös siitä, että inhimillinen kyky väkivaltaan ei tilanteen niin ”vaatiessa” ole kadonnut mihinkään.⁶⁴ Selitys, jonka mukaan ympäristöä on muokattu suuntaan, joka herättää ihmisissä vähemmän aggressiota, ei silti ole menettänyt merkitystään. Aivojen rakenteellisten muutosten korostaminen ei nimittäin käytännössä eroa ihmistieteiden jo aiemmin esittämistä oivalluksista: neurotieteiden tulokset voikin tulkita joko kulttuurin biologisoinniksi tai, niin kuin tässä artikkelissa, ihmistieteiden oivallusten tueksi ja uusien näkökulmien avaajaksi.

Sosiaaliset tunteet ja neurotieteet

Neurotieteellisessä tunteiden tutkimuksessa on tähän asti korostunut perustunteiden rooli, il-

meisesti niiden suhteellisesti helpon tutkittavuuden takia, mutta monimutkaisilla, sosiaalisilla ja ”itsetietoisilla” tunteilla on neurologiansa yhtäläillä: ne eivät välttämättä ole vain geneettisesti vaistomaisia vaan oppimisen kautta kypsyneitä. Neurotieteiden ja historian yhdistämistä on alustavasti koettanut Daniel Lord Smail, jonka ”syvä historia” pohtii historiallista muutosta ja kulttuuria aivojen rakenteissa tapahtuneen sopeutumisen, lyhyen aikavälin geneettisen muutoksen, ihmisen luoman ympäristön aivoille asettaman paineen ja tarkoituksella aiheutettujen muutosten, kuten nautinto- ja huumausaineiden, vaikutusten kautta. Ihmisen kulttuurinen toiminta muokkaa jatkuvasti myös hänen fysiologiaansa, mikä puolestaan vaikuttaa siihen kuinka ympäristö koetaan. Ongelmana tällaisessa työssä voi katsoa kuitenkin olevan soveltuvan lähdeaineiston puute.⁶⁵

60. Edelman (2006), 27–34; Bruce E. Wexler (2006) *Brain and Culture. Neurobiology, Ideology, and Social Change*, Cambridge, MA: MIT Press.

61. Laughlin & Throop (1999) 348.

62. Damasion esimerkissä tietyistä rajatusta kasvaimen aiheuttamasta aivovammasta kärsinyt potilas ei kyennyt loogiseen päätöksentekoon sosiaalisissa tilanteissa. Hän kykeni rationaalisesti esittämään lukuisia järkeenkäypiiä vaihtoehtoja, mutta ei osoittanut mitään logiikkaa lopullisissa päätöksissä, sillä hän ei *tuntenut* niiden suhteen mitään; kaikki vaihtoehdot olivat samanarvoisia. Sama päti hänen ihmissuhteissaan. Damasion mukaan vaurioitunut aivojen osa liitti emotionaalisen sosiaalisten seurausten hahmotuskyvyn rationaaliseen päättelyyn. Damasiolle tämä oli osoitus tunteiden tärkeästä roolista osana kognitiivista päättelyä, ja kuten kirjansa nimi kertoo, Descartesin virheestä. Tunteet ja järki eivät ole täysin erillisiä aivojen ilmiöitä eikä rationaalista päättelyä voi eristää muista ruumiillisista toiminnoista. Damasio (1994) 34–51.

63. Eliasin freudilaisittain orientoitunut sivilisaatioteoria itse asiassa oletti ihmisten sisäistävän sosiaaliset normit osaksi psykologista yksilörakennetta, yliminää.

64. Christopher R. Browning (1999/1992) *Aivan tavallisia rivimiehiä. 101. reservipoliisipataljoona ja ”lopullinen ratkaisu” Puolassa*, Helsinki: Art House; James Waller (2002) *Becoming Evil. How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*, Oxford: Oxford University Press.

65. Daniel Lord Smail (2008) *On Deep History and the Brain*, Berkeley: University of California Press.

Historiallisesti ja yhteiskuntatieteellisesti ajateltuina sellaiset biologien ja evoluutiopsykologien tutkimukset, kuin Paul Ekmanin, jossa onnistuttiin osoittamaan eri kulttuurien edustajien ilmentävän yhtenevillä kasvojen ilmeillä samoja tunteita,⁶⁶ tuntuvat puolinaisilta. Ekmanin havainto epäilemättä on vahva näyttö ihmisen lajityypillisistä ominaisuuksista ja tunteiden ja niiden ainakin osittain vaistonvaraisen ilmaisun universaaliudesta: ihmisillä lienee tietty määrä sisäsyntyisiä ja pitkälti kontrolloimattomia perustunteita, jotka ovat kiinteä osa inhimillistä kokemusta. Suuri osa ihmisen tunteista liittyy monimutkaisiin sosiaalisiin prosesseihin, joiden suora lukeminen kasvoista tai muista eleistä on mahdotonta tai oikeastaan jopa banaalia.⁶⁷ Päin ajavan auton, petoeläimen tai pommitusten spontaani pelkääminen, kauhu, eroa merkittävästi vaikeasti määriteltävästä maailmantuskasta, pelottavan tilanteen tietoisesta odottamisesta tai arkisemmista sosiaalisista peloista. Jälkimmäiset edellyttävät älyllisiä toimintoja, jotka ovat sosiaalisen ja kulttuurisen merkityksenannon piirissä eli osa kognitiota, ja siten historiallisia.

Pelkoa ja sen muuttuvia merkityksiä onkin tutkittu historiassa kulttuuri- ja sosiaalishistoriallisesti.⁶⁸ Viha on toinen kiistatta yleisinhimillinen tunne, jonka historiallisia ulottuvuuksia on tarkasteltu enemmänkin. Myös muutamat muut yleisesti länsimaissa tunnustetut tunteet ovat saaneet akateemiset historiansa.⁶⁹ Hyvällä syyllä voi kysyä, eikö tietyillä tunteilla ole historiaa nimenomaan niiden muuttuvien ajallisten merkitysten vuoksi? Eikö ole selvää että Jane Austenin hahmottamassa ylpeydessä⁷⁰ on kyse eri asiasta kuin nykyisessä *gay pridessa*? Kuitenkin ne ovat samanaikaisesti käsitteitä ja konkreettisia tunnekokemuksia. Ne ovat eri tavoin ajallisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti määrittyneitä tunteita; itse asiassa niiden voi hyvällä syyllä sanoa viittaavaan erilaisiin tunteisiin: säädyltään ylhäisen omahyväisyyteen ja identiteetiltään marginaalisia olevan omanarvontuntoon ja emansipaatioon.

Yhteiskuntien järjestäytymisen erilaisuus, tekninen kehitys ja valtava variaatio samantyyppistenkin yhteiskuntien välillä vaikuttavat tunteiden määrittelyn lisäksi niiden kognitiiviseen kokemiseen.⁷¹ Mikäli stressi tai masennus määritellään tunteiksi eikä vain psyykkisiksi tiloiksi tai häiriöiksi, lienee selvää, että niiden kokemisessa on suurta vaihtelua ajassa, paikassa ja kulttuurisesti määrittyneissä oireissa.⁷² Lienee myös selvää, että esimerkiksi meidän ymmärtämämme nostalgia on tunteena käsittämätön epälineaarista aikaa elävälle metsästäjä-keräilijälle, niin kuin kokemamme epävarmuus alati muuttuvassa maailmassa eroaa kokemuksena esimodernin maailman tulevaisuuspeloista.⁷³ Käsitteinä ymmärrettyinä tunteet ovat usein selvästi poliittisia, mutta myös kokemuksina niillä on poliittinen ulottuvuus. Tunteet ovat poliittisia ja sosiaalisia myös siksi, että usein niillä ja niiden avulla

66. Paul Ekman (1972) *Emotion in the Human Face. Guidelines for Research and an Integration of Findings*, Oxford: Pergamon Press; tiivis esitys Ekmanin kritiikistä, ks. Barbara H. Rosenwein (2010) 'Problems and Methods in the History of Emotions', *Passions in Context* I, 1–32 (5–7).

67. Vrt. Gross (2006) 32–35.

68. Joanna Bourke (2005) *Fear. A Cultural History*, London: Virago; ks. myös Delumeau (1978); Stearns (2006).

69. Viha: Stearns & Stearns (1989); Bessel (2005); kateus ja mustasukkaisuus: Peter N. Stearns (1989) *Jealousy. The Evolution of an Emotion in American History*, New York: New York University Press.

70. Jane Austen (1996/1813) *Ylpeys ja ennakkoluulo*, Helsinki: WSOY. Austenilainen järjen ja tunteen synteesi muistuttaa melko paljon mielen ja ruumiin yhteistoimintaa tunteellisen tiedon tuottamisessa: tunteet eivät johda vain harhaan, vaan ovat elimellinen osa rationaalisen ja sosiaalisesti merkittävän tiedon syntyä.

71. Kagan (2007) 142–189.

72. Shorter (2005).

73. Vrt. Kagan (2007), 200–201. Psykologi Kagan kyseenalaistaa perustunneidean juuri tästä syystä: hänen mukaansa ihmisten yleisesti tuntemat tunteet vaikuttavat universaaleilta, koska yhteisöt ovat rakentuneet siten, että ne herättävät ihmisissä yleisesti samantyyppisiä tunteita. Toisaalta hän kuitenkin esittää, että esimerkiksi moderni epävarmuus ja eksistentiaalinen tyhjyys ovat täysin uniikkeja tunteita, joita on turha palauttaa yleisinhimilliseen, tulevaisuuteen varautuvaan epävarmuuteen.

kuvataan, tulkitaan ja muokataan *toisten* olemista, käytöstä ja mielipiteitä.

Neurotieteet kuitenkin asettavat tunteille tiettyjä rajoituksia: tunnemuutos ymmärretään ympäristön luomana tunnevaihteluna. On hyvä huomata ero pitkän aikavälin tunnekokemusten ja -normien muutoksessa ja lyhyemmän aikajakson vaihteluissa. Esimerkiksi paljon tutkittujen perheen sisäisten kiintymyssuhteiden voi olettaa vaihtelevan jopa enemmän lyhyen aikavälin muutoksien, kuten nälänhädän, aikana, jolloin Abraham Maslow'n tarvehierarkiaa⁷⁴ seuraten vaikkapa vanhempien kynnyksellä lapsensa madaltuu. Samaten modernin ajan sotakaudet ovat poikkeusaikoja, joiden aiheuttamia muutoksia tunnenormeissa ja -kokemuksissa olisi syytä tarkastella pidemmän aikavälin muuttujia vasten. Siitä huolimatta poikkeukselliset aikajaksot saattavat tarjota tunteista kiinnostuneelle historioitsijalle kallisarvoista lähdeaineistoa. Esimerkiksi tunteiden historian ja väkivallan suhde on vähän tutkittua. Kuinka 1900-luvun suursodat sopivat kuvaan 1900-luvusta tunnekontrollin vuosisatana? Vai merkitseekö vasta toisen maailmansodan jälkeen Länsi-Euroopassa yleistynyt amerikkalaisvetoinen "viileyden" ihanne juuri sitä, että aggressio sodan muodossa on ulkoistettu pois omalta mantereelta? Sotien ulkopuolinen – mutta myös sotaisa – väkivalta on kiistatta länsimaissa vähäisempää nyt kuin koskaan.

Tunteet ovat koettuina fenomenologisia, sillä tunteminen tapahtuu subjektiivisessa suhteessa ympäristöön; ihmisen tunne-elämä ei ole aivokuvien ennustettavissa. Pelko on aina jonkin pelkoa ja rakkaus rakkautta jotakin kohtaan, vaikka tunteiden fysiologia määrittääkin tuntemisen raja-arvot. Toisin sanoen tunteet ovat relationaalisia ja osittain kognitiivisina kokemuksina ne liittyvät rationaaliseen ajatteluun sekä monimutkaisiin sosiaalisiin päätöksiin ja verkostoihin. Tunteminen on paitsi ajallista, myös tilallista.

On perusteltua sanoa tunteiden muodostuvan sosiaalisen ja biologisen yhtymäkohdassa

(muistaen, että sosiaalinen ei automaattisesti tee toiminnan motiiveista epägeneettisiä). Inhimillisellä kokemisella on ikään kuin rajattu kyky tuntea, mutta rajaton määrä mahdollisuuksia tunteiden tulkitsemiseksi ja niiden kulttuuriseksi ja kognitiiviseksi kehittämiseksi, mikä alkaa ihmisen tunne-elämää eniten muokkaavana pitkänä aikuistumisajana, mutta jatkuu aivojen neuroplastisuuden vuoksi läpi elämän. Ennen kaikkea yhteiskunnalliset instituutiot, perinteet ja valta-asetelmat ohjaavat tunteita kohti hyväksytyjä kohteita. Tunteiden ohjailu ja "tunnepuhe" on helppo nähdä vallan välineinä: milloin ja missä olosuhteissa kenelläkin on oikeus tietynlaisiin tunteisiin?

Helposti voisi ajatella, että historiantutkimus keskittyy havainnoimaan muutosta tunnekäsitteissä ja -normeissa sekä niitä prosesseja, joista nämä muutokset johtuvat ja minkälaisiin ilmiöihin muuttuneet normit puolestaan vaikuttavat; näinhän käytännössä on tähän mennessä toimittu. Ei kuitenkaan ole syytä unohtaa tunteita biologisesti ja psykologisesti ihmisen käyttäytymiseen vaikuttavina ilmiöinä. Itse asiassa ihmisen toiminta yksilöinä tai ryhmässä monissa poikkeustilanteissa ja tämän toiminnan näennäinen irrationaalisuus tuntuisi muodostavan historiallisen jatkuvuuden, jolla on historiallista selitysvoimaa. Tässä kohdin ei tarvitse luottaa (evoluutiiviseen) edistykseen, vaan huomioida historiaan kuuluva edistyksetön syklisyys: esimerkiksi yhteiskunnallisissa kriiseissä vaihtuvat olosuhteet, mutta ajasta ja kulttuurista riippumatta samat tunteet varioivat kulttuurisia merkityksiä ja nyansoivat tunnekokemuksia.

Jotta tunteiden historiaa voi hedelmällisesti tutkia, on pyrittävä määrittämään inhimillisen

74. Vuonna 1943 julkaistussa tarvehierarkiassa on viisi perustavasta korkeimpaan nousevaa tasoa: fysiologiset tarpeet, turvallisuuden tarpeet, yhteenkuuluvuuden ja rakkauden tarpeet, arvonannon tarpeet ja itsensä toteuttamisen tarpeet. Hierarkia on suuntaa-antava, ja käytän sitä tässä yhteydessä heuristisesti.

tuntemisen reunaehdot. Tunteiden historiassa olisi syytä entistä rohkeammin pyrkiä yhdistämään tunnenormien ja tunnekokemusten leikkauskohtia historialliseksi analyysiksi. Tässä kohtaa esimerkiksi sota-aikojen ristiriitaisten tunnekokemusten ja samaan aikaan vahvistuvien ja heikkenevien normien kohtaamiset ovat mielenkiintoisia ja metodologisesti avoimia. Luja yhteenkuuluvuus ja ihanteettomuus voivat olla yleisinhimillisiä reaktioita tapahtumiin, mutta niillä lienee myös aktiivisesti uusia merkityksiä ja nyansoituneita tunteita luova vaikutus.

Tunteet tiedostamattoman ja tiedostetun välittäjinä

Kuten todettu, ei liene syytä enää korostaa tunteiden äärikonstruktivistista muotoa, sillä tunteiden laaja peruskirjo, ts. ihmisen käyttäytyminen, näyttäisi olevan ympäristön muunteluvaikutus huomioiden kaikkialla samankaltaista, vaikka niiden kuvaamisessa, ilmaisussa, symbolisatiossa ja hallinnassa on eroja. Nämä erot toki vaikuttavat tunteiden kognitiiviseen kokemiseen; mikä on sallittua, mikä vaiettua, mikä ”tuntematonta”? Vastaavasti juuri tämän vuoksi myöskään reduktionistinen evoluutiopsykologia kaikkietävine geeneineen ei avaa neuroplastisen ihmismielen aivoituksia.⁷⁵

Tunnehistorioitsijoiden ja aivotutkijoiden tarkastelun jälkeen olemme valmiita tekemään muutaman johtopäätöksen, jotka asettavat tunteiden tutkimuksen piirun verran useimpien tunnehistorioitsijoiden sosiaalisesta konstruktivismista ja kognitiivisesta psykologiasta ammentavia tulkintoja neuroystävällisempään ja ruumiillisempaan suuntaan, mutta eivät kuitenkaan kiistä tunteiden irrottamattomasti sosiaalisia, historiallisia ja konstruktivistisia puolia. Konstruktivismi on sijoittanut tunteet sosiaaliin suhteisiin, joista ne ovat hahmottamassani mallissa otettu takaisin yhteyteen ihmisruumiin kanssa.

Neurotieteiden anti historialle voisi näin löytä sen asettamista rajoista ja suuntaviivoista

inhimilliselle kokemukselle. Se voisi auttaa myös ymmärtämään sosiaalisen ympäristön ja kulttuurin piirtymistä aivojen rakenteisiin, mutta myös sitä, kuinka ihminen pyrkii muokkaamaan ympäristöönsä omien, viimekädessä aivoihin varastoituneiden, kokemusten, tunteiden ja muistojen ohjaamina.⁷⁶ Tämän vuoksi tietokoneterminologinen yksinkertaistus aivoista hardwarena ja kulttuurista softwarena ei toimi. Juha Siltala mukailen inhimillinen tietoisuus on aina laadultaan kulttuurista, vaikka näiden merkitysten kokeminen välittyikin aivoissa synapsien välittäjäaineiden ja hormonien kautta.⁷⁷ Tunteet merkitsevät navigointia (sosiaalisen) ympäristön ja yksilön välillä, ja samalla tunteiden historia merkitsee jatkuvaa vuoropuhelua biologian ja kulttuurin välillä. Ehdotankin, että tunteita voisi tarkastella sekä aktiivisina (tavoitteellisina) että reaktiivisina (kontrolloimattomina) ilmiöinä, jotka välittävät informaatiota tiedostamattoman ja tiedostetun välillä.

Tunteilla on perustavanlaatuinen biologinen merkitys, eivätkä ne näin tiukasti ymmärrettyinä muutu historiassa vaan luonnonhistoriassa (tosin geneettisiä, aivoihin vaikuttavia muutoksia voi tapahtua historiallisenkin ajan puitteissa).⁷⁸ Tunteet ovat osittain kontrolloimattomia ja tiedostamattomia, mutta tuntemuksina ne ovat osa tietoisuutta sekä kognitiivista päättelyä. Ihmisten kyky tulkita tunteita kuitenkin muuttuu aivojen sopeutumiskyvyn takia ja tämä johtaa tunnevaihteluun ja tunteiden kulttuuriseen nyansointiin. Lisäksi, kuten Stearns ja Reddy

75. Paul W. Turke (1990) 'Which Humans Behave Adaptively, and Why Does it Matter?', *Ethology and Sociobiology* 11, 305–339 (315). Evoluutiivista antropologiaa edustavan Turken mukaan evoluutiopsykologia ei huomio riittävästi neurotieteen tuloksia aivojen jatkuvasta sopeutumisesta. Hänen artikkelinsa on tosin jo yli kaksikymmentä vuotta vanha; Rosenwein (2010) 8.

76. Edelman (2006) 24–25.

77. Siltala (2006) 44.

78. Smail (2008) 147–148. – *Nyt julkaistu Tuomas Teporan artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.*

huomauttavat, tunteet ovat tärkeä osa institutionaalista vallankäyttöä: ihmisten kokemusmaailman hallinta ja muokaus on tehokkainta – ja vaarallisinta – kontrollia. Se, jolla on oikeus omiin tunteisiinsa, on vallassa, niin ihmis- kuin yhteiskuntasuhteissakin. Tunnevapaus ymmärrettynä pyrkimykseen vapaudeksi tunnekonflikteista saattaa olla käyttökelpoinen tunteiden historian työkalu.

Tunteiden kohteet vaihtuvat eri aikoina ja erilaiset yhteiskunnalliset asetelmat puoltavat tietynlaista tunneilmaisua ja tiettyjä tunteita. Tunteiden historiaa ei kuitenkaan voi kirjoittaa otta-

matta huomioon tunteiden reaktiivisia, tiedostamattomia ja "irrationaalisia" puolia; emotioiden kielellinen hahmotus luo tunteista välttämättömiä ja ymmärrettäviä käsitteitä ja normeja, mutta sellaisenaan ne jäävät lopulta pelkäksi alati muuttuvaksi diskurssiksi. Seuraava, laajaa paneutumista tarvitseva haaste onkin soveltaa tunteiden historian teoriaa käytännön metodologiaksi ja historiankirjoitukseksi, joka huomioi tunnevaihtelun ja -kontrollin merkityksen historian aktiivisena luojana ja kulttuurin rakennusaineena, mutta kykenee hahmottamaan ihmisen käyttäytymisen ja kulttuurin rajallisuuden.

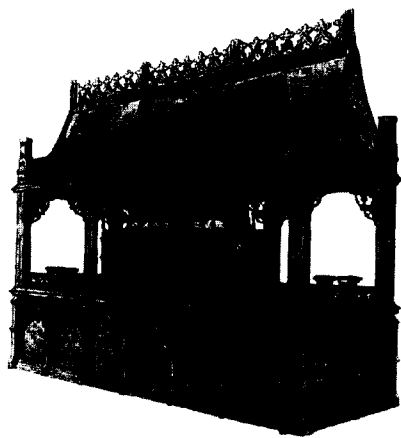
Jussi-Pekka Taavitsainen – Markku J. Oinonen – Göran Possnert

Luultua vanhempia luita Turun tuomiokirkossa

Turun tuomiokirkosta löydettyjen luiden ikä herättää uusia kysymyksiä. Huomiota herättävät luiden ristiretkiaikaa vanhemmat ajoitukset. Vanhoja, jopa Kristuksen syntymän tienoille meneviä ikä on esimerkiksi perinteisesti Pyhälle Henrikille tai Pyhälle Eerikille kuuluvaksi esitetyn silkkisen kallolaitteen sisällä olevista luista. Tämä ei ole ihmeellistä, kun tiedetään reliikkejä myydyin ja vaihdetun kautta aikojen. Mitä tahansa on matkan varrella voinut eksyä pyhänjäänökseksi.

Turun tuomiokirkkoon hankittiin ja saatiin keskiajalla runsaasti erilaisia pyhänjäänöksiä ja niiden säiliöitä. Reformaation tuomien uusien teologisten virtausten myötä pyhänjäänöskultti¹ ja näin myös Turun reliikit menettivät katolisen teologian mukaisen merkityksensä. Merkillistä on, että niitä ei kuitenkaan hävitetty. Osa talletettiin niin sanotun Autuaan Hemmingin pyhimysarkkuun. Osa puolestaan löydettiin vuonna 1924 tuomiokirkon perusteellisen restauroinnin yhteydessä sakariston umpeen muuratusta komerosta.

Näiden kahden reliikkikokonaisuuden löytäminen oli epätavallista, sillä reformaation ja

Autuaan Hemmingin pyhimysarkku telineineen. Se sisälsi valtaosan tuomiokirkon säilyneistä reliikkeistä. Taiteilija W. Wahlroosin entisöintikuva vuodelta 1927. Rinne 1932.

sen jälkeisen ajan kuluessa pyhimyskultin ilmenemismuodot hävitettiin usein kokonaan. Kustaa Vaasan takavarikoissa kirkon omaisuutta hävitettiin myös valtaosa reliikkien jalometallisista säilytysastioista. Harvinaisuudestaan huolimatta Turun pyhänjäänökset eivät ole kuitenkaan pohjoismaissa aivan ainutlaatuisia. Vastaavia kokoelmia on säilynyt mm. Uppsalan ja Strängnäsän tuomiokirkoissa sekä Vadstenessa.

1. Ks. esim. A. Angenandt (2007) *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes von frühen Christentum bis zur Gegenwart*, Nikol-Verlag, Hamburg.

Pyhän Henrikin kyynärvarsiluksi oletettu pyhänjäännös. Leena Tomanterä / Turun tuomiokirkon reliikit -projekti.

Turun Tuomiokirkon pyhänjäännösten perusselvitys tehtiin pian restaurointitöiden jälkeen. Töiden johtaja valtionarkeologi Juhani Rinne julkaisi tulokset vuonna 1932 teoksessaan *Pyhä Henrik: piispa ja marttyyri*. Kirja sisälsi myös professori Yrjö Kajavan luiden anatomiaan ja fyysiseen antropologiaan liittyvät mittaukset ja havainnot. Suurin osa reliikeistä jäi tunnistamatta. Identifioitavissa olevia pyhänjäännöksiä olivat silti luut, joiden katsottiin kuuluneen Pyhälle Henrikille, Pyhälle Eerikille, Pyhälle Margarettalle, Pyhälle Benediktalle ja Pyhälle Pankraatiukselle. Reliikkien joukossa on myös Marttyyrien kukkasia, joiksi kutsuttiin kuningas Herodoksen murhauksien viattomien poikalapsien luita² samoin kuin Getsemanen kiven palasia – siis sen kiven, jolle Jeesus rukoillessaan vuodatti hikipisaroita. Loppujen luunkappaleiden joukossa on arveltu olleen enemmänkin Pyhän Henrikin jäännöksiä samoin kuin Pyhän Eerikin ja Pyhän Birgitankin luita. Näiden kolmen Rinteen ja myöhempien tutkijoiden identifikaatioista on keskusteltu Rinteen kirjan ilmestymisestä alkaen.³

Reliikit siirrettiin löytämisensä jälkeen tilapäisesti Kansallismuseoon tutkimuksia varten. Sinne ne kuitenkin jäivät, ja vuonna 1952 ne luetteloiitiin Turun tuomiokirkon ”epävirallisena talletuksena” Kansallismuseon kokoelmiin. Pyhän-

jäännösten omistuksellinen asema tuli esille vuonna 1998, jolloin Helsingin katolinen Pyhän Henrikin seurakunta pyysi Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymältä pysyvästi säilytettäväksi Pyhän Henrikin kyynärvarreksi oletettua reliikkiä omaan kirkkoonsa. Pyyntö johti siihen, että turkulaiset puolestaan päättivät pyytää pyhänjäännöksen takaisin Turkuun. Tämän jälkeen Helsingin katolinen hiippakunta esitti vuonna 1999 saman pyynnön Museovirastolle saadakseen reliikin tuomiokirkkoonsa. Perusteluna oli pyhänjäännöksen huomattava merkitys katolisen kirkon uskonharjoitukselle.

Museovirasto talletti, reagoimatta turkulaisien kirjeeseen, kyynärvarsireliikin Helsingin katoliseen katedraaliin. Turussa puolestaan katsottiin, että tuomiokirkolla reliikin alkuperäisenä haltijana täytyisi olla oikeus vaikuttaa sen sijoituspaikkaan. Viraston kieltäytyttyä tästä kävi virallisestikin vuonna 2003 ilmi, ettei sillä ole hallintaoikeutta muihinkaan reliikkeihin. Museoviraston pääjohtaja Henrik Lilius ja asian esitellyt tutkija Helena Edgren saivat eduskunnan

2. J.-P. Taavitsainen (2011a) Viattomat lapset – marttyyrien kukkasat – flores martyrum. Teoksessa J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä. Kirsti Paavolan juhlaKirja*, Waasa Graphics, 49–56.

3. Ks. esim. T. Heikkilä (2005) *Pyhän Henrikin legenda*. SKS: Helsinki, 109–112 ja siinä mainittu kirjallisuus.

oikeusasiamiehen moitteet virheellisestä toiminnasta.⁴

Pyhänjäännökset repatrioitiin toukokuussa vuonna 2007 kansallispyhättöömme. Niistä Henrikin luu on jälleen Helsingin Pyhän Henrikin katedraalissa, nyt oikean haltijan Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymän talletuksena. Museoviraston hallintomenettelylain vastainen menettely vaurioitti – onneksi vain väliaikaisesti – luterilaisen ja katolisen kirkon hyviä suhteita.

Uuden reliikkitutkimuksen tulokset

Jo omistusoikeutta käsittelevän keskustelun aikana Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymän edustajat ja Turun yliopiston arkeologit kiinnittivät huomiota reliikkien tutkimustilanteeseen. Uudenlainen reliikkitutkimus alkoi hahmottua, ja projekti käynnistyi vuonna 2007.⁵ Sen voi jakaa tiedonhankintakeinojen ja aiheiden perusteella niin luonnontieteellisiin kuin humanistisiin menetelmiin ja aiheisiin. Valitettavasti erilaisten metodien esittelyyn ei ole tässä tilaa. Todettakoon vain, että ajoitukset tehdään hiukkaskiindytimellä huolellisen esikäsittelyprosessin jälkeen. Luut tutkitaan perinteisin osteologisin ja oikeuslääketieteellisin keinoin. Lisäksi niistä teetetään DNA- ja isotooppianalyysit. Kaikkien näiden menetelmien avulla pyritään selvittämään reliikkien ja niiden suojiin ikä ja alkuperä. Tämä puolestaan auttaa tunnistamattomien reliikkien identifoinnissa. Reliikkeihin liittyvien pergamenttisuikaleiden eläinlaji, ikä, alkuperä selvitetään. Lisäksi digitaalisen infrapunakuvauksen avulla niiden lukemattomaksi kulunut kirjoitus ja mahdolliset poispesty tekstifragmentit on jo yritetty saada näkyviksi, kuitenkin tuloksetta.

Tutkimuksen humanistinen osio käsittelee esinetutkimuksen ja taidehistorian keinoin mm. ongelmalliseksi osoittautunutta Autuaan Hemmingin pyhimysarkkia ja muita Suomessa säilyneitä reliikkejä, joita tunnetaan itse asiassa vain yksi Föglön kirkosta Ahvenanmaalta.⁶

Reliikit mahdollistavat myös talous- ja kaupahistoriallisten kysymysten tutkimisen.⁷ Koska

pyhänjäännökset on kiedottu arvokkaiisiin silkikankaisiin, ne muodostavat konkreettisen keskiajan tekstiilikaupan lähdeaineiston. Reliikeillä on myös käyty kauppaa, ja kirkot vaihtoivat niitä keskenään.

Tutkimuksemme pyrkii – myös edellä kuvattun lähihistoriallisen episodin vuoksi – selvittämään lähemmin museologis-juridisia kysymyksiä. Keskeinen juridinen ja samalla eettinen kysymys on se, kuka omistaa vainajan jäännökset. Ihmisen jäännöksiin ei voi suhtautua yliolkaisesti. Voimme kuitenkin kysyä, merkitseekö vainajan oikeuksien kunnioittaminen myös hänen jäännöstensä täydellistä koskemattomuutta? Entä ristiriitatilanne tutkijan tietäessä, että kuolema – ja vainajakin – voi palvella eläviä ja elävien yhteisöä? Ja entä tällöin tutkijan oma eetos: voiko hän olla tutkimatta vastoin omaa parempaa tietoaan? Tutkimuksellinen uteliaisuutemme ei kuitenkaan salli pyhänjäännöksen tuhoamista. Jos näytteenotto vaatii liian suuren palan kohdetta, näytettä ei oteta. Näin on käynyt joillekin reliikkeille, erityisesti pienemmille luusiruille. Toisaalta hyvälaatuisesta ajoitettavasta kohteesta ei nykYTEKNIIKAN ansiosta tarvitse ottaa suurtakaan palaa. Esimerkiksi hiukkaskiindytinajoitukseen riittää parhaimmillaan vain kymmenien mikrogrammoinen näyte. Ulkopuolinen tuskin edes huomaa näytteenottoa.

4. Olli Hallamaa, Mitä väliä Henrikillä? http://www.helsinki.fi/agora/vara/yleista/Mita_valia_henrikilla.html; Eoak 28.9.2004/1998/4/02, Museoviraston menettely piispa Henrikin kyynärvarsireliikin tallentamisessa.

5. Tutkimuksen on mahdollistanut Alfred Kordelinin rahaston, Suomen Kulttuurirahaston ja Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymän tuki.

6. M. Dreijer (1967) Relikkrucifixet från Föglö, *Sankt Olof* 1967, 14–16; V. Immonen (2009) *Golden Moments. Artefacts of Precious metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600. II catalogue*, Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVI.

7. Arponen (2011) *Cotton in Finland before the 1600s*. Teoksessa J. Harjula, M. Helamaa & J. Haarala (toim.) *Times, Things & Places. 36 essays for Jussi-Pekka Taavitsainen*. J.-P. Taavitsainen Festschrift Committee: Helsinki & Turku, 372–379.

”Tieteen etu vaatii, tuloksista huolimattakin, että vainajien luut haastetaan mullasta todistamaan muinaisuudesta minkä voivat”, kirjoitti Suomen arkeologian isä, J. R. Aspelin A. M. Castrénin muistopuheessa vuonna 1913.⁸ Hänen toteamuksensa sopii reliikkiprojektimmekin tunnuslauseeksi. Voimme joutua joskus puuttumaan vainajan jäännöksiin, mutta me teemme sen pie-teetillä vainajaa kunnioittaen. Kajoaahan lääkäri, ja varsinkin kirurgi, elävään tomumajaamme. Tiedä vaikka monitieteinen projektimme tuo joi-tain uusia aineksia jopa lääketieteelle. On iloinen, kaunis ja lohdullinen ajatus, että niin syntisten maalliset jäännökset, mukaan luettuna meidän elävien syntisäkkien ja tulevien vainajien luut, yh-dessä pyhien ruumiiden konkreettisten muisto-jen kanssa, voivat nyt ja tulevaisuudessa olla elä-vien keskuudessa kertomassa heille omasta ajas-tamme ja elämästämme. Yliopistojen anatomian laitoksien seinillä lukee: ”*Hic locus est ubi mors gaudet succurrere vitae.*” Tässä hengessä toimim-me yhteistyössä Turun ja Kaarinan seurakun-tayhtymän sekä Suomen katolisen kirkon kanssa.

Tutkimushanke kestää vielä vuosia. Tähän mennessä vaivalloinen ja aikaa vievä laboratii-

vis-arkeologinen työ eli reliikkikääröjen avaami-nen on saatu tehdyksi, ja joitakin analyyseja on tehty.⁹ Painopiste on ollut myös pyhänjäännös-ten ajoittamisessa. Ajoituksia on tähän menses-sä teetetty professori Göran Possnertin johdolla Uppsalan yliopiston Ångström-laboratoriossa 97 kappaletta. Tulokset kattavat ajan Kristuksen syntymän ajoista keskiajan loppuun.¹⁰

Projekti on myös laajentunut Viroon ja otta-nut vertailuaineistokseen Piritan luostarin kai-vauksissa löytyneet viisi pyhänjäännöstä, joista on teetetty yhdeksän ajoitusta.¹¹ Seuraavaksi on tarkoitus jatkaa ajoitusten teettämistä ja siirtyä myös isotooppianalyyseihin. Esimerkiksi stron-tiumin isotooppisuhteet vaihtelevat maa- ja kal-lioperän mukaan maantieteellisesti, ja ne tallet-tuvat ihmisen luustoon. Isotooppimittauksilla on mahdollisuus selvittää vainajien maantieteel-listä alkuperää ja vainajien ravintoa. Näin voi-daan selvittää etenkin luihin mahdollisesti ajau-tuneen merellisen hiilen määrää – tämä saattaa vaikuttaa ihmisluiden ajoitustuloksiin vanhenta-vasti. Myös DNA voi olla avuksi alkuperää määritettäessä. Ongelmana on vain DNA:n huo-no säilyvyys.

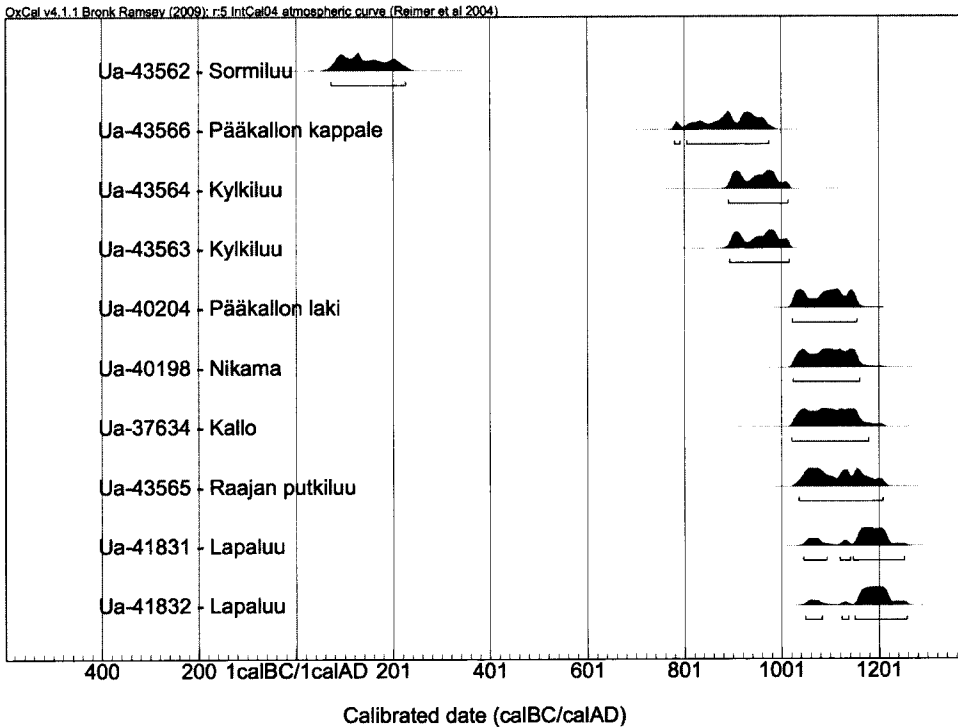
8. E. Kivikoski (toim.) (1942) *M. A. Castrén muinaistutkija-na*. Opuscula Aspeliana. Kirjoitelmia kulttuurihistoriam-me varhaistaipaleelta. J. R. Aspelinin satavuotispäiväksi 1. VIII, Helsinki, 65–70.

9. Esim. K. A. Kinnunen & M. Lehtonen (2010) Turun tuo-miokirkon keskiaikaisen pyhänjäännöskokoelman reliik-kikivien laboratoriotutkimus, Geologian tutkimuskeskus, Tutkimuslaboratorio M41/2010/19 Espoon. Julkaisema-ton raportti.

10. Projekti on jo julkaissut esittelyjä ja osatutkimuksia: A Arponen (2011); V. Immonen & J.-P. Taavitsainen (2011) Fingers of a Saint, Thumb of a Priest. Medieval Relics in the Diocese of Turku, and the Archaeology of Lived Bod-ies. Teoksessa T. Ahlbäck & B. Dahla (toim.) *Religion and the Body. Based on Papers Read at the Symposium on Religion and the Body Held at Åbo, Finland, on 16–18 June 2010*. Donnerska institutet: Åbo, 141–173; J.-P. Taavit-sainen, (2011a); J.-P. Taavitsainen (2011b) Interdisciplin-ary Perspectives on the Medieval Relics and Reliquaries of Turku Cathedral, Finland, *Material Religion: the Journal of Objects, Art and Belief* 7:3, 447–450; J.-P. Taavitsainen (2011c) The Material Culture of Holy Bodies. Interdiscipli-

nary Perspectives on the Medieval Relics of Turku Cathed-ral, Teoksessa J. Hansson & H. Ranta (toim.) *Archaeology and History of Churches in Baltic Region. Symposium June 8–12, 2010 Visby, Sweden*, Gotland University & County Administrative Board of Gotland: Visby, 196–202; J.-P. Taavitsainen & M. Hiekkänen (2011) Pyhän Gertrudin py-hänjäännös Turun tuomiokirkossa. Jyrsijänahka pyhänä esineenä? Teoksessa A. Nieminen, P. Olsson, H. Ruotsala & K. Siivonen (toim.) *Aineen taikaa. Näkyvän ja näkymät-tömän kulttuurin jäljillä*, SKS: Helsinki, 124–136.

11. J.-P. Taavitsainen, A. Arponen, J. Tamm, M. Putkonen, S. Hornytzkyj & G. Possnert, Preliminary Results of the Relics of the Pirita Brigittine Convent in Tallinn, Estonia. Teoksessa J. Peets (toim.) *Muinaisaja teatud. Lootus, ini-mene ja tehnoloogia* (painossa). Hankkeen laajentamisen herätteenä olivat Vadstenan reliikkien tutkimukset, jotka osoittavat, että Pyhän Birgitan ja hänen autuaan tyttärensä Katariinan kalloina pidetyt reliikit eivät kuuluneetkaan heille. Ks. M. Nilsson, G. Possnert, H. Edlund, B. Budowle, A. Kjellström & M. Allen (2010) Analysis of the Putative Remains of a European Patron Saint – St. Birgitta, *PLoS ONE* 5(2): e8986. doi: 10, 1371/journal.pone.0008986.

Anonyymien luiden kalibroidut ajoitukset.

Esimerkkinä tutkimuksistamme ja ongelmistamme otamme käsiteltäviksi anonyymeistä luista tähän asti teetetetyt radiohiiliajoitukset (oheinen kuva). Ne kertovat ensinnäkin aineiston ajallisen jakauman. Lisäksi yritämme yhdistää sekoittuneesta luukoostumasta samoilille vainajille kuuluneet luut. Kyseessä on metodinen koe, jonka tuloksia on myöhemmin tarkoitus verrata mahdollisiin DNA- ja isotooppianalysien tuloksiin. Joskus vainajanjäännöksistä ei saada DNA:ta, ja isotooppianalysienkin tulokset voivat olla ongelmallisia. Tällöin yhden vainajan jäännösten identifiointi voi olla ajoitusten varassa. Tarkastelussa pohditaan myös mahdollisuutta saada esiin mahdollinen ensimmäisen ristiretken ajallinen horisontti eli 1100-luvun puoliväli.

Radiohiili (^{14}C) syntyy ilmakehässä kosmisten säteiden vaikutuksesta. Kosmiset hiukkaset irrottavat ilmakehän ainesosien atomiytimistä niiden rakenneosasia, neutroneita. Nämä yhdistyvät ydinreaktioissa ilmakehän typen kanssa ja

syntyy radioaktiivista hiiltä – radiohiiltä. Radiohiili päätyy eliöiden (kasvit, eläimet) rakennusaineiksi hiilidioksidina yhteyttämisen ja ravintoketjun kautta. Kun eliön hiilenvaihto ympäristönsä kanssa loppuu, radiohiilen määrä alkaa vähetä radioaktiivisen hajoamisen kautta siten, että aina yhden puoliintumisajan ($T_{1/2, \text{Libby}} = 5568$ vuotta) jälkeen jäljellä on puolet alkuperäisestä määrästä. Näytteen ^{14}C -pitoisuuden mittaaminen ja tähän pohjautuva analyysi kuluneesta ajasta hiilenvaihdon loppumisen jälkeen tuottaa radiohiili-ikä yksikössä before present (BP). Radiohiiliajoituksen perustana on oletus menneisyyden ilmakehän radiohiilipitoisuuden vakiomäärästä, joksi on sovittu vuoden 1950 ^{14}C -pitoisuus.¹²

Ilmakehän ^{14}C -pitoisuus on kuitenkin vaihdellut auringon aktiivisuuden vaihtelujen ja maapallon hiilivarastoissa (merissä, maaperäs-

12. Esim. M. Stuiver & H. A. Polach (1977) Discussion: Reporting of ^{14}C Data, *Radiocarbon* 19:3, 355–363.

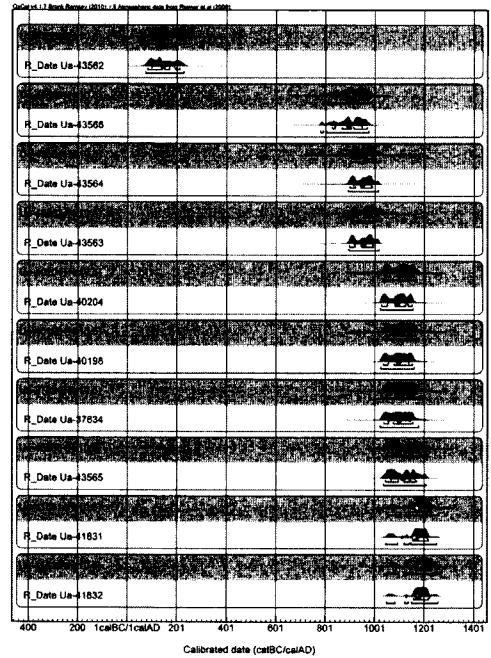
sä, sedimenteissä jne.) tapahtuneiden muutosten takia. Tämän takia ¹⁴C-ajoitusten pohjalla oleva oletus vuoden 1950 pitoisuuden pitämistä universaalina ¹⁴C-pitoisuuden alkuarvona ei pidä täysin paikkaansa, vaan radiohiili-ikä on tehtävä ns. kalenterivuosiskorjaus¹³ niin kutsuttua bayesilaista periaatetta¹⁴ noudattaen. Tämän työn ajoituksia tarkasteltiin sen jälkeen tilastollisin menetelmin käyttäen Oxcal 4.1 -ohjelmistoa.¹⁵ Erityisesti pyrittiin arvioimaan, voiko tunnistamattomien luiden yksittäisiä radiohiilimäärittäjä yhdistää tarkemmaksi kalenterivuosijakukseksi.

Luu on uusiutuva, ja sen radiohiilipitoisuus vastaa kantajansa niiden elinvuosien ilmakehän radiohiilipitoisuutta, joiden aikana luuaineksen kasvua on tapahtunut. Tämän takia luunäytteille arvioitiin niiden omat iät ja ne otettiin huomioon yhdistetyissä ajoituksissa. Ihmisluille omaksi iäksi arvioitiin 10 ± 5 vuotta. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että näitä yksittäisiä ajoituksia siirretään kalenterivuosikorjauksen yhteydessä tuon verran nuorempaan suuntaan. Jos mahdollista, analyysissä on käytetty ns. outlier-analyysiä¹⁶ tukemaan määritysten yhdistämistä Oxcal-ohjelmistoa hyödyntäen.¹⁷

Yksittäisten määritysten kalenterivuosien todennäköisyysjakaumat on esitetty graafisesti oheisessa kuvassa.

Koska määritykset näyttävät jakautuvan kolmeen ryhmään, on mielenkiintoista tarkastella ryhmiä erikseen. Vanhin määrittys tuottaa kalenterivuosijaksoksi 80–240 calAD. Olemme siis syvällä Suomen esihistoriassa, vanhemmalla roomalaisella rautakaudella.

Toisen ryhmän kohdalla olemme analyysin perustella enimmäkseen kalenterivuosijaksolla 900–995 calAD. Olemme edelleen esihistoriassa, tarkemmin sanottuna viikinkiajalla. Toisen ryhmän määritysten erot toisistaan ovat tilastollisten virherajojen puitteissa nollan luokkaa. Voidaan olettaa niiden vähintään olevan samasta ajallisesta jaksosta. Toisen ryhmän ajoituksista kaksi sijoittuu kuitenkin myöhäisemmäksi, ollen hyvin

Yksittäisten luiden omalla iällä korjattujen radiohiilimäärittäjä kalenterivuosien todennäköisyysjakaumat. Ajoitukset jakautuvat kolmeen toisistaan erottuvaan ryhmään. Valkoisella pohjalla on alkuperäinen tulos ja harmaalla pohjalla luun omalla iällä korjattu tulos.

lähellä toisiaan: 1090 ja 1083 BP. Tulos laajentaa toisen ryhmän kalenterivuosijaksota hieman: 900–1020 calAD. Lähestymme ristiretkiaikaa.

13. Esim. P. J. Reimer *et al.* (2004) IntCal04 terrestrial radiocarbon age calibration, 0–26 cal kyr BP, *Radiocarbon* 46, 1029–1058; P. J. Reimer *et al.* (2009) IntCal09 and Marine09 Radiocarbon Age Calibration Curves, 0–50,000 Years cal BP, *Radiocarbon* 51, 1111–1150.

14. C. E. Buck, W. G. Cavanagh & C. Litton (1996) *Bayesian Approach to Interpreting Archaeological Data*. Wiley & Sons Ltd.; C. Bronk Ramsey (1995) Radiocarbon calibration and analysis of stratigraphy: The OxCal program, *Radiocarbon*, 37:2, 425–430; C. Bronk Ramsey (2009a) Bayesian analysis of radiocarbon dates, *Radiocarbon* 51:1, 337–360.

15. Bronk-Ramsey 2009a.

16. C. Bronk Ramsey (2009b) Dealing with outliers and offsets in radiocarbon dating, *Radiocarbon* 51:3, 1023–1045.

17. C. Bronk Ramsey, J. van der Plicht & B. Weninger (2001) "Wiggle Matching" Radiocarbon Dates, *Radiocarbon* 43, 381–389.

Kolmannen ryhmän yksittäiset ajoitukset viittaavat jo 1000–1100-luvuille eli ristiretkiajalle. Koska sporadisia lähteitä jo esiintyy, aikaa voi luonnehtia myös varhaishistoriaksi. Samoin kuin toisen ryhmän tapauksessa, ajoitusten erot toisistaan ovat virherajojen puitteissa lähellä nollaa. Kolmannen ryhmän yhdistetyksi kalenterivuositajoitukseksi saadaan 1050–1105 calAD ja 1125–1180 calAD.

Kolmannessa ryhmässä on myös kaksi hyvin lähellä toisiaan olevaa yksittäistä ajoitusta (938 ja 933 BP). Teemme myös tässä kokeen, jolla tutkitaan vaikutusta jakauman leveyteen yhdistämällä nämä lähekkäiset ajoitukset. Tulokseksi saadaan likimain sama (1040–1170 calAD) siten, että jakauma on nyt yhtenäisempi ilman kahta erillistä jaksoa.

Tulevaisuuden isotooppitulokset mahdollisesti tarkentavat analyysyjä. Jos vainajat ovat eläessään käyttäneet ravintoa, jonka hiili on peräisin vanhemmista hiilireserveistä kuin ilmasta, on heidän luustoonsa päätynyt sen sisältämiä hiiltä. Näin ollen myös ajoitustulokset olisivat ehkä systemaattisesti vanhempia. Onkin mielenkiintoista, että oletettu Henrikin kuolinvuosi vastaa viimeisen yhdistetyn ajoituksen nuorinta osaa, ei vanhinta.

Yhteenvetona voidaan todeta, että on ainakin ajallisesti mahdollista esittää Turun tuomiokirkon luuaineiston koostuvan kolmen vainajan luista. Jos oletetaan, että ensimmäinen ristiretki tapahtui 1100-luvun puolivälissä, kuten sitä koskeva kirjallinen perinne antaa ymmärtää, niin voimme todeta, että tämän analyysin pohjalta kahden vanhimman aineistoryhmän luut eivät kuulu Pyhän Henrikin¹⁸ ja Pyhän Eerikin aikakaudelle. Myöhäisimmän ryhmän luut ovat mahdollisesti samasta henkilöstä, ja osa aineiston ikäjakaumasta menee päällekkäin piispa Henrikin oletetun kuolinajan kanssa.

Huomiota herättävät luiden ristiretkiaikaa vanhemmat ajoitukset. Vanhoja, tässä esitettyjä vanhempiakin, jopa Kristuksen syntymän tienoille meneviä ikä on esimerkiksi perinteisesti

Pyhälle Henrikille tai Pyhälle Eerikille kuuluvaksi esitetyn silkkisen kallolaitteen sisällä olevista luista. Tämä ei ole ihmeellistä, kun tiedetään relikkejä myydyin ja vaihdetun kautta aikojen; mitä tahansa on matkan varrella voinut eksyä pyhänjäänökeksi.

Muutamia sellaisia ehtymättömiä reliikkilähteitä on ollut, jotka voivat hyvinkin olla edustettuina Turun reliikkien joukossa. Mainittakoon näistä Rooman varhaiskristittyjen katakombit. Toisen hyvän esimerkin tarjoavat Pyhä Ursula ja 11 000 neitsyttä: Kölnissä löydettiin vuonna 1106 roomalaisajan kalmisto, joka tulkittiin 11 000 neitsyen legendan fyysiseksi todisteeksi. Pyhänjäänöskätkö teki Kölnistä liki Rooman veroisen pyhänjäänösten toimittajan. Ursulan ja neitsyiden kultti levisi ympäri Euroopan.¹⁹ Suomeen kultti tuli 1400-luvulla ilmeisesti piispa Olavus Magnin (1450–1460), Pariisin yliopiston entisen rehtorin ansiosta. Hän vihki mm. Pariisin yliopiston suojeluspyhimyksen Ursulan alttarin Turun tuomiokirkossa.²⁰ Tulevat luonnontieteelliset analyysit auttavat mahdollisesti esittämään arvioita, löytyisikö esimerkiksi katakombeista ja Kölnistä peräisin olevia pyhänjäänöksiä Turun tuomiokirkon kokoelmasta.

18. Pyhästä Henrikistä, ks. esim. T. Heikkilä (2005) *Pyhän Henrikin legenda*, SKS: Helsinki SKS; T. Heikkilä (2009) *Sankt Henrikslégenden*. Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis: Helsingfors & Stockholm; M. Hiekkänen (2008) *The Cult of Saint Henry of Finland. Sites, Remains, and Traditions 1400–1700 AD*. Teoksessa Herausgeber B. Scholkmann, S. Frommer, C. Vossler & M. Wolf (toim.) *Zwischen Tradition und Wandel. Archäologie des 15. und 16. Jahrhunderts*, Tübinger Forschungen zur historischen Archäologie 3, 153–160.

19. S. B. Montgomery (2009) *St. Ursula and the Eleven Thousand Virgins of Cologne. Relics, Reliquaries and the Visual Culture of Group Sanctity in Late Medieval Europe*, Oxford, Bern etc.

20. O. A. Nygren (1945) *Helgonen i Finlands medeltidskonst, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XLVI:1*, 138–140; I. Pegelow (2007) *Helgonlegenden i ord och bild*, Stockholm, 262–263, 325.

Keskustelua

Teemu Keskisarja

Keskisarja vastaa yleistajuistamis- haasteeseen

Raisa Maria Toivo arvioi Teemu Keskisarjan teoksen *Kyynelten kallio*. Kertomuksia seksistä ja väkivallasta edellisessä numerossa (HAik 2/2012). Keskisarja vastaa Toivon esiin nostaamaan yleistajuistamishaasteeseen.

Raisa Maria Toivo on kirja-arvioonsa leikannut ja liimannut 20 riviä jorinaa *Kyynelten kallion* julkistustilaisuudesta. Teksti löytyy Siltala Kustannuksen verkkosivuilta, toden totta. Eikä selitteenä lue, että alistettava ulkoiselle ja sisäiselle lähdekritiikille yleisön suppeuden, tunnelman hilpeyden ja julkaisukanavan epämuodollisuuden vuoksi. Ironia on vaarallinen tyyllilaji, mutta kuulvatko Internet ja muut puhetallenteet kirjojen vertaisarvioinnin kenttään? Koskeeko tämä ennakkotapaus myös Timo Vihavaisen ja Markku Jokisipilän kaltaisia oikeasti aktiivisia bloginpitäjiä tai kolumnisteja?

Kuulemma olen ”haastatteluista juhlapuheisiin” pyrkinyt ”provosoimaan keskustelua yleistajuisten historiankirjoittamisen luonteesta”, vieläpä ”julkaisuforumien pistelaskentaan” liittyen. Himottaisi omia urheat provokaatiot nimmiini, mutta en tiedä edes luonnostelleeni moisia. Vannomatta paras, ehkä netti rönsyilee jon-

nekin, minne en atk-ummikkona näe, tai sitten seinillä on ollut korvat sisäpiirin istujaisissa.

Oudoksun sitä Toivon perustetta, että Googlea ja kuulopuheita oli pakko käyttää kritiikin aineksina, kun kirjassa sama on ”lainattavaksi turhan monisanaisesti”. Kaikkiaan 396-sivuisessa *Kyynelten kalliossa* pohdin yleistajuistamisen haasteita puolella sivulla. Sekin tuikkaus oli itseironinen: miksi katsoin parhaaksi ”pitää teoreettis-metodologiset mölyt mahassani”. Siis omassa mahassani, tähän kirjaan valitsemassani muodossa, joka oli seitsemän pienoiskertomuksen sikermä. Samaan hengenvetoon korostin, etten ylenkatso teoriaa ja metodologiaa sinänsä. Silti Toivo luulee lukeneensa julmetun ohjelmajulkituksen teoriaa ja metodologiaa vastaan.

Samassa usutushengessä Toivo loukkaantuu Olli Matikaisen puolesta, koska tämän ”panos rikoshistoriantutkimukseen tulee kuitatuksi, kun hänen suuhunsa pannaan selitys termistä ’hyvä mies’”. Kyseisen kiittauksen tahdon kuitata sillä tiedolla, että Matikaisen tuotanto löytyy lähdeluettelosta ja tuo ainutkin leipäteksti-maininta oli tyyliirikko. En väheksy edeltäviä tutkijoita. Heitä vain on vaikea mahdollistaa sirpalemuotoon ja pienoiskertomuksiin – seikkailemaan aikalaishenkilöiden veri- ja aivoroiskeissa sekä siemensyöksyissä.

Toivon kannattaisi opetella huolellisuutta sitteeraamisen helpossa taidossa. Haasteessaan hän panee (kielivirheenkin tekaisten) lainausmerkkeihin sanoja ja lauseita, jotka eivät ole minun kirjoittamiani. Toivo vaatii minua tilille siitä,

että "sumeilematta" puhun seksuaalirikollisista "tavallisina ihmisinä". Mitenköhän tässä olisi pitänyt sumeilla? Heti ensimmäisellä sivulla totean, "ettei tuon ajan tavallisesta ihmisestä voi kirjoittaa edes pienoiselämäkertaa, ellei hän kulkeutunut sangen epätavalliseen tilanteeseen", siis jättänyt lähteitä oikeuslaitoksen silmätikkuna.

Toivo murehtii siitä, että kuvaan vain rikollisia kummajaisia enkä oikeasti tavallisia seksistä nauttijoita. Arkistoveteraanit äkännevät heti, mistä rajaus johtuu, ja lukee se *Kynnelten kalliosakin*. Onkohan 1600- ja 1700-luvuilta säilynyt yhtään ainoata päiväkirjaa tai yksityiskirjettä, jossa suomalainen piika tai renki kertoilisi lihan iloista. Jokseenkin kaikki rahvaan persooniin ja yksilöiden mielenmaisemaan ulottuva aineisto on oikeuslaitoksen tuottamaa ja koskee ankarasti kriminalisoitua sukupuolielämää.

Maallisen ja kirkollisen esivallan näkemyksiä, kansainvälisiä auktoriteetteja ja säätyläiskulttuuria toki riittää, mutta Suomen ruohonjuurita-solla taulu on tietävästi työpötyhjä. Toivo vihjaa

löytäneensä omissa tutkimuksissaan kuvauksia siitä, mikä oli "kaikkien osanottajien mielestä vähintään ihan kivaa". Mikäli tämä pitää paikkansa, onnittelen häntä suurenmoisesta läpimurrosta.

Miten rikollisuuden historiaa tulisi yleistä juistaa ja popularisoida, en suoraan sanottuna tiedä. Kysymys kohdennettakoon Heikki Ylikankaalle, joka luultavasti ainoana on onnistunut käytännössä vastaamaan siihen useita vuosikymmeniä. Harkinnan arvoisia lähestymistapoja lienee monta. Tuskin ne kaikki edellyttävät Toivon arvostamaa terminologiaa ja ammattipiirisä sovittuja käsitteitä, jotka jokaisen historioitsijan on opeteltava ja kirjan alkajaisiksi vielä selitettävä rikkomatta varsinaista kertomusta. Toivo tahtoo houkutelaa "tieteen kuumien juomien kuppiloihin" asiakkaita paradigmalla ja diskursilla. Siitä vaan, antaa palaa, onnea matkaan! Ta-voittaapa historia tiedotusvälineitä ja lukijoita kuinka hyvänsä, en aio moittia, että väärin yleistä juistettu.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:
<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Kristiina Kalleinen

Suurteos yhteisön voimaliikkeestä

Kristiina Kalleinen arvioi viisiosaisen Suomen Nuorisoseuraliikkeen historian.

Ministeri Jaakko Nummisen kirjoittama Suomen Nuorisoseuraliikkeen historia on 3 500-sivuinen ja lähes 13 kiloa painava järkäle, jonka koostaminen kesti lähes viisitoista vuotta.¹ Teossarjan ensimmäinen osa on tosin ensimmäisen kerran julkaistu jo vuonna 1961, eikä uuteen painokseen ole tehty mitään muutoksia. On tietysti hienoa, että tutkija vielä 50 vuoden jälkeenkin on tyytyväinen silloiseen työhönsä, mutta vähintään herää kysymys käytetyn tutkimuskirjallisuuden ajantasaisuudesta. Varmastikin vuoden 1961 jälkeen on ilmestynyt sellaista tutkimusta, jota olisi voitu käyttää hyväksi. Toinen hieman erikoinen ratkaisu mielestäni on saman esipuheen käyttö jokaisessa osassa; ehkäpä jokaiselle osalle olisi voinut laatia oman kyseiseen osaan johdattavan alkulauseen ja sisällyttää varsinaisen esipuhe vain ensimmäiseen osaan. Varsinaisen aiheeseen johdattava alkusana sisältyy vain teossarjan ensimmäiseen osaan.

Teossarja on ulkonaisesti komea ja laadukas paperin laatua ja kuvitusta myöten. Kovin lukijaystävällinen se ei ole painonsa ja laajuutensa vuoksi. Teossarjan käyttötarkoitus lieneekin olla

lähinnä hakuteos, jollaisena se toimii varsin hyvin: sisällysluettelot antavat riittävästi informaatiota ja viimeisessä osassa on liiteosa sekä hyvin laaja hakemisto-osuus paikkakunnittain. Oman kotiseutunsa nuorisoseurojen toimintaan on siis helppo perehtyä. Samoin teoksesta varmasti löytyy useimpien kotipaikkakuntien merkittävimmät henkilöt – löysin muutamia Pohjois-Pohjanmaan ja Oulun seudun silmäätekeviä henkilöitä, jotka olivat aktiivisia toimijoita myös nuorisoseuraliikkeessä. Esimerkkinä heistä mainitsen Otto Karhin, jonka mukaan yksi Oulun keskustan puistoista on nimetty – puisto tosin tunnetaan paremmin sen epävirallisella nimellä ”letkun puisto”, joka viittaa aikoinaan sen vieressä olleeseen paloasemaan. Myös laajasta kuvituksesta löytyy esimerkkejä useiden paikkakuntien nuorisoseurojen taloista, juhlista ja muusta toiminnasta sekä nuoriseseuralaisista. Nykyiseltä asuinalueeltani itäiseltä Uudeltamaalta löytyy kuvia Myrskylästä, Askolasta ja Pernajasta muutamia esimerkkejä mainitakseni. Oletettavaa on, että monet saattavat myös kuvista löytää omia joko edesmenneitä tai elossa olevia sukulaisiaan ja tuttaviaan.

Etelä-Pohjanmaalta yli maan

Teossarjan ensimmäinen osa käsittää vuodet 1881–1905 eli ajanjakson nuorisoseuraliikkeen

1. Jaakko Numminen: *Yhteisön voima. Suomen Nuorisoseuraliikkeen historia 1–5*. Suomen Nuorisoseurojen Liitto ry, Edita 2011. 3353 s.

synnystä suurlakkoon saakka. Nuorisoseuraliikkeen synty ja organisoituminen tapahtui ensiksi Etelä-Pohjanmaalla, jossa merkittävimpiä seuran organisoitumiseen vaikuttaneita henkilöitä olivat Juho Hietanen Laihialla ja Matti Sippola Kauhavalla. Sittemmin liikkeen ohjelman hahmottelijana toimi Santeri Alkio, joka johti liikettä aatteellisesti aina 1910-luvulle saakka. Alkion ajattelussa itsekasvatuksella oli hyvin merkittävä osuus, ja hän katsoi, että erityisen hyvin itsekasvatusta saatettiin harjoittaa nuorisoseurojen piirissä. Siveellisyys- ja raittiuskasvatus sekä taloudellinen kasvatus olivat hänen mukaansa tärkeitä nuorisoseurojen tehtäviä.

Nuorisoseuraliikkeen organisoitumisen alkuvaiheessa liike joutui hakemaan paikkaansa sekä suhteessa samoihin aikoihin organisoituneeseen raittiusliikkeeseen että myös kirkollisiin piireihin ja myöhemmin myös työväenliikkeeseen. Alkuvaiheessa papisto sekä herännäispiirit suhtautuivat nuorisoseuroihin nuivasti, mihin useimmiten vaikutti nuorisoseurojen iltamissa toisinaan harrastettu tanssi.

Poliittisen kasvatuksen Alkio katsoi sopivan parhaiten juuri nuorisoseuroille, sillä niiden piirissä hänen käsityksensä mukaan oli mahdollista antaa laaja kansalaissivistys, johon liittyi myös poliittiselle kasvatukselle tarpeellisten tietojen ja taitojen antaminen. Sen sijaan Alkio ei pitänyt tarpeellisena eikä hyväksynyt puolueiden omien nuorisojärjestöjen perustamista: hänen vakauksensa mukaan jokaisen ihmisen piti saada vapaasti muodostaa oma poliittinen kantansa, ja hän asetti loppuun saakka puolueettoman nuorisotyön poliittisen nuorisokasvatuksen edelle. Vaikka sittemmin Maalaisliiton perustamisen jälkeen nuorisoseuratoiminta helposti käsitettiin sen nuorisojärjestötoiminnaksi, pyrkivät nuorisoseurat edelleenkin pysymään irrallaan poliittisesta toiminnasta eikä poliittisten puhe- tai muiden tilaisuuksien järjestäminen kuulunut niiden toiminnan piiriin.

Ensimmäisenä 1880-luvun alussa organisoituneen Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseuran ää-

nenkannattajaksi perustettiin aikakauslehti *Pyrkijä*, jota alettiin julkaista vuoden 1890 alusta lähtien päätoimittajanaan Santeri Alkio – Pyrkijän vastaavan toimittajan tehtävistä hän luopui vasta vuoden 1917 lopussa. Pyrkijää julkaistiin samalla nimellä vuoteen 1965 saakka, jonka jälkeen lehden nimeksi tuli *Nuorten Sanomat*. Tällä nimellä lehti ilmestyi 15 vuotta, jonka jälkeen palattiin Pyrkijä-nimeen. Vuodesta 1990 lähtien lehti on ilmestynyt *Nuorisoseuralehti*-nimisenä.

Etelä-Pohjanmaan esimerkin mukaan nuorisoseuroja alkoi 1880-luvulla syntyä muuallekin. Esimerkinä mainittakoon Satakunnan Kauhava, jonne perustettiin nuorisoseura syyskuun alussa 1882. Merkittävänä aloitteentekijänä ja seuran sääntöjen laatijana oli tuolloin nuori ylioppilas E. N. Setälä, sittemmin professori, suomen kielen ja kansanrunouden tutkija, joka toimi 1920-luvulla myös sekä opetus- sekä ulkoministerinä. Hän oli myös uuden Turun yliopiston kansleri sekä ylipäänsä suomalaiskansallisen aatteen monitoimimies. Setälä oli muun muassa 1911 perustamassa Kalevalaseuraa, jonka puheenjohtajana hän toimi kuolemaansa 1935 saakka.

Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran jälkeen seuraava alueellinen keskusseura perustettiin Etelä-Karjalaan 1890. Etelä-Karjalan nuorisoseuran johto oli huomattavasti radikaalimpaa kuin Etelä-Pohjanmaan nuorisoseurassa: Viipurissa perustetun Etelä-Karjalan nuorisoseuran johtotehtävissä tapaamme työväenliikkeen historiasta tuttuja nimiä kuten Hilja Pärssinen ja Matti Kurikka. Maininnan arvoista on myös se, että seuran johtokunnassa ja sittemmin vuosikymmenen jälkipuoliskolla sen esimiehenä toimi kauppaneuvos Juho Lallukka, suomalaiskansallisten ”pyrintöjen” mesenaatti. Hänen nimeään kantaa Helsingissä sijaitseva Lallukan taiteilijakoti, joka perustettiin Lallukan testamentin määräyksestä.

Vuonna 1897 perustettiin siihen mennessä syntyneille paikallisille nuorisoseuroille keskusliitoksi Suomen Nuorison Liitto. Liiton ensimmäi-

seksi esimieheksi valittiin Arvi Grotenfelt, joka sittemmin toimi myös Raittiuuden Ystävien päätoimikunnassa sekä Kansanvalistusseuran hallintoelimissä ja valittiin 1905 Helsingin yliopiston filosofian professoriksi. Raittiusaatteen ja kansanvalistustehtävän edistäminen olivat merkittävässä osassa myös nuorisoseurojen toiminnassa. Kuten aiemmin totesin, olisi joltain osin ollut suotavaa päivittää tekstiin vuoden 1961 jälkeen ilmestynyttä tutkimuskirjallisuutta – esimerkiksi raittiusliikkeen kyseessä ollessa voitaisiin huomioda vuonna 1986 ilmestynyt Irma Sulkusen väitöskirja.²

Vuoteen 1905 mennessä paikallisia nuorisoseuroja oli jo yli viisisataa, jotka suurimmaksi osaksi sijaitsivat maaseudulla. Muutamissa kaupungeissakin oli kuitenkin jo perustettu nuorisoseura, joista suurin oli 1897 perustettu Helsingin Nuorisoseura. Helsingin Nuorisoseuran suuruus selittyy muualta Suomesta sinne opiskelemaan tulleiden ylioppilaiden määrällä.

Monipuolinen toiminta

Teossarjan toisessa osassa seurataan nuorisoseuraliikettä ja nuorisoseurojen toimintaa vuoteen 1944 saakka. Keskeisenä kysymyksenä ennen vuotta 1918 oli suhde työväenliikkeeseen ja ylipäätään poliittiseen toimintaan. Santeri Alkio oli jo 1890-luvulta lähtien suhtautunut myönteisesti työväenaatteeseen pois lukien sosialismin maailmankatsomuksellinen pohja eli jyrkkä materialismi. Etenkin kaupungeissa nuorisoseurat ja työväestö lähenivät toisiaan, ja esimerkiksi Helsingin Nuorisoseura siirtyi vähitellen työväenliikkeen piiriin. Suurlakon jälkeen kilpailu ”sieluista” kiihtyi ja näkyi mm. nuorisoseurantalosten valtaamisina – nuorisoseurat olivat 1890-luvulta lähtien joko rakennuttaneet tai ostaneet itselleen talon omia tilaisuuksiaan varten. Vuoden 1918 jälkeen nuorisoseurat toimivat läheisessä yhteydessä suojeluskuntien kanssa ja useissa tapauksissa suojeluskunnat saivat käyttää nuorisoseurantaloa omiin tilaisuuksiinsa. Suojeluskunnat ymmärsivät varsin hyvin nuori-

seurojen merkityksen nuorison mielipiteenmuokkaajana.

Kansansivistystyön saralla merkittävää oli Nuorisoseuraopiston perustaminen 1922. Nuorisoseura-aatteen mukaisesti opistossa korostettiin poliittista puolueettomuutta ja vältettiin avoimen puoluepoliittisia kannanottoja. Työväenliikkeeseen suhtauduttiin pidättyvästi eikä vierailuja työväentalolla pidetty sopivana. Suomalaiskansallisen linjan korostaminen ja maaseudun elämäntavan eräänlainen ihannointi oli opistossa ilmeistä. Talonpoika oli sankari ja maaseudun elämäntapa puhtaampaa ja aidompaa kuin kaupungeissa. Tähän suhteutuu oivallisesti myös nuorisoseurojen kotiteollisuuden edistämisyrittäminen jopa niin, että Keski-Suomen Nuorisoseuran ensimmäisissä ja toisissa säännöissä todettiin seuran tarkoituksiksi nimenomaan kotiteollisuuden edistäminen.

Seuratoimintaa käsittelevässä osassa kerrotaan seurojen kyläpiiritoiminnasta, niiden taloudesta, suhteesta nuorisotyöhön sekä seurojen johtamistavoista, nuorisoseurojen taloista ja kirjastoista sekä seurojen juhlakulttuurista ja erilaisista kulttuuritoiminnoista. Seuralehtiä esittelevässä luvussa käsitellään nuorisoseurojen käsinkirjoitettuja lehtiä ja niiden sisältöä. Etenkin ennen itsenäistymistä seuralehtien merkitys oli siinä, että käsinkirjoitetuina ne olivat sensuurin ulottumattomissa. Keskuseurat pitivät seuralehtien merkitystä suurena ja korostivat erityisesti niiden kasvatuksellista tehtävää. Siten ei olekaan ihme, että ne pyrkivät antamaan ohjeita lehtien sisällöstä ja toimitustavoista. Seuralehdillä oli epäilemättä tärkeä aatteellinen tehtävä, sillä niiden avulla saatettiin jäsenistön tietoon nuorisoseuratoiminnan tavoitteita ja käytännön toimintamuotoja. Esimerkiksi Nivalan Nuorisoseuran *Säkeniä*-lehdessä julkaisi seuran esimies

2. Irma Sulkunen (1986) *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Historiallisia tutkimuksia 134, SKS.

Kyösti Kallio aatteelliset kysymykset seuraavan kuukausikokouksen pohdittavaksi. Numminen toteaa näitä käsikirjoitettuja seuralehtiä käsittelevän luvun lopuksi, että ne eivät ole juurikaan olleet historian tutkimuksen kohteena. Tilanne on tässä suhteessa muuttumassa, sillä esimerkiksi Saara Tuomaala on tutkinut Pohjois-Pohjanmaan nuorisoseurojen käsikirjoitettuja lehtiä,³ ja Kirsti Salmi-Niklander tutkii käsikirjoitettuja lehtiä meneillään olevassa tutkimusprojektissaan, jota hän on esitellyt Kasvatus ja aika -verkkolehden numerossa 1/2012.⁴

Nuorisoseurojen juhlakulttuuriin liittyi luonnollisesti myös Kalevalan ja kansallisten suurmiesten juhlinta. Vaikka onkin totta, että säännöllisesti ryhdyttiin helmikuun viimeistä päivää viettämään Kalevalan päivänä Kontiolahden kansanopistossa ja että tämän juhlapäivän vietto sittemmin yleistyi nuorisoseurojen piirissä, en pelkästään nuorisoseurojen ansioksi laittaisi Kalevalanpäivän vieton yleistymistä koko maassa. Kalevalaa ja Kalevalan päivää juhlittiin toki muuallakin kuin nuorisoseurojen järjestämissä tilaisuuksissa, ja 1920-luvun alusta lähtien Kalevalan päivän kansallisesta organisoinnista oli vastuussa Kalevalaseura. Etenkin 1920-luvulla mutta jossain määrin seuraavallakin vuosikymmenellä Kalevalaseuran toimistosta lähetettiin Kalevalan päivän ohjelmalehtisiä ympäri maata eräänlaiseksi ohjelma-avuksi päivän tilaisuuksia suunnitteleville eri tahoille.

Kansalaiskasvatus on teossarjan neljännen osan teema, jonka puitteissa käsitellään laajasti muun muassa seurojen harjoittamaa liikuntakasvatusta, opintotoimintaa, suhdetta raittiuskysymykseen ja siveellisyyskysymyksiin, tapakasvatusta jne. Opintokerhotoimintaa esittelevässä luvussa mielenkiintoinen yksityiskohta on rajaseudun opintotoiminta, johon 1920-luvun alussa alettiin kiinnittää erityistä huomiota. Kansansivistyksellisellä opintokerhotyöllä nähtiin olevan tärkeä tehtävä nuoren valtion rajaseudun politiikassa. Niinpä vuoden 1922 valtiopäivillä kahdeksan kansanedustajaa, heidän

joukossaan jo aiemmin mainittu E. N. Setälä, tekivät anomusehdotuksen rajaseutujen sivistyksellisten ja taloudellisten olojen kohentamiseksi. Tästä toiminta alkoikin viritä, ja 1925 perustettiin Raja-Karjalan Sivistysliitto alueen opintokerhojen keskusjärjestöksi. Kuten Maria Lähteenmäki on osoittanut,⁵ oli rajaseututyö kokonaisvaltainen ohjelma pontimenaan Suomen turvallisuusintressit. Opintokerhotyö sivistykselliseen pyrkimykseen ja talouden kohentaminen (pientilojen perustaminen) oli osa tuota ohjelmaa samoin kuin poliittisen työn tekeminen suomalaisuutta korostamalla.

Vuonna 1933 Laatokan Karjalan nuorisoseurat erosivat Etelä-Karjalan keskusseurasta omaksi keskusseurakseen, jonka jälkeen se joutui läheiseen yhteistyöhön Raja-Karjalan Sivistysliiton kanssa. Niiden yhteiseksi lehdeksi perustettiin 1935 Nuori Karjala -aikakauslehti, joka on jatkanut ilmestymistään katkeamatta nykypäivän saakka.

Oman laajan lukunsa on saanut nuorisoseurojen kotiseututyö, jota käsitellään perusteellisesti sota-aikaan saakka. Vaikka nuorisoseurojen kotiseututyö monine muotoineen epäilemättä oli erittäin merkittävää kotiseututyön alkamiselle, saa teoksesta vahvasti sen kuvan, että nuorisoseurat olivat ylioppilasosakuntien ohella lähes ainoita kotiseututyön harjoittajia. Näinhän ei kuitenkaan ollut vaan kotiseututyötä alkoi yhä enemmän harjoittaa monet muutkin piirit, joiden keskuselimeksi 1908 perustettiin kotiseutututkimuksen keskusvaliokunta. Tämän valiokun-

3. "Pohjois-Pohjanmaan nuorisoseurojen käsikirjoitetut lehdet." Teoksessa *Kirjoitettu nuoruus. Aikalaistulkintoja 1900-luvun alkupuolen nuoruudesta*. Toim. Ilona Kempainen, Kirsti Salmi-Niklander ja Saara Tuomaala. Nuorisotutkimusverkosto 2011.

4. "Käsikirjoitetut lehdet vaihtoehtoisena julkaisumuotona 1800-luvun ja 1900-luvun alun Suomessa."

5. Maria Lähteenmäki (2009) *Maailmojen rajalla. Kansanrajan rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944*. Historiallisia tutkimuksia 243, SKS.

nan ohjaamassa kotiseutututkimustoiminnassa ei kuitenkaan ollut näkyvästi esillä nuorisoseurojen kotiseututyön erityispiirre eli kansallisen kulttuuripohjan merkityksen korostaminen. Valtiokunnan puheenjohtajaksi tuli 1936 yksi suomalaiskansallisen kulttuuritoiminnan monitoimimiehistä Kustaa Vilkuna. Sodan jälkeen uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa, jossa myös kotiseututyöhön vapautui uusia voimia, syntyi 1949 Suomen Kotiseutuliitto eri puolille maata nuorisoseuroista riippumatta syntyneiden kotiseutuyhdistysten keskusorganisaatioksi.

Yhteisön voima -kirjasarjan viides osa käsittelee sotien jälkeistä aikaa samoilta näkökannoilta kuin edeltävissä osissa on nuorisoseuraliikkeen toimintaa käsitelty: opintotoiminta, juhlakulttuuri, kansanmusiikki, kansantanssi, näytelmätoiminta, paikallisten nuorisoseurojen suhteet keskusseuroihin, suhteet poliittisiin järjestöihin jne. Käsitteilytapa on hyvin yksityiskohtainen, esi-

merkiksi nuorisoseurojen juhlakulttuuria koskevassa luvussa on myös bingo saanut oman alalukunsa. Liikuntakasvatusta koskevassa luvussa käydään läpi nuorisoseurojen harrastamat liikuntalajit kukin erikseen. Myös tässä osassa kotiseututyö ja kylätoimikuntien toiminta saavat laajan käsittelyn.

Kuluvalla vuosituhanella nuorisoseuraliike on edelleen voimissaan: vuonna 2006 nuorisoseurajärjestöön kuului 865 paikallista järjestöä ja yli 83 000 henkilöjäsentä. Ajat ovat muuttuneet ja monet nuorisoseuraliikkeen alkuvuosikymmenten tehtävistä ovat siirtyneet muiden tahojen hoidettavaksi ja vastuulle. Kaksi alkuperäistä toiminta-ajatusta on kuitenkin säilynyt 2000-luvulle saakka: nuorisoseuratoiminnan paikallisuus ja itsekasvatus, jonka mukaan ihmisen tulee jatkuvasti kasvattaa itseään ja asettaa itselleen uusia tavoitteita, olla omatoiminen ja samalla osallistuva. Alkiolainen perinne elää.

Arvosteluja

Myöhäis- keskiajan arkeologian yleisesitys

**Martin Carver – Jan Klápště
(toim.): The Archaeology of
Medieval Europe, Vol. 2:
Twelfth to Sixteenth Centuries.
Aarhus University Press 2011.
605 s.**

Useiden kirjoittajien kirjoittama teos *The Archaeology of Medieval Europe*, Vol. 2 on katsaus eurooppalaiseen myöhäiskeskiajan (ja Suomen keskiajan kattavan ajanjakson) tutkimukseen arkeologian näkökulmasta. Se on jatkoa sarjan ensimmäiselle osalle, joka ilmestyi vuonna 2007. Maantieteellinen otanta on laaja ulottuen Pohjois-Afrikasta Pohjois-Norjaan. Kirjoittajia on lähes koko Euroopasta, myös Suomesta. Valtaosa käsiteltävistä aiheista kuuluu katoliseen kulttuuripiiriin, mutta myös juutalaiselle ja islamilaiselle arkeologialle on omistettu omat lukunsa.

Johdantoluvussa käsitellään keskiajan arkeologian teoriaa ja metodologiaa. Luonnontieteellisestä metodologiasta käydään lyhyesti läpi muun muassa arkeobotaniikan, osteologian, DNA-tutkimuksen, isotooppianalyysien ja arkeometallurgian merkitys keskiaikaa tutkivalle arkeologialle. Kirja

on jaettu temaattisesti kolmeen osaan: ensimmäisessä käsitellään asumista ja elämistä, toisessa valtaa ja kolmannessa keskiajan hengellisyyttä. Teemat menevät kuitenkin monilta osin ymmärrettävästi ristiin. Esityksen vahvuutena on tällöin kirjoittajien tapa viitata teksteissä toisiin kirjan teksteihin. Kirjoittajat onnistuvat tässä niin hyvin, että lukijan on hetkittäin vaikea pysyä yhdessä artikkelissa kerrallaan.

Kirjan ensimmäinen tema on asuminen ja asumisympäristö: sen alla käsitellään ilmasto, arjen esi-
neistöä, asuntoja, maaseutua, kaupunkeja ja elinkeinoa. Ilmaston ja maankäytön tutkimuksessa metodologinen kirjo on laaja. Asumiseen oleellisesti liittyvä materiaallinen kulttuuri yhdistyy selvästi jokaisen teeman kanssa. Maankäytön historiaa voidaan sedimenteistä tutkia muun muassa röntgensäteiden ja mikromorfologisen tutkimuksen avulla. Ilmaston kannalta voidaan paikallisesti tutkia jopa eri kasvilajien ja eläinlajien välisiä vuorovaikutuksia. Ympäristön hyödyntämistä tarkastellaan esimerkein Grönlannista Etelä-Ranskaan.

Tekstien perusteella metsästyksen ja aristokratian välinen yhteys näyttäisi juontuvan keskiajan kulttuurista. Riista-aineiston määrä ja luokkaistunut yhteiskunta korreloivat arkeologisessa aineistossa. Elinkeinolla vaikuttaisikin olevan ihmisryhmille myös identiteettiä luova vaikutus. Eläimiä pidettiin ravintona, joista tuli symboleita

toiseuttamiselle. Muun muassa kristityn ja juutalaisen avioliittoa pidettiin elämiinsekaantumiseen rinnastettavana tabuna. Monesti luuaineisto ilmentää kristillistä maailmankuvaa, mutta toisinaan eräistä konteksteista löytyy myös viitteitä eläinluiden pakanallisesta rituaalisesta käytöstä. Uutta tutkimussuuntausta kirjassa edustavat monitieteelliset tutkimusesimerkit keskiajan imetyksestä sekä sosiaalisen eriarvoisuuden tarkastelusta riistaeläinten luiden jakautumista analysoiden.

Asumista käsittelevä luku kertoo työkalujen kehityksestä ja maaseudun teollistumisesta. Hylätyt kylätontit antavat tutkimukselle paremmat edellytykset maakerosten paremman säilymisen takia. Toisaalta arkeologit ovat kiinnostuneita myös kylätonttien hylkäämisen syistä, koska taustalla saattaa piillä musta surma.

Kirjan toisessa osiossa käsitellään valtaa, ja konfliktiarkeologinen aspekti saa suuren painoarvon. Linnoja ja linnoituksia kirjassa käsitelläänkin tarkasti. Valta-teen alla jatketaan myös tavaroiden tuotantoon. Sitä, miksi tavaroita kuten keramiikkaa, vaatteita, luu-, metalli- ja lasiesineitä on valmistettu tietyissä paikoissa, on kyetty perustelemaan topografisilla selitysmalleilla. Kirjassa uutta historiallista tulkintaa tuodaan esille varhaiseen kaivosteollisuuteen viittaamalla. Kaivosarkeologiaksi nimetty ala onkin pystynyt osoittamaan mittavaa kaivostoimintaa

tapahtuneen useissa kaupungeissa jo myöhäiskeskiajalla.

Huomiota saavat myös kaupan käynti ja purjehdustekniikat. Laitteiden rakennustekniikoiden kehityksen lisäksi kirjoittajat käyvät läpi keramiikatutkimuksen uusimpia oivalluksia ja haasteita. Aineistosta päätellen keramiikatyyppit eivät ole kulkeutuneet alueelta toiselle ainoastaan kauppatavarana vaan myös ammattitaitona. Astianvalmistajat olivat merkittävä maahanmuuttajaryhmä hansa-ajan Itämerellä. Kaupankäynnin erikoisempia ilmenemismuotoja lienee esimerkiksi eksoottisten eläinten kauppa keskiajalla. Erityisesti afrikkalaisten leijonien ja apinoiden tiedetään olleen haluttuja eurooppalaisissa hoveissa. Afrikan ja Euroopan vuorovaikutusta käydään kirjassa muutenkin läpi melko kattavasti.

Valtaa käsittelevän osan viimeinen osuus kertoo kaupungeista. Kaupungistuminen oli myöhäiskeskiajalla mittavaa: eräiden kaupunkien pinta-alat jopa kaksinkertaistuivat ja asukasluku paikoin nelinkertaistui. Eurooppalaiset kaupungit olivat keskenään hyvin erilaisia, mutta rakenteellisia yhtäläisyyksiä voi havaita paljon. Teoksessa huomautetaan siitä, että kaupunkiarkeologia on keskittynyt liikaa kaupunkien ydinalueille. Kirjoittajien mielestä on ilmeistä, että monet tuotannolliset tehtävät on ollut parempi pragmaattisista syistä suorittaa kauempana asutuksesta.

Kirjan kolmas ja viimeinen osa käsittelee keskiajan hengellisyyttä. Teemassa on aikaisemmista luvuista poiketen tärkeä osa historiallisella kerronnalla. Kirjassa käsitellään aikakauden katolinen historia kattavasti aina kirkkokurin kasvusta uskonpuhdistukseen ja sen aiheuttamiin konflikteihin asti. Lyhykäisessä käydään läpi myös islamin ja juutalaisuuden historiaa. Kaikissa luvuissa kulkeva historiallinen kontekstualisointi tuodaan tässäkin luvussa myös arkeologiseen

yhteyteen. Erityisen ansiokkaasti on käsitelty katolisen hautauksen topografiaa. Materiaalisesta kulttuurista selkeimmin esille tuodaan pyhiinvaeltajille myydyt esineet ja helminauhat. Lisäksi kristilliset motiivit, kuten kala- ja viiniköynnöskuviointi, näkyy usein kaivauskohteen arkeologisessa esineaineistossa.

Uskonnollisia rakennuksia kuvaillaan teoksessa enemmän taide- ja rakennushistorian kuin arkeologian keinoin. Uskonnolliset rakennustyyppit esitellään pääpiirteissään, ja myös muutamien kirkkojen stratigrafia paljastetaan. Luostareiden ympäristöistä on onnistuttu löytämään merkkejä niissä harjoitetuista elinkeinoista. Kirjasta käy ilmi, että luostareihin on ollut yhdistettynä monipuolista tuotantoa, muun muassa raudanjalostusta. Luostareiden ympärillä on usein ollut viljelys-alaa ja harjoitetut elinkeinot ovat monipuolisia.

Teos tasapainoilee ansiokkaasti yleistämisen ja yliproblematisoinnin välimaastossa. Kirjan temaattinen jako herätti allekirjoittaneessa kaksisuuntaisia tunteita. Kirjan ensimmäinen teema – asuminen, ympäristö ja eläminen – kertoo sen, minkä lupaa. Asumista ja rakentamista käsittelevä osa pysyy hyvin valitun aiheen kehysissä. Valtaa ja hengellisyyttä käsittelevät teemat menevät erikoisesti ristiin. Tuntuu siltä, että nämä olisi melkein voitu laittaa yhden uudelelle nimetyyn teemaan alle tai jaotella pienemmiksi teemoiksi. Suurin puute kirjassa lienee kuitenkin ortodoksisen Euroopan kaikkinaisen puuttuminen. Teoksessa ei käsitellä esimerkein eikä yleisellä tasolla Euroopan ortodoksia alueita, Bysanttia, Kreikkaa, Venäjää tai muita itäisempiä alueita. Kirjassa käydään läpi kuitenkin afrikkalaisia keskiaikaa, joten myös Euroopan itäreunan käsitteleminen olisi ollut relevanttia.

– KIM KRAPPALA

Pyhät nimet suomalaisissa kalentereissa

Heikki Oja: Suomen kansan pyhimyskalenteri. Kirjapaja 2011. 480 s.

Helsingin yliopiston almanakatoimiston päällikön Heikki Ojan kirjoittama kirja pyhimyksistä ja pyhien ihmisten nimistä valottaa suomalaisten kalenterien historiaa keskiajalta vuoteen 1929 saakka. Teos on syntynyt Helsingin yliopiston almanakatoimiston tutkimushankkeessa kalentereiden nimestöstä. Lähteenä siinä on käytetty keskiaikaisten suomalaisten pyhimyskalentereiden ja messukirjojen ohella myöhempiä virsikirjoja ja almanakkoja sekä katolisen kirkon martyrologeja. Teoksessa on esipuheen ohella pyhimyksiin ja pyhimyskultteihin liittyvä johdanto ja päivä kerrallaan etenevä esittely pyhimyksistä ja juhlapäivistä. Kirjassa on esiteltujen pyhimysten asia- ja nimihaikemistot sekä runsas värikuvitus. Teosta ei ole nootitettu, mutta joutain teemaan liittyviä lähdejulkaisuja ja tutkimuksia on esitelty. Hämmäntävästi myös Wikipedia mainitaan tärkeimpien teoksessa käytettyjen verkkosivujen joukossa.

Johdannollisessa osuudessa esitellään pyhimysten ja pyhimyskulttien alkuperää sekä suomalaista kalenteriperinnettä. Pyhimyksiin liittyvä lyhyehkö teksti toimii johdatuksena teemaan perehtymättömälle lukijalle, vaikka monet asiat esitetäänkin yksinkertaistettuna. Onpa mukaan pujahtanut muutama selvä virhekin. Neitsyys oli naispyhimysten tärkeä piirre, mutta eivät he kaikki kuitenkaan olleet neitsyitä, eikä vaimoja ja äitejä nähty neitsytpyhimyksiä, kuten Oja väittää (s. 10).

Pyhimyskultti ja suomalaisen kalenterin muokkaantuminen ovat kaksi eri asiaa, vaikka Suomen kansan pyhimyskalenterissa ne voimakkaasti toisiinsa liitetäänkin. Kalenteriin merkitty virallinen juhlapäivä ei keskiajallakaan tarkoittanut vahvaa kulttia tai laajaa devoottien joukkoa, ainakaan koko kristikunnassa. On myös hivenen harhaanjohtavaa väittää, että koska Suomessa ”oli vain kaksi omaa pyhimystä, käytettiin emämaa Ruotsin ja Keski-Euroopan pyhimysvalikoimaa” (s. 23). Kirkkovuosi ja siis myös kalenterit rakentuvat keskiajalla koko kristikunnassa Jeesuksen elämän ja siihen liittyvien muistopäivien ympärille. Etenkin paavillisen pyhimyksenjulistamisprivilegion jälkeen tarkoituksena oli, että kanonisoituja pyhimyksiä kunnioitettaisiin ja heidän juhlapäiväänsä vietettäisiin koko katolisen kirkon alueella. Nämä seikat luonnollisesti näkyivät suomalaisissakin kalentereissa. Vastavasti pyhimysnimien runsastuminen reformaation jälkeen ei suoraan kerro kansan halusta pitää kiinni taivaallisista välittäjistä tai pyhimyksille osoitetusta kunnioituksesta. Etenkään kun osaa 1600-luvulla suomalaisiin kalentereihin liitetystä pyhimyksistä ei tunnettu tai kunnioitettu pyhimyksenä täällä katolisella ajallakaan.

Enemmän kuin kansan hartaudesta kalenterit kertovatkin kulttuurivaikutteista ja niiden leviämisestä. Niinpä olikin mielenkiintoista lukea saksalaisvaikutteista nimistön suhteen 1600-luvulla, almanakkaan lisättyjen nimien vähittäisestä maallistumisesta 1700-luvulta lähtien sekä suomalaistamisinnon tekemästä murroksesta almanakan nimistöön 1900-luvun vaihteessa. Näitä teemoja olisi voinut johdannossa esitellä laajemminkin.

Johdannon jälkeen teos on kalenterin muotoinen. Jokaisen päivämäärän kohdalla esitellään päivään liittyvän nimen historiaa ja

kyseinen pyhimys elämäkertoi-neen. Sivuille on jätetty tilaa omille, päivään liittyville muistiinpanoille. Teoksessa on oma osansa myös liikkuville juhlapäiville. Joidenkin nimien käytön historiaa, pyhimysten elämäkertoja tai muita vuodenkierron merkkipaaluja, kuten vaikkapa suvipäivää ja talvipäivää tai Esterin päivän sadetta, avataan myös erillisissä tietoskulaatikoissa. Ne tuovat hyvän lisän muuten varsin nuokkoihin selitysteksteihin

Lyhydestään huolimatta tekstit ovat selkeitä ja pääosin hyvin kirjoitettuja. Etenkin kalenterihistorialliset osuudet ovat mielenkiintoisia ja tuovat uutta tietoa muutoista suomalaisissa kalenterikäytännöissä. Nimien ja henkilöiden esittelystä myös löytyy paljon kiinnostavia yksityiskohtia pyhimyksistä kiinnostuneille lukijoille. Keskiajan pyhimyskulttien tutkijakin tapasi monta uutta tuttavuutta: harva lienee aiemmin kuullut Hyginus, Hegesippus tai Adonica-nimisistä pyhistä henkilöistä. Toisaalta lukija jää pyhimysten esittelyn yhteydessä kaipaamaan edes joitain tietoja siitä, miten kyseistä päivää on vietetty Suomessa. Kansan keskuudessa monet pyhimyspäivähän olivat tunnettuja markkinapäiviä tai etappeja vuodenkierrossa ja maataloustöissä.

Teos on kauttaaltaan kuvitettu värikuvin. Suomen kansan pyhimyskalenteri onkin erittäin kaunis ja tyylikäs teos ja kuvat myös lisäävät sen informaatio-arvoa. Osa kuvista on valokuvia pyhimysten pat-saista, kirkoista tai luostareista. Suurin osa kuvituksesta tulee kuitenkin teoksessa käsiteltävältä aikakaudelta; esitellyiksi tulevat niin keskiaikaiset pyhimyskalenterit ja sinetit kuin uuden ajan alun grafiikat ja maalauksetkin. Kritiikkiä täytyy kuitenkin todeta, että vain hämmästyttävän pieni osa kuvista on suomalaista alkuperää. Kuvituksen tarkoituksena on ilmeisesti ollut korostaa pyhimysten nimien ja sitä kautta kalentereiden raken-

tumisen kansainvälistä luonnetta. Teos on kuitenkin nimetty nimenomaan Suomen kansan pyhimyskalenteriksi, joten lukuisat Suomen kirkoista löytyvät pyhimysten kuvat olisivat ansainneet enemmän huomiota. Kansahan ei tutustunut pyhimyksiin vain kalentereiden tai virsikirjojen luetteloiden perusteella vaan varsinkin kuvina kirkkojen seinissä, kuten Heikki Oja itsekin johdannossaan toteaa.

Heikki Oja ilmoittaa esipuheessaan kirjan tarkoitukseksi halun kunnioittaa vanhoja pyhimyksiä ja saattaa unohtetkin pyhät nykypolvien tietoon. Hän lisää toivomuksen, että lukijat löytäisivät kirjassa esiteltujen pyhimysten joukosta oman suosikin – suojelijan ja ystävän, jonka kanssa jakaa elämän taakat. Kirja voi toki toimia inspiraationa hengellisessä elä-mässä, mutta enemmän kuin hartauskirjallisuudeksi suosittelisin teosta nimihistoriasta kiinnostuneille lukijoille valottamaan kulttuurivaikutteiden leviämistä kalentereiden näkökulmasta.

– SARI KATAJALA-PELTOMAA

Naantalia syvällisesti

Kari Uotila (toim.): Naantalin luostarin rannassa – arkipäivää Naantalin luostarissa ja sen liepeillä. Stranden vid Nändens kloster – vardagen i klostret och dess omgivning. Kåkenhus- kirjat nro 3. Naantalin museo, Naantalin seurakunta, Vallis Gratiae -yhdistys ry & Muuritutkimus ky 2011. 336 s.

Birgittalaisluostarin historiaa on tutkittu Suomessa laajalti. Varsinkin Pyhän Birgitan juhluvuoden 2003 jälkeen on ilmestynyt run-

saasti uutta ja laadukasta tutkimusta historian ja arkeologian alalta. Mainittakoon Marko Lambergin tutkimus birgittalaisveli Jöns Buddesta¹ tai Tuomas Heikkilän työryhmän² fragmenttitutkimukseen liittyvät teokset ja artikkelit, joissa etsitään luostarin kirjaston rippeitä ja valaistaan keskiajan ja uuden ajan alun Suomen kirjallistumisen historiaa.

Turun yliopiston tutkimusryhmän laajat arkeologiset tutkimukset Naantalien luostarikirkossa 1990-luvulta alkaen ja sen pohjoispuolella 2000-luvulla ovat vihdoin saaneet kaivatun synteesinsä. Jo vuonna 2003 kirkkorakennukseen ja kaupunkiin liittyneet tutkimukset ilmestyivät hienossa *Vallis Gratiae* -kirjassa³, mutta nyt myös Turun yliopiston ulkopuolella toimivat asiantuntijat ovat saaneet tilaisuuden julkistaa lisäyksiä luostaria koskevaan tutkimukseen. Kirja täydentää erinomaisesti aikaisempaa tutkimustietoa birgittalaisluostarin elämästä.

Kun arkeologiset kenttämenetodit ovat monipuolistuneet ja poikkitieteellinen lähestymistapa on tuonut esiin uusia kysymyksiä, myös kiinnostus menneiden ihmisten arkeen on lisääntynyt – tai ehkä juuri siksi mennyttä arkea on nykyään mahdollista tavoittaa edes jossain määrin. Tiheämpi seula antaa yhä enemmän informaatiota myös tästä aiheesta.

On tärkeää, että Naantalien luostarin historiaa seulova teos on julkaistu suomeksi ja ruotsiksi. Kes-

kiajantutkimusta on Pohjoismaissa mahdotonta tehdä vain suomeksi, ja myös skandinaavisen yleisön on tarpeen tietää uusimmat käsityksemme yhteisestä historiastamme – etenkin siksi, että Suomessa on tällä hetkellä meneillään hyvin elinvoimainen keskiajantutkimuksen aalto ja täällä on eteviä historiallisen arkeologian taitajia. Birgitta-tutkimuksella on Ruotsissa edelleen vankka pohja, joten uuden tutkimustiedon julkaiseminen ruotsiksi on varma tae sille, että sitä luetaan. Nyt arvioitavan teoksen ovat yhdessä julkaisseet Naantalien museo ja Vallis Gratiae -seura, mikä on osoitus yhteistyöstä eri muisti- ja tutkimusorganisaatioiden välillä.

Kirjassa on runsas kuvitus ja hyvin kirjoitetut kuvatestit. Etenkin karttapiirroksiset ja vanhat kartat on tuotu havainnollisesti esille ja selitetty monisanaisesti – nämä lähteet edustavat myös eräänlaisia kerrostumia niistä käsityksistä, mitä luostarin jäännöksistä on ollut. Kaivauskuivissa ovat esillä myös kaivajat ja tutkijat, kuten varhaisemmassa tutkimuksessa oli tapana. Mutta oli sellainenkin aika, jolloin alueet tuli ”puhdistaa” kuvausta varten, eikä tutkimusavustaja saanut vilahtakaan kuvissa. Tästä on onneksi taas luovuttu – ihminenhan toimii vallan mainiosti mittatikkuna maastossa. Lisäksi saamme lisätietoa siitä, miten itse tutkimusta tehtiin ja ennen kaikkea ketkä sitä tekivät.

Kirja on muodoltaan antologia, jonka monissa poikkitieteellisissä artikkeleissa tuodaan mielenkiintoisesti esiin erilaisia näkemyksiä Naantalien luostarista. Teos on jaettu neljään osioon, joista ensimmäinen käsittelee tutkimushistoriaa, toinen peilaa luostarin henkistä kulttuuria historiallisessa valossa, kolmas valottaa taloushistoriallisia näkökulmia ja neljäs taas paljastaa uusia tulkintoja luostarin arjesta ja materiaalisesta kulttuurista viimeisten arkeologisten kaivausten

annin samoin kuin erilaisten luonnontieteellisten lähestymistapojen avulla.

Teoksen monista ansiokkaista artikkeleista mainittakoon Terhi Kivistön pieni tutkimus taiteilija Augusta Granbergin kiinnostuksesta luostarijäännöksiin ja arkeologiaan 1800- ja 1900-luvun taitteessa. Kirsi Salonen tarkentaa ja korjaa vanhoja käsityksiä siitä, mikä oli Maskun seurakunnan asema suhteessa luostariin 1400-luvulla ja myöhemmin. Marko Lambergin yleisesitys sukupuolirooleista ja elämästä muurien sisäpuolella on oiva yhteenveto hänen omasta laajemmasta tutkimuksestaan. Terttu Lempiäisen artikkeli käsittelee ruoka-, lääke- ja muihin tarkoituksiin käytettyjä kasveja, joista on löytynyt jälkiä Naantalien luostarin ja kaupungin alueelta. Auli Tourunen ja Kristiina Mannermaa analysoivat eläinluuaineistoja. Janne Harjulan artikkeli kirjoihin ja kirjoittamiseen liittyvän esineistön tutkimuksesta ja muutaman kirjalliseen kulttuuriin liittyvän esineen tulkintoista täydentää olemassa olevaa tutkimusta Naantalien luostarin ja yleensä Suomen kirjallisen kulttuurin vaiheista. Kirjan pedagoginen ote näkyy hyvin osioissa, joissa nykyarkeologian luonnontieteelliset menetodit selitetään lyhyesti tulkintojen taustana. Kirja toimii oppimateriaalina ja kurssikirjallisuutena.

Viimeisessä artikkelissa teoksen toimittaja Kari Uotila käsittelee vanhoja ja uusia tulkintoja luostarirakennusten rakentamisen ajoittamisesta. Erityisen kiinnostavaa on, että artikkelissa kyseenalaistetaan ajoitusta ja ehdotetaan, että esimerkiksi kylmennytt ilmasto mahdollisesti vaikutti siihen, ettei muuraaminen sujunut yhtä nopeasti kuin myöhemmin on tulkittu. Puulustoajoitukset antavat tässä mielenkiintoisen lisän aikaisempaan keskusteluun. Tämä on ollut hyvin merkittävä kysymys ja tutkimusaihe kautta aikojen ja on sitä edel-

1. Marko Lamberg (2007) *Jöns Budden. Birgittalaisveli ja hänen teoksen.* SKS:n toimituksia 1115, Helsinki.

2. Tuomas Heikkilä (toim.) (2010) *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa.* Historiallisia tutkimuksia 254. SKS, Helsinki. Ryhmän jäsenien artikkeleita esim. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2008.

3. Kari Uotila, K. Lehtonen & Carita Tulkki (toim.) (2003) *Vallis Gratiae 1443–1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa.* Turku.

leen. Olisin toivonut myös enemmän vertailua esimerkiksi Piritan luostarin arkeologisiin tutkimuksiin ja löytöaineistoon yleensä. Tämä on hyvä esimerkki siitä, miten tutkimusta voi laajentaa. Lähdeaineistoa on valtavan paljon ja sitä varmasti tutkitaan vielä kauan.

Naantalin Nunnamäki on askaruttanut tutkijoita siitä saakka, kun arkeologinen tutkimus alkoi Suomessa 1800-luvulla. Paikkaa voisi kutsua Suomen historiallisen arkeologian kehdoiksi, josta aika ajoin on ammennettu tietoa keskiajan Suomesta ja jonka avulla on aika ajoin täydennetty historiokuvaamme. Kysymys raunioiden paljastamisesta palaa silloin tällöin keskusteluun, mutta mikäli emme kaiva kaikkea nyt, säily tekemistä ja löytöjä myös jälkipolville – näin on ajateltu tähän asti, ja ehkä se on terve ajatus.

– EVA AHL-WARIS

Reformaatioajan aarteita savolaisesta pappilasta

Terhi Kiiskinen: Viisi Ruotsin reformaatioajan lähdeä Suomessa. Suomen historian lähteitä 9. SKS, 2010. 399 s.

Dosentti Terhi Kiiskisen toimittama *Viisi Ruotsin reformaatioajan lähdeä Suomessa* sisältää nimensä mukaisesti edition ja käännöksen 1500-luvulta peräisin olevasta käsikirjoituksesta. Kiiskinen työskentelee Helsingin yliopistossa teoreettisen filosofian oppiaineessa ja on tutkinut muun muassa uuden ajan alun oppi- ja kirjahistoriaa. Nyt kyseessä oleva kirjanen, kuten Kiiskinen itse sitä nimittää, löytyi

1990-luvulla Niilsjän Aholansaaren pappilan kirjastosta monen muun kiinnostavan niteen joukosta. Koomakäsikirjoitus sisältää kopiot viidestä eri uskonnollisia teemoja käsittelevästä tekstistä. Ensimmäinen niistä on Laurentius Olain katekismus vuodelta 1560, toinen on kuvaus vuoden 1562 piispankokouksesta Tukholmasta, kolmas teksti sisältää sielunhoidollisia ohjeita rippi-isille ja neljäs teksti puolestaan on katolilaisuuteen kohdistuva pilkkaruno. Käsikirjoituksen viides ja viimeinen tekstikokonaisuus on Eric Falckin kirjoittama lohdutuskirjanen odottaville äideille. Osa näistä tekstikopioista on säilynyt ainoastaan tässä kyseisessä käsikirjoituksessa.

Teoksen johdannossa Kiiskinen kertoo käsikirjoituksen löytämisestä ja pohtii kirjasen syntyvaiheita ja mahdollista reittiä Aholansaaren kirjahyllyyn. Sinänsä kiinnostavat kertomukset pappilan viimeisten asukkaiden, rovasti ja ruustinna Hyvämäen, sukulaisverkostoista ja kytköksistä herännäisyyteen eivät valota itse käsikirjoituksen tarinaa juurikaan. Sen sijaan Kiiskinen pysyy oivallisesti haarukoimaan käsikirjoituksen mahdollista ajoitusta siitä löytyvien vuosilukujen ja toisaalta myös henkilöiden avulla. Hän uskoo ajoituksen sijoittuvan 1560–1580-luvuille. Johdantoon sisältyvät myös lyhyet taustaluvut Kustaa Vaasan hallintokaudesta ja reformaatioliikkeestä. Reformaatio muodostuukin käsikirjoitusta selittäväksi kontekstiksi niin taustalukujen kuin myöhemmin tulevien selitystenkin kautta.

Teoksen ensimmäinen varsinaisen pääluke sisältää tekstien edition ja suomennokset. Sisällön tutkimiseen Kiiskinen on käyttänyt paljon aikaa ja tekstien litteroinnit on tehty huolella. Myös käännökset vaikuttavat sujuilta ja alkupe räiseen tekstiin vertaaminen onnistuu helposti samalta aukeamalta. Lisäkiitoksen ansaitsee myös alkuperäisenä säilytetty rivijako ja hy-

vien editointiperiaatteiden noudattaminen. Kiiskisen omat lisäykset tai tulkinnat on erotettu tekstistä näkyvästi. Näin edition ja alkuperäisen käsikirjoituksen tarkasteleminen rinnakkain onnistuu ongelmitta. Tekstit ovat itsessään hyvin mielenkiintoisia. Varsinkin piispankokouksen pöytäkirjamainen kuvaus ja lohdutuskirjanen odottaville äideille tuovat kiinnostavia näkökulmia reformaatioajan kristillisyyteen. Piispankokouksessa arkkipiispa on nostanut esiin teologisia kysymyksiä, joiden avulla on selvästi tehty eroa katolilaiseen uskoon. Kantaa otetaan niin ehtoolliseen, alttarien lukumäärään kuin kirkkojen koristuksiinkin. Lohdutuskirjanen puolestaan kuvaa kirkon suhtautumista äidiksi tulemiseen ja etenkin synnyttämiseen. Synnytyksivut tulisi ottaa nöyriin mielin vastaan, sillä tekstin mukaan nainen voi näiden kärsimysten kautta päästä lähemmäksi Jumalaa.

Kirjan toinen pääluke koostuu tekstien selitysosasta. Kiiskinen kommentoi jokaista tekstiä erikseen kertoen samalla myös taustatietoja esimerkiksi kirjoittajasta tai tekstiin liittyvistä tapahtumista. Yksittäisten lainausten kautta hän pyrkii selittämään kyseisen tekstin suhdetta reformaatioajan ajatteluun. Kiiskinen on verrannut teksteistä löytyviä sitaatteja eri Raamatun käännöksiin ja pohtinut myös sanojen ortografiaa. Teoksesta puuttuvat kuitenkin lähes kokonaan käsikirjoitusta koskevat fyysiset tiedot, jotka omalta osaltaan auttaisivat sen historian selvittämisessä. Paperista mahdollisesti löytyvät vesileimat ja käsikirjoituksen vihkorakenteen tarkempi tutkiminen voisivat antaa vastauksia nyt avoimeksi jääneisiin kysymyksiin. Vihkorakenteen tarkasteleminen selvittäisi tekstien keskinäistä suhdetta, ja parhaassa tapauksessa vesileimat vahvistaisivat käsikirjoituksen ajoittamiseen liittyviä pohdintoja.

Käsikirjoitusta on mahdollista tutkia jossain määrin myös verkossa, sillä sen faksimile-versio on luettavissa SKS:n verkkosivuilla. Faksimile on julkaistu PDF-tiedostona, joka jo sinällään rajoittaa sen käytettävyyttä. Kuvat ovat aika pieniä ja tarkennettaessa teksti puuroutuu, jolloin lukemisesta tulee melkein mahdotonta. Lähempi tarkastelu jääneekin alkuperäisen käsikirjoituksen varaan. Tutkijana toivoisin, että alkuperäisaineistojen kuvaamiseen ja digitointiin panostettaisiin niin, että lopputulos olisi oikeasti hyödyllinen ja käyttökelpoinen alan tutkimukselle. Nykyisellään niihin käytetty raha tuntuu menevän osittain hukkaan.

Viisi Ruotsin reformaatioajan lähdeä Suomessa on osoitus siitä, että yksittäisiä käsikirjoituksia ja tekstejä todellakin kannattaa tutkia. Kiiskisen ajatuksena on selvästi ollut tuoda monella tapaa ainutlaatuiset tekstit kaikkien ulottuville. Toisaalta hän myös rohkaisee muita tarttumaan kyseiseen käsikirjoitukseen, sillä tutkittavaa siinä riittää edelleen.

– MARIA KALLIO

Andien alkuperäisväestö ja siirtomaajan kirjallinen kulttuuri

Joanne Rappaport – Tom Cummins: Beyond the Lettered City. Indigenous Literacies in the Andes. Duke University Press, Lontoo 2012. 370 s.

Antropologi Joanne Rappaport on useissa teoksissaan käsitellyt erityisesti tapoja, joilla Kolumbian alkuperäisasukkaat ovat käyttäneet historiaa ja mytologiaa poliittisiin

tarkoituksiin. Taidehistorioitsija Tom Cummins puolestaan on erikoistunut Andien alueen esikolumbiaaniseen sekä siirtomaa-ajakaiseen taiteeseen. Uudessa teoksessaan Rappaport ja Cummins tutkivat alkuperäisväestön osallistumista siirtomaakulttuurin syntyyn Kolumbian Andeilla 1500–1700-luvuilla. He lähestyvät aihetta kirjallisen ja kuvallisen kulttuurin omaksumisen kautta.

Tekijät ovat pyrkineet kuvaamaan esiin alkuperäisväestön kokemuksia siirtomaakulttuurista hyödyntäen monipuolista metodologiaa. Kirjoittajat tarkastelevat kirjallista ja kuvallista ilmaisua arenana, jossa siirtomaakulttuurista neuvoteltiin ja jossa sitä luotiin ja kyseenalaistettiin. Aikaisemmin espanjalaisten ja alkuperäisasukkaiden maailmoja on tarkasteltu erillään toisistaan, mutta Rappaport ja Cummins tarkastelevat Pohjois-Andien siirtomaayhteiskuntaa kokonaisuutena, jossa eri ryhmät eivät eläneet eristyksissä toisistaan vaan limittäin ja jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Espanjalaisten ja intiaanien maailmat sekoittuivat monin eri tavoin synnyttäen täysin uusia kulttuurin muotoja, jotka olivat leimallisesti espanjalaisamerikkalaisia.

Rappaportin ja Cumminsin mukaan Espanjan siirtomaavalta perustui kirjoitetun sanan ensisijaisuutta korostavan ideologian varaan. Tähän viittaa uruguaylaisen kirjallisuustieteilijän Ángel Raman luoma espanjalaista Amerikkaa kuvaava kielikuva *lettered city*, josta kirja on saanut nimensä. Valtaava imperiumia hallittiin laajan kirjeenvaihtoverkoston avulla, hallinto- ja oikeusjärjestelmät olivat vahvasti kirjallisia, ja notaarien ammattikunta oli hyvin tärkeässä asemassa byrokraattisen järjestelmän ylläpitäjänä. Espanja oli kirjallinen kieli, mikä osoitti sen paremmuutta intiaanikieliin nähden, sillä näillä ei ollut aakkosellista kirjoitusta lainkaan. Lisäksi espanjalaisten

mukanaan tuoma uskonto perustui pyhiin kirjoituksiin.

Espanjalaiset pyrkivät sosiaaliseen alkuperäisväestön espanjalaiseen kulttuuriin ja kristinuskoon kirjoituksen ja kuvan avulla. Oikeudelliset asiakirjat ja alttari-aulut olivat tärkeässä asemassa muokkaamassa intiaanien maailmankuvaa. Toisaalta alkuperäisväestö aktiivisesti osallistui kirjalliseen kulttuuriin ja oppi käyttämään sitä hyväkseen omiin tarkoituksiinsa. Intiaaniyhdistykset, ja erityisesti niiden johtajat, puolustivat aktiivisesti oikeuttaan omiin maihinsa oikeuteitsee. He säilyttivät huolellisesti omistusoikeudesta kertovia asiakirjoja omissa kotitarkistoissaan voidakseen esittää ne oikeudelle. Intiaanit ymmärsivät, että kirjalliset dokumentit olivat legitimitietin taie.

Teoksessa tarkastellaan myös varakkaiden intiaanien laatimia testamentteja. Testamenttien laatiminen kertoo integroitumisesta siirtomaayhteiskuntaan sekä pyrkimyksestä varmistaa perillisten asema tuossa yhteiskunnassa. Samalla niiden avulla voidaan myös jäljittää sitä, mitä intiaanit pitivät tärkeänä. Ne kertovat alkuperäisväestön materiaalisesta kulttuurista sekä heidän pyrkimyksistään säilyttää maanomaisuutensa sukujensa hallussa.

Rappaport ja Cummins tarkastelevat alkuperäisväestön laatimia asiakirjoja sekä heidän kokoomiaan oikeudessa todisteina käytettyjä asiakirjasarjoja identiteetin muokkaamisen välineenä. Kirjoitustaitoiset intiaanit loivat näiden dokumenttien sivuilla uusia merkityksiä sille, mitä oli olla intiaani espanjalaisten hallitsemassa Amerikassa. Tekijöiden mukaan asiakirjat syntyivät eurooppalaisten ja amerikkalaisten ilmaisun muotojen sekoituksessa uusilla ja odottamattomilla tavoilla, ja tuloksena oli leimallisesti siirtomaa-ajaisia dokumentteja, joissa uudesta yhteiskunnasta neuvoteltiin.

Kirjoittajien mukaan siirtomaa-aikaisen intiaanikulttuurin nyansseja voi ymmärtää vain jos luovutaan epärealistisesta ja epähistoriallisesta pyrkimyksestä löytää intiaanien oma ääni. Todellisuudessa eri äänet olivat sekoittuneita toisiinsa, eikä puhdasta valloitusta edeltänyttä intiaanien ääntä voi löytää siirtomaa-aikaisista asiakirjoista. Espanjalaisvalta muokkasi alkuperäisväestön maailmankuvaa ja ajattelutapaa, ja valloituksen jälkeistä intiaaniyhteiskuntaa voidaan ymmärtää vain tässä kontekstissa.

Rappaport ja Cummins käsittelevät myös kirjallisen kulttuurin performatiivista luonnetta. Espanjan kuninkaat eivät siirtomaa-aikana astuneet jalallaan Amerikkaan, mutta silti heidän valtansa oli nimellisesti ehdoton. Tätä korostettiin seremonioilla, joita suoritettiin kun kuninkaan nimissä lähetetty käsikirje saapui. Kuninkaan sientin omaava asiakirja otettiin vastaan kuin se olisi kuningas itse, ja se luettiin julkisesti niin espanjaksi kuin intiaankielilläkin.

Tekijät eivät kuitenkaan käsittele juurikaan sitä, miten heikko kuninkaan valta todellisuudessa oli uudella mantereella varsinkin varhaisella siirtomaa-ajalla. He mainitsevat espanjalaiseen oikeusjärjestelmään liittyneen toteamuksen ”*tottelen mutta en toimeenpane*” (*obedezco pero no cumplo*), jonka avulla paikallisjohtajat saattoivat kuninkaan valtaa kyseenalaistamatta vedota siihen, että tietty määräys oli mahdoton toteutettavaksi. Kirjoittajat eivät kuitenkaan vie ajatusta pidemmälle.

Lait ja oikeuden määräykset jäivät usein kuolleiksi kirjaimiksi siirtomaissa. Valtameren yli virtasi jatkuvasti kuninkaallisia määräyksiä intiaanien hyvästä kohtelusta, ja intiaanit hakivat jatkuvasti oikeutta espanjalaisilta tuomioistuinta, mutta toimeenpano oli täysin kiinni paikallisista mahtimiehistä. Heidän intressiensä vastaiset

määräykset vain yksinkertaisesti jätettiin huomiotta. Tilanne toki muuttui sitä mukaan kun keskuhallinto vahvisti otettaan siirtomaissa.

Kirjallisen kulttuurin lisäksi Rappaport ja Cummins käsittelevät myös muita symbolijärjestelmiä, kuten vaatetusta, uskonnollista kuvastoa ja eurooppalaista ruutukaavaa, jonka mukaisesti siirtomaa-ajan kaupungit rakennettiin.

Rappaport ja Cummins tuovat erinomaisesti esiin sen, miten intiaanieliitti osallistui uuden yhteiskunnan syntyyn ja kehitykseen. Amerikan valloitus ei ollut niin nopea ja täydellinen kuin usein ajatellaan, eikä laajan valtakunnan hallinta olisi ollut mahdollista ilman intiaaniyhteisöjen suostumusta.

Lukutaidoton alkuperäisväestön enemmistö sen sijaan jää kirjassa väistämättä sivuosaan. Kirjallisen kulttuurin performatiivinen luonne integroi myös lukutaidottomat osaksi yhteiskuntaa, mutta he eivät ole jättäneet juuri jälkiä itsensä. Kirjoittajat pyrkivät kyllä jonkin verran tuomaan esiin myös tavallisten intiaanien kokemuksia, mutta silloin liikutaan huomattavasti heikommalla pohjalla kuin eliiteistä puhuttaessa. Johtavassa asemassa olevat intiaanit olivat huomattavasti espanjalaistuneempia kuin alaisensa, ja he pystyivät paremmin toimimaan kirjallisessa yhteiskunnassa. *Lettered city* ei ulottunut koskemaan koko alkuperäisväestöä.

– LAURI UUSITALO

Ensimmäinen väitöskirja I. K. Inhasta

Kati Lintonen: Valokuvallistettu luonto. I. K. Inhan tuotanto luonnon merkityksellistäjänä. Helsingin yliopisto 2011. 304 s. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/27840>

Kati Lintosen taidehistoriallisen väitöskirjan aiheena on valokuvan ja valokuvallistamisen tutkimus. Sen pääkohde on Into Konrad Inha, joka lienee Suomen valokuvataiteilijoista tutkituin. Häntä on ehditty tarkastella valokuvataiteen, kansatieteen, historian ja kirjallisuustieteen parissa. Nyt arvioitava työ on kuitenkin ensimmäinen Inhaan keskittyvä väitöskirjatutkimus ja taidehistoriallinen monografia. Vaikka kirjoittaja pyrkiiikin välttämään tekijäkeskistä otetta, käytännössä työ niveltyy osaksi Inhasta käytyä keskustelua samalla kun se pohtii laajemmin luonnon valokuvallistamista.

Inhaan viime vuosina kohdistunut mielenkiinto kertoo valokuvataiteen tunnustamisesta keskeiseksi osaksi Suomen kuvataiteen kenttää ja samalla halusta määritellä valokuvataide perinteisillä tekijä- ja kaanonmittapuilla. Inhan elämänhistoria täyttää sopivasti romanttisen taiteilijuuden tunnusmerkit, ja hänet voidaan nostaa jalustalle koko taidemuodon kansallisena edelläkävijänä. Suurmiesstatuksen saavuttamisen varma merkki on kriittinen ja kyseenalaistava tutkimus, jollainen Lintosen työn muodossa kohdistuu Inhaan.

Luontosuhde ja sen rakentuminen kansallisen identiteetin osana ovat nekin suomalaisen taiteen- ja kulttuurintutkimuksen perusmateriaalia. Inhan valokuvat ja tekstit tavoittivat julkaistuina suuren kotimaisen yleisön, joten niillä on ollut

laajaa kantavuutta. Hänen toimintansa ajoittui murroskohtaan, jossa modernisaatiokehitys vei pohjan luonnon yksiselitteiseltä määrittelyltä kansallisen projektin kulmakivenä. Tämä ideologinen ristiriita heijastuu monin tavoin Inhan työssä ja henkilössä.

Lintonen käsittelee Inhan luontosuhdetta ja luonnon valokuvallistamista kolmen temaattisen ”korin” avulla, jotka ovat suomalaiskansallinen, luonnon suojelemisen ja maailman ymmärtämisen näkökulma. Työn rakenne on noussut aineistosta osana hermeneuttista tulkintaprosessia. Pääteemoihin perustuvat korit toimivat itsenäisinä osatutkimuksina, joilla kullakin on oma päätutkimuskysymykseen väljästi liittyvä tavoitteenasettelunsa ja tutkimusotteensa. Tämän seurauksena tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimuskysymys elävät tekstin edessä.

Päätutkimuskysymyksinä ovat, millaisena luontoa on ajateltu ja millaisena tekona luonnon valokuvallistaminen on ymmärrettävissä. Lintonen ei sido kysymyksiä Inhaan, Suomeen tai tiettyyn historialliseen kontekstiin. Luonnon ajattelun tutkimusmenetelmänä toimii diskurssianalyysi ja myös valokuvallistamista tarkastellaan ”diskursiivisesti rakentuvana tapahtumana”. Lähtökohdaksi luontoajattelun ja valokuvallistamisen tutkimukselle hän on ottanut Kai Alhasen tulkinnan Michel Foucault’n tiedonarkeologiasta, mutta aineiston käsittelyä hallitsee pikemminkin hermeneuttinen ja viimeisimmässä osatutkimuksessa fenomenologinen tutkimusote.

Tutkimuksen pääaineistona on I. K. Inhan kuvallinen ja kirjallinen tuotanto 1890–1925. Lintonen ei pidä työtään biografisena mutta ei myöskään problematisoi Inhan tekijyyttä diskurssianalyttisen otteensa kannalta. Työssä päinvastoin puhutaan Inhan intentioista, tuotannosta ja henkilöhistoriasta,

joten kokonaan irti biografisesta otteesta siinä ei päästä. Lintonen on muissa julkaisuissaan käsitellyt Inhan valokuva- ja kirjallista tuotantoa sekä taiteilijauraa tavalla, jota voisi pitää konventionaalisen taidehistoriallisena. Tämä ei sinänsä haittaa, mutta johdanto ja käsittely eivät tältä osin täysin kohtaa.

Itse käsittely etenee sujuvasti ja keskustelevasti. Osatutkimuksissa käydään läpi suuri joukko teemoja sekä Inhan omaan aikaan että valokuvataiteen nykykeskusteluihin liittyen ja näkökulmat vaihtuvat tiuhaan. Työssä sivutaan laajalti monia tutkimusaloja, mutta kaikkein vahvimmin se ankkuroituu valokuvataiteen tutkimuksen teoriapohjaan. I. K. Inhaan liittyvä aineisto on kattava ja monipuolinen ja sen kokoamisessa on nähty paljon vaivaa. Kuva-aineiston esiin saanti kirjassa ja verkkojulkaisussa on ollut teknisesti haastavaa, koska mittavasta tuotannosta on jouduttu poimimaan pieni otos ja kuvanlaadustakin on pitänyt tinkiä. Lukijan onneksi monet kuvista on uudelleenjulkaistu muissa yhteyksissä painoasultaan korkeatasoisina.

Lintosen kirja tuo kaiken kaikkiaan esiin paljon arvokasta uutta tietoa ja oivaltavia tulkintoja Inhan kaksijakoisesta suhtautumisesta periferiaaluontoon ja -asukkaisiin sekä tämän tuotannossa tapahtuneesta siirtymästä pois ohjelmallisesta nationalismista kohti oma-kohtaista, luonnon itseisarvoon perustuvaa kuvausta. Kokonaisuutena työ tarkentaa merkittävästi käsityksiä Inhan luontokuvauksen erityispiirteistä ja hänen avainroolistaan suomalaisen maiseman valokuvallistajana. Kirja onnistuu esittämään niin Inhan työn kuin nationalistisen luontodiskurssinkin uudenlaisessa tulkintakehyksessä. Se on rikas, omaperäinen ja kunnianhimoinen lisä suomalaisen valokuvataiteen tutkimukseen.

– MAUNU HÄYRYNEN

Kansalaisliikehdintä ja hyvinvointivaltio

Päivi Uljas: Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehdinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina. Into Kustannus Oy, 2012. 300 s.

Päivi Uljaksen väitöstutkimuksella on tärkeitä ajankohtaisia yhteiskunnallisia ulottuvuuksia: kansalaisliikehdintä on osoittanut voimansa poliittisissa muutosprosesseissa eri puolilla maailmaa. Sitkeän ja johdonmukaisen liikehdinnän ansiosta ovat diktatuurit kaatuneet ja poliittiset järjestämät uudistuneet; alhaalta tuleva paine on osoittautunut väkeväksi muutosvoimaksi. Hyvinvointivaltion vaakalaudalla oleva tulevaisuus herättää myös tarvetta sellaiseen historialliseen tietoon, joka tuo valoa sen synty- ja kehitysprosessiin.

Uljas lähestyy suomalaisen hyvinvointivaltion läpimurtoa toisaalta pitkien kehityslinjojen ja toisaalta pienipiirteisten lähikuvien kautta. Uljas kohdistaa katseensa 1950-luvun loppuun ja 1960-luvun alkuun, jota hän pitää merkittävänä ajanjaksona hyvinvointivaltion läpimurron kannalta. Juuri tänä aikana toteutettiin tai pantiin alulle sellaisia kauaskantoisia sosiaalisia reformeja, jotka ovat leimanneet polkuriippuvuuden tavoin suomalaista hyvinvointivaltiomallia jatkossakin. Erityisen merkittävää tutkimuksessa on vuosien 1958–1961 vasemmistoenemistöisen eduskunnan ja sosiaaliturvaliikehdinnän välisen suhteen erittely. Uljas esittää vahvan teesin siitä, että tämän ajankohdan kan-

salaisliikehdinnällä oli keskeinen merkitys hyvinvointivaltion läpimurrolle Suomessa: ”uudistuksiin pakottajana oli kuitenkin kansalaisliikehdinnän ja eduskunnan vastemmistoenemmistön muodostama uhka”. Hän haluaa suunnata huomion taloudellisen ja poliittisen eliitin toiminnan alapuolelle ja rinnalle, josta löytyvät hänen mukaansa todelliset muutoksen agentit. Uljaksen tavoitteena on sijoittaa tämä kansalaisliikehdintä osaksi suurempaa hegemonistista murrosta, josta se sai voimansa ja joka tarjosi sen laajenemiselle poikkeukselliset edellytykset.

Tutkimus keskittyy alaotsikon mukaisesti kolmeen keskeiseen teemaan: pienviljelyhegemonian rapautumiseen, kansalaisliikehdintään ja poliittiseen murrokseen 1950-luvun lopun ja 1960-luvun alun suomalaisessa yhteiskunnassa. Uljas on kiinnostunut erityisesti näiden keskinäisistä suhteista, jolloin ne eivät ole irrallisia aihepiirejä vaan ikään kuin toistensa edellytyksiä ja toisistaan riippuvaisia prosesseja. Vaikka nämä kolme näkökulmaa eivät kohtaa aivan saumattomasti, hegemonistisen murroksen läpivalaisu antaa tärkeitä tuloksia suomalaisen yhteiskunnan rakenteellisesta käännekohdasta. Jotta nämä kolme perspektiiviä tulisivat käsitellyksi riittävän syvästi, niitä jokaista varten tarvitaan oma lähdeaineistoyhjänsä. Muistitieto, sanomalehdet ja asiakirja-aineisto muodostavat tavattoman laajan ja monipuolisen perustan tutkimusteeman käsitteilylle, mutta niiden yhteiskäyttö on erittäin haasteellista. Valitulla asetelmalla on tietty hajottava vaikutuksensa: toinen mahdollisuus olisi ollut fokusoida tarkastelu kansalaisliikehdinnän merkitykseen suomalaisen hyvinvointivaltion synnylle. Tässä ratkaisussa puoliomavaraista elämäntapaa sekä poliittista hegemoniaistelua olisi tutkittu kansalaisliikehdintää selittävinä seikkoina; tälläkin tavalla nämä kaikki te-

maattiset kokonaisuudet olisi saatu mukaan tarkasteluun ja samalla olisi päästy nykyistä systemaattisempaan joukkoliikkeen analyysiin.

Uljas antaa puoliproletaariselle elämäntavalle erittäin suuren painoarvon sekä kokonaistulkinnassaan että kansalaisliikehdinnän luonteen ja tavoitteiden erittelyssä. Hän katsoo, että juuri tämä pienviljelykseen liittyvä tausta ja sen pohjalta muotoutunut maailmankuva vaikuttivat siihen, että pääkaupunkiseudun ja muiden kaupunkien perinteisten ammattiosastojen aktiivit ajoivat myös maaseudun rakennetyöttömyydestä kärsiville työttömille sosiaalivakuutusta. Tutkimuksen mukaan he olivat lähtöisin ”hyvin omavaraistaloudellisista oloista ja kasvaneet suvun yhteisvastuun ja keskinäisen elatusvelvollisuuden oloissa”. Tutkimuksessa käsitellään vain vähän kaupunkilaistyypistä puhutaan palkkatyöhön perustuvaa yhteisöllisyyttä ja elämäntapaa, joka oli kuitenkin lisääntymässä tutkimusajanjaksolla samaan aikaan kun perinteinen puoliomavaraisuus oli hitaasti väistymässä.

Uljaksen tutkimus on kiinnostava niin hyvinvointivaltiotutkimuksen kuin kansanliiketutkimuksen näkökulmasta. Edellinen on tarjonnut selvästi virikkeitä ja keskusteluyhteyksiä ja jälkimmäiselle käsitteillä oleva tutkimus tuottaa runsaasti uutta aineistoa ja pohdittavaa. Huomattava osa Uljaksen tutkimuksessa kuvattua liikehdinnästä sijoittui jo suhteellisen vaikiintuneiden ja ”vanhojen” liikkeiden rinnalle, väliin tai alapuolelle. Ammattiyhdistysliikkeen osuus kansalaisliikehdinnässä oli erityisen mielenkiintoinen: paikalliset ammattiosastot loivat hetkellisiä normaalin järjestörakenteen ulkopuolisia yhteistyöelimiä ajaakseen yhteisiä sosiaaliseen turvallisuuteen liittyviä tavoitteita.

Sosiaaliturvaliikehdinnässä noudatettiin sellaisia muotoja ja luotiin

sellaisia organisaatioita, joilla pyrittiin edustamaan laajasti eri ammattialoja tai tiettyjä kansaryhmiä kokonaisuudessaan ja joka pyrki esiintymään ei-poliittisena mutta oli sitä kuitenkin taustoitetaan ja tavoitteiltaan. Ongelmana on kuitenkin se, että liikehdintää sosiaalisten reformien puolesta käsitellään pääasiassa osana tapahtumahistoriaa, jolloin monet sen luonteeseen, mobilisaatiopohjaan, organisaatioon ja organisoijiin, poliittiseen taustaan, kannatuspohjan laajuuteen sekä yhteyksiin toisaalta puolueorganisaatioihin ja toisaalta ay-liikkeeseen jäävät vaille keskitettyä käsitteilyä. Uljas kehittelee kuitenkin työn loppupuolella alustavasti mielenkiintoista ideaa järjestöverkostoista ja niiden kytköksistä kansalaisliikehdinnän mobilisoitumiseen; tässä tarkastelussa hän saa solmituksi aikaisemmin erillisinä säikeinä esiintyneitä teemoja yhteen.

Aikakauden sanomalehtijulkisuuden mukaan liikehdinnässä oli kyse ”kommunistien järjestämistä, masinoimista tai jopa pakottamista mielenosoituksista” tai kommunistien järjestämistä ”vastuuttomista hulinoista”. Aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu kommunistien osuutta liikehdintöjen organisoimisessa. Lähemmässä ”mikroskooppisessa tarkastelussa” SKP:n piirijärjestöjen aineistotakaan eivät tunnu antavan vastausta esimerkiksi lapsiläisliikehdinnän organisoimisesta eikä Uljas ole niiden pohjalta löytänyt ”mahdollista mobilisaatiokeskusta”, vaan hänen mielestään SKP:n valtakunnallinen ja paikallinen johto ”olivat jossain määrin ulkona kasvaneen tyytymättömyyden aiheuttaneesta tilanteesta ja ihmisten reagoineista”. Nykyistä monipuolisemman paikallisen aineiston ja haastattelujen avulla tähän kysymykseen olisi kuitenkin voinut saada täsmällisempiä vastauksia.

Tekijän on selvästi vaikeata päättää, oliko kyse spontaanisesti

syntyneistä vai kommunistien poliittisesti masinoimista liikehdinnöistä. Hänen mukaansa ”liikehdintä tuskin koskaan alkaa ihan itsestään”, mutta olosuhdetekijät tuntuvat kuitenkin saavan suuremman painoarvon kokonaistulkinna. Voi kuitenkin hyvin kuvitella, että kommunistit olivat liikehdinnän takana, ennen muuta paikallisina ay- ja puolueaktiiveina, ja että juuri he olivat luomassa sellaisia organisaatioita, jotka käytännössä kutsuivat yleisiä kokouksia koolle ja huolehtivat siitä, että niistä lähti ”oikean sisältöiset” vaatimukset poliittisille päättäjille. Olennaisin kysymys on kuitenkin se, kuinka laajat joukot näillä esiintymisillä kyettiin mobilisoimaan sosiaaliturvan parantamisen taakse ja minkälaisia tuloksia tällä liikehdinnällä oli suomalaisen hyvinvointivaltion läpimurron kannalta. Varmasti on niin, että liikehdintä ei synny itsestään, mutta se ei myöskään muodostu joukkomittaiseksi, ellei sillä ole laajempaa kannatusta kuin pelkästään sen taustavoimien tai organisoidijien tuki.

Uljas avaa tutkimuksellaan aivan uudenlaisen perspektiivin hyvinvointivaltion kehityksen alkuvaiheisiin tarkastelemalla sitä alhaalta ylös ja osana laajempaa yhteiskunnallista hegemoniakamppailua. Hän onnistuu tekemään tutkimuksessaan uuden kokonaistulkinnan hyvinvointivaltion läpimurrosta ja sijoittamaan sinänsä lyhyen tutkimusajanjakson pitkään historialliseen perspektiiviin; samalla hän tarkentaa hyvinvointivaltion läpimurron ajoitusta. Vaikka tutkimuksen kaikki rakennuspuut eivät liity aivan saumattomasti toisiinsa, kyse on sekä tieteellisesti että yhteiskunnallisesti tärkeästä tutkimuksesta.

– KARI TERÄS

SAK tulopolitiikan kukoistus- kaudella

Tapio Bergholm: Kohti tasa-arvoa. Tulopolitiikan aika I. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö 1969–1977. Otava, 2012. 587 s.

Tapio Bergholmin SAK:n historia-teos on ehtinyt kolmanteen, 1970-luvun työmarkkinapolitiikkaa käsittelevään osaan. Aika on Liinamaa I:llä vuonna 1968 aloitetun tulopolitiikan aikaa laajoine tuloatkaisuihin. Kun ainakin toistaiseksi viimeinen varsinainen tupo solmittiin vuonna 2004 ja viime vuonna ns. raamiratkaisu, puheenjohtaja Lauri Lyly totesi kirjan julkistamistilaisuudessa, että järjestö on historiansa aikana kokenut kolme tai neljä murrosta. Murroksilla hän tarkoitti työmarkkinapolitiikan välineiden uudelleenmuotoutumista. Murroskohdientien määrittely Lylyn mainitsemalla tavalla onkin työmarkkinasuhteiden historian näkökulmasta keskeistä.

Teoksen jäsenyys on kaksijakoinen siten, että alkuluvut käsittelevät omia aihepiirejään ja seuraavat luvut aikajärjestyksessä järjestön edunvalvontaa eli tärkeintä toiminta-aluetta. Bergholm toteaa, että työmarkkinajärjestelmän toiminnan tarkastelun tulee kohdistua kaikkien keskeisten osapuolten eli kolmikannan: valtiovallan, työnantajien ja ammattiyhdistysliikkeen toimintaan. Erityisteemoja ovat yhteiskunnalliset muutokset ja niiden heijastuminen SAK:n edunvalvontatyöhön. Tarkastelun taustana on 1970-luvun Suomi, jossa väestö muutti joukkomitassa maalta kaupunkiin ja Ruotsiin ja jossa naiset rynnistivät

palkkatyöhön ja joka muuttui palkkatyöyhteiskunnaksi.

Bergholm osoittaa sukupuolijärjestelmän muutoksen tapahtuneen laajamittaisesti nimenomaan 1970-luvulla. Naisten työllisyysaste nousi perheenäitien siirtyttyä kodin ulkopuoliseen työhön. Naisten tulo palkkatyöhön asetti vaatimuksia mm. lasten päivähoiton kehittämiseen ja johtikin vuoden 1972 päivähoitolakiin. Vuosikymmenen puolivälissä toteutui myös tärkeä veropoliittinen uudistus: puolisoiden erillisverotus.

Naisten suhteellinen osuus SAK:n liittojen jäsenistöstä nousi 30:sta yli 40 prosenttiin. Tutkija toteaa, että jäsenkehityksestä huolimatta SAK:n hallituksessa oli vuosina 1969–1976 ainoastaan yksi nainen ja hänkin puoluepoliittisesta syystä. Vuonna 1976 järjestön hallitukseen valittiin kaksi naista. Naisten nousu järjestössä päättäjän paikalle oli perustason muutoksesta huolimatta hidasta. Naisten ja miesten tuntipalkkojen ero kaventui kuitenkin tulosopimusten kaudella suosimalla ratkaisuisia naisvaltaisia matalapalkka-aloja ja kaventamalla työehtosopimuksissa alimpien ja ylimpien palkkaryhmien eroa. Myös työntekijöiden keskipalkka nousi suhteessa toimihenkilöiden keskipalkkaan.

Tutkija korostaa Ruotsin korkeamman palkkatason ja kehittyneempien työolojen vaikutusta työmarkkinasuhteisiin Suomessa, koska paremmat olot olivat vierastyövoimaa tarvitsevassa maassa lyhyen autolauttamatkan päässä. Bergholm pitää vertailua länsinaapurisiin myös yhtenä paikallisten palkkaliikkeiden synnä vähemmistökommunistien toiminnan sijasta. Tulkinta on oivaltava ja uusi. Korpilakot ja ulosmarssit keskittyivät kuitenkin esimerkiksi metalliteollisuudessa muutamiin taistolaisiin johtamiin työpaikkoihin. Palkat liukuivat toki muillakin työpaikoilla.

SAK:n edustajakokous hyväksyi vuonna 1969 yksimielisesti liittota-

son eheytysohjelman tavoitteena suuremmat liittokokonaisuudet ja selkeämmät liittorajat. Vaikka ohjelma antoi hyvän pohjan järjestelyille, edustajakokouksen päättämä aikatavoite eli saman vuoden loppu oli liian kunnianhimoisen. Tutkijan yksityiskohtaisesti kuvaamassa eheytyksessä viimeinen teollisuuden liittojen sulautuminen, nahka- ja kumialalla, tapahtui vuoden 1974 lopussa. Tuloksena oli SAK:n ns. tasapainoliitoista ainoa kansandemokraattisemmistöinen muiden tasapainoliittojen metalli-, paperi- ja puutyöväen liittojen ollessa sosiaalidemokraattien johtamia. Sosiaalidemokraattien asemaa keskusjärjestössä lujitti se, että palvelualojen nopeimmin kasvavat liitot olivat sosiaalidemokraattisemmistöisiä. Valtion palkansääntöjärjestöllinen eheytyminen toteutui vasta vuonna 1978.

Suomesta tuli tutkimuskaudella ammatillisessa järjestäytymisessä maailman huippumaa: ammattiliiton jäsenyydestä tuli suorastaan kansalaistapa. SAK:n jäsenmäärä ylitti miljoonan rajan vuosikymmenen lopulla. Yksityisten palvelualojen ja julkisen sektorin naisvaltaisten liittojen kasvu oli nopeinta, mutta jäsenmäärältäänkin suurimman liiton asema oli vaikutusvaltaisella metalliliitolla, joka säilyi jännittävästä vaalista toiseen sosiaalidemokraattien johdossa.

Suomen taloudellista integraatiota koskeissa poliittisissa kiistoissa keskusjärjestö edusti varovaista linjaa. Kamppailukysymykseksi nousi varsinkin kysymys sopimuksesta EEC:n kanssa. Järjestön jäsenistössä kansandemokraatit ja kommunistit vastustivat liittymistä yhtenäisinä ja nuorten keskuudessa esiintyi yleisesti voimakasta vastustusta. Kotimarkkina- ja vientiteollisuudessa työskentelevät näkivät kysymyksessä etuna vastakkaisina. SAK:n johto kallistui EEC-jäsenyyden kannalle asian tultua suojalakipaketteineen syksyllä 1973 eduskuntakäsittelyyn. Järjes-

tö ei kuitenkaan ottanut kysymyksen virallista kantaa. Vuoden 1969 joulukuussa kaatuneelle NORDEK-hankkeelle pohjoismaiden ammatilliset keskusjärjestöt sen sijaan olivat antaneet aktiivisen tukensa.

Työolot kehittyivät tutkimuskaudella sekä sopimusteitse että työsuojelulainsäädännöllä, jonka muotoilussa eduskunta ei suinkaan ollut pelkän kumileimasimen asemassa. Uutena henkilöstön edustajien ryhmänä työpaikoille tulivat työsuojeluvallatutetut. SAK ajoi tarmokkaasti uudistuksia tehden vuonna 1976 parannuksista koulutus- ja työsuojelusopimuksiin jopa neuvotteluvaiheessa olleen tupon kynnyksikysymyksen.

Teoksen kronologinen osa rakentuu vuoden 1970 UKK-sopimuksesta Liinamaan suositukseen vuonna 1977. Tuloratkaisut käsitellään nojautuen laajaan lähdeaineistoon ja tutkimuskirjallisuuteen. Koska tutkimuskauden tupeilla rakennettiin sosiaaliturvajärjestelmää ja säännösteltiin hintoja ja vuokria, ratkaisuihin tarvittiin jopa määränemmistö eduskunnassa. Tuloratkaisujen poliittinen ulottuvuus on mielestäni riittävästi valaistu.

Tulosopimusten toteutuminen SAK:n jäsenliitoissa on käsitelty erikseen tapauksissa, joissa tapahtui merkittävää irtautumista keskitetystä sopimuksesta. Varsinkin kymmenen jäsenliiton irtautuminen Mieltusen välityksestä vuonna 1976 on erikoinen, koska keskitetty ratkaisu oli SAK:n hallituksen hyväksymä ja myös järjestön kansandemokraattisten johtohenkilöiden aktiivisesti tukema. Irtautuneissa liitoissa oli myös sosiaalidemokraattien johtamia. Liikehdinnässä purkautui varsinkin kiinteäpalkka-alojen ja palkkaliikumien erillinen palkkakehitys, palkat kun olivat tupovuosina keskitetyistä sopimuksista huolimatta nousseet jopa toisen mokoman palkkaliikumien muodossa.

SAK otti tutkimuskauden lopulla ohjelmallisen kannan keskitettyjen tuloratkaisujen ja solidaarisen palkkapolitiikan puolesta. Kumankin kohdalla käytäntö on usein teoriaa sumeampi. Keskitetyt tuloratkaisut miellettiin tutkimuskauden alussa kumouksellisen liikehdinnän pelossa yhteiskuntarauhan turvaamisen instrumentiksi tutkijan tulkinnan mukaan ainakin osin luulottelun ja huhujen pohjalta ilman todellisuuspohjaa. Hyvinvointivaltion rakentamisessa tulopoliittiset kokonaisratkaisut olivat keskeinen väline.

– AARNE MATTILA

Avaimia globaali-historiaan

Seija Jalagin, Susanna Tavera & Andrew Dille (toim.), World and Global History. Research and Teaching – A CLIOHORLD Reader. Plus Pisa University Press 2011, <http://www.cliohworld.net/download.php>. 239 s.

Eurooppalaisten historiatieteen yksikköjen yhteistyöprojektina vuosina 2009–2011 toimineen Erasmus-verkoston (CLIOHORLD) tarkoituksena oli kehittää historian opetusta korkeakouluissa. Verkostoon liittyi myös tieteellistä julkaisutoimintaa. Nyt arvioitava lukemisto (englanniksi *reader*) sijoittuu yhdelle verkoston teema-alueista, maailmanhistoriaan ja globaalihistoriaan. Tekijöinä on laaja ja monikansallinen tutkijajoukko Euroopasta ja Japanista. Lukemisto jakautuu kolmeen osaan: teoreettisiin ja historiografisiin artikkeleihin, maailmankuvaa eri yhteiskun-

nissa koskeviin alkuperäisteksteihin sekä karttoihin.

Janny de Jongin kirjoittamat kaksi ensimmäistä artikkelia käsittelevät globaalihistorian ja maailmanhistorian määrittelyjä ja tutkimusta. Ne luovat siten perustan lukemiston kaikille muille artikkeleille ja teksteille.

Maailmanhistoria ja globaalihistoria tarkoittavat molemmat maailmanlaajuisen historian tutkimista. Onko käsitteillä sitten eroa ja onko erolla merkitystä? Globaalihistoria ei ole välttämättä globalisaation tutkimusta – tosin siinä voi olla myös tämä näkökulma – vaan pikemminkin suhtautumistapa maapallon historiaan. Globaalihistoriaan liittyy usein kriittisyys länsimaisen kulttuurin keskiöön nostamista kohtaan. Länsimainen kulttuuri onkin monesti ollut perinteisessä maailmanhistorian tutkimuksessa standardi, johon muiden kulttuurialueiden kehitystä on verrattu. Länsimainen kulttuuripiiri on tällöin nähty liikkeelle panevana voimana esimerkiksi suurirytysten, imperialismin tai kristinuskon leviämisen historiaa tarkastellessa. Kritiikki ei kuitenkaan ole yksiselitteistä. Historiantutkijat esimerkiksi operoivat länsimaisilla käsitteillä. Tutkija ei myöskään voi olla maailman kaikkien alueiden historian erikoisasantuntija, joten vinoutuneiksi syytetyt perspektiivit ovat joskus itse asiassa väistämättömiä. Nämä asiat tulevat kiinnostavasti esille de Jongin artikkeleissa.

Mitä globaalihistoria sitten tutkii? Tälle ei ole yksiselitteistä määritelmää, eikä lukija välttämättä saa kysymykseen selkeää vastausta tämänkään teoksen perusteella. Globaalihistoria pyrkii aktiivisesti eroon länsikeskeisyydestä ja etsii uusia perspektiivejä, joissa fokus on esimerkiksi sivilisaatioiden kohtaamisessa, vaikutteissa, yhteyksissä ja liikkuvuudessa. Yleisesti ottaen pyrkimys on myös vertailla ja tehdä kokonaisvaltaisia analyysejä.

De Jongin yleisluontoisten artikkelien jälkeen teoksessa siirrytään maa-, alue- ja tapauskohtaisiin osuuksiin. Monet näistä tuovat esille mielenkiintoisia näkökulmia. Esimerkiksi Sebastian Striden omakohtainen artikkeli, joka tarkastelee keskiaasialaisen Samarkandin kaupungin roolia, on syytä nostaa esille. Arakawa Masaharu ja Take-naka Toru tuovat esiin kiinalaisen ja japanilaisen maailmankuvan historiaa kiinnostavalla ja tuoreella tavalla. Stefan Halikowski Smith puolestaan pohtii Portugalin imperiumin luomien globaalien kontaktien luonnetta.

Halina Parafianowicz käsittelee Yhdysvaltain vaikutusta ja kuvaa itäisessä Euroopassa, mutta artikkelin merkitys lukemiston kokonaisteeman kannalta ei täysin avaudu. Maria Efthymioun artikkeli, joka tarkastelee Ernst Gombrichin ja Fernand Braudelin laati-mia koululaisille suunnattuja historiakirjoja, taas tuntuu käsittelyvaltaan hieman eripariselta muihin artikkeleihin verrattuna. Loput artikkelit koskevat Venäjän/Neuvostoliiton maailmanhistoriakäsitystä, brittiläistä maailmanhistorian ja imperiumin historiografiaa sekä Saharan eteläpuolisen Afrikan paikkaa globaalihistoriassa. Ne kaikki ovat toimivia kokonaisuuksia ja puoltavat paikkaansa.

Teoksen loppupuoli on omistettu alkuperäislähteistä valituille lyhyille tai lyhyehköille tekstinäytteille ja kartoille, jotka on helppo omaksua alkuosan artikkelien tarjoamalta teoreettiselta pohjalta. Alkuperäislähteiden osuus teoksen sivumäärästä on hieman alle puolet.

Länsimaisten tekstien valikoima on melko yllätyksetön, alkaen Herodotoksesta ja päättyen Marxiin. Muut tekstit koostuvat kiinalaisista, japanilaisista ja yhdestä turkkilaisesta esimerkistä. Kartat puolestaan ovat pääosin eurooppalaisia perua täydennettyinä itäaasialaisilla maailmantulkinnoilla ja yhdellä

arabikulttuurista peräisin olevalla kartalla. Teksti- ja karttanäytteet tukevat kirjan tarkoitusta hyvin ja muodostavat yhdessä kattavan kokonaisuksen.

Jokaista tekstinäytettä edeltää muutaman kappaleen mittainen esittely, jossa kirjoittaja ja teksti asetetaan kontekstiinsa. Esittelyihin olisi paikoin voinut panostaa enemmänkin, sillä nyt osa niistä jää kursorisiksi. Karttojen esittelyt ovat pääosin laajempia, ja esimerkiksi Janny de Jongin kirjoittama Mercatorin maailmankarttaan liittyvä osuus on pikemminkin pienoisartikkeli.

Kirjan artikkelit ovat kauttaaltaan selkeitä, ymmärrettäviä ja sujuvasti kirjoitettuja. Toimitustyö on ollut todella huolellista. Mielestäni artikkeliosio toimii tarvittaessa mainiosti myös itsenäisenä antologiana, ilman alkuperäislähdeosioita. Aihepiiriä koskevaa tutkimustilannetta esitellään monipuolisesti useammassakin artikkelissa, ja lähdeluettelot ovat kattavia ja ohjaavat asiasta kiinnostunutta lukijaa syvemmälle aihepiiriin. Teoksen julkaisu CLIOHWORLD-verkoston alaisuudessa on ilmeisesti johtanut tiettyihin lukijaa ihmetyttäviin ratkaisuihin, esimerkiksi artikkelien tiivistelmien esittämiseen englannin ohella kirjoittajan tai hänen kotiyliopistonsa kielellä.

Jalagin, Taveran ja Dilleyn toimittaman teoksen luonne on epäilemättä hieman ongelmallinen: yhtäältä suomalaisissa yliopistoissa ei juuri ole ollut tapana hyödyntää tämänkaltaisia lukemistoja opetuksessa ja toisaalta oppikirjamaisuus saattaa turhaan kummeksuttaa muita lukijoita. Joka tapauksessa teos on huolellisesti laadittu ja ajatuksia herättävä johdatus globaalihistorian moniulotteiseen problematiikkaan.

– SATU MATIKAINEN

Länsi-Saksa ja liennytyt

Petri Hakkarainen: A State of Peace in Europe. West Germany and the CSCE, 1966–1975. Studies in Contemporary European History, vol. 10. Berghahn Books, 2011. xiii + 280 s.

Kylmän sodan historia on kulu-
neen parinkymmenen vuoden ai-
kana tuottanut hyllymetreittäin
tieteellisiä tutkimuksia, aikalaistoi-
mijoiden muistelmia sekä populää-
rejä esityksiä. Näiden perusteella
rakentuva valtavitarnarratiivi pai-
nottaa kylmän sodan tapahtumien
riippuvuutta suurvaltojen, Yhdys-
valtojen ja Neuvostoliiton, suhteiden
kehityksestä. Tätä lähestymis-
tapaa ei ole aivan syyttä kritisoitu
"voittajien" historiankirjoitukseksi
tai teleologisesta lähestymistavas-
ta, jossa kylmän sodan tapahtumia
selitetään lopputuloksen kautta.
Viime vuosina etenkin nuorem-
man polven tutkijat ovat pyrkineet
haastamaan tämän valtavitarnar-
ratiivin "uuden kylmän sodan histo-
rian" paradigman puitteissa,
jossa huomio on kiinnitetty mikro-
historiaan ja valtavitarnan kiinnos-
tuksen ulkopuolelle jääneisiin tee-
moihin.

Petri Hakkaraisen tutkimuksen
kohteena on Saksan liittotasaval-
lan toiminta läntisten rakenteiden,
erityisesti NATO:n ja Euroopan yh-
teisön (EY), puitteissa Euroopan
turvallisuus- ja yhteistyökokouksen
(ETYK) valmisteluvaiheen aikana
vuosina 1966–1975. Lähestymis-
tavaltaan tutkimusta voidaan pitää
historiallisena tapaustutkimukse-
na, jossa pääpaino on pikemmin-
kin mikro- kuin makrotasolla. Ko-
konaisuutena kronologisesti ete-
nevä tutkimus on jaettu viiteen ai-
kajaksoon, joiden kautta tekijä
pyrkii valottamaan Saksan liittota-
savallan ETYK-linjan muodostu-
mista läntisten rakenteiden risti-

paineessa sekä Saksan liittotasava-
llan pyrkimystä vaikuttaa ETY-
prosessin agendan muodostumi-
seen.

Varsinainen tutkimus rakentuu
vahvasti läntisten, pääosin yhdys-
valtalaisien, länsisaksalaisten ja
brittiläisten arkistolähteiden vara-
raan. Tutkimusasetelman mukai-
sesti Saksan liittotasavallan ETY-
prosessiin liittyvä politikointi muo-
dostaa tutkimuksen pakopisteen,
jonka ympärillä käyty länsiyhteisön
sisäisen vuorovaikutuksen rekonst-
ruointi valottaa valmisteluvaiheen
monisyistä ja -tahoista problema-
tiikkaa. Tekijä myös kuvaa selkeästi
liittokansleri Willy Brandtin uuden
idänpolitiikan (*Neue Ostpolitik*¹)
tuottamia sisäpoliittisia jännitteitä,
joita ilmeni niin hallituksen sisällä,
hallituksen ja opposition välillä,
Saksan liittotasavallan ulkominis-
teriössä (*Auswärtiges Amt*, lyh.
AA) kuin liittokanslerinviraston ja
AA:n välillä. Erityisesti AA:n koh-
dalla olisi kuitenkin toivonut teki-
jän liittävän omia tuloksiaan laa-
jemmin viimeaikaisiin tutkimuksiin
AA:n historiasta, liittyväthän AA:n
sisäiset ristiriidat olennaisesti myös
AA:n historiaan.

Teoksen kiinnostavin anti liittyy
mielestäni siihen, että se osaltaan
vahvistaa käsitystä Euroopan ja
etenkin Euroopan integraation
keskeisestä merkityksestä Saksan
liittotasavallalle kylmän sodan ai-
kana. Olen omissa tutkimuksissani
Saksan Eurooppa-politiikkaan liit-
tyen todennut Euroopan integraa-
tion muodostaneen Saksan liittota-
savallalle keinon kompensoida
rajallista ulkopoliittista liikkumati-
laansa. Brandtin uusi idänpolitiik-
kahan pyrki alun perin vastaamaan
liennytyksen tuottamaan haastee-

seen löytää liittokansleri Konrad
Adenauerin aikana luodulle Hall-
stein-doktriinille vaihtoehtoinen
konsepti, joka olisi mahdollistanut
lähtymisen itään ilman, että
Saksan liittotasavallan olisi tarvin-
nut luopua sen paremmin länsi-in-
tegraatiosta kuin tavoitteesta Sak-
sojen yhdistämiseksi.

Sujuvasti etenevä ja detaljirikas
tutkimus kuitenkin myös kärsii ahtaasta rajauksestaan ja vahvasti al-
kuperäislähteisiin nojaavasta lä-
hestymistavasta. Mitä tulee ensim-
mäiseen seikkaan, erityisen ongel-
mallisena pidän Neuvostoliiton
Eurooppa- ja Saksan-politiikan jää-
mistä lähinnä marginaaliin. Länti-
nen yhteisö, ja sen piirissä etenkin
Saksan liittotasavalta näyttäytyvät
ETY-prosessin *primus motoreina*.
Oman näkemykseni mukaan ETY-
prosessin ymmärtäminen ei ole
mahdollista ilman sen suhteutta-
mista Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton
Eurooppa- ja Saksa-politiikkoi-
hin ja suurvaltojen välisten suhteiden
tilaan. Nämä reunaehdot
määrittävät olennaisesti Saksan liit-
totasavallan liikkumatilaa – seikka,
mikä kävi erityisen selväksi suurval-
tojen välisen jännityksen aikaessa
uudelleen kiristystä 1970-luvun
alussa. Tältä osin olisin kaivannut
tekijältä laajempaa keskustelua
aiemman tutkimuksen kanssa.

Toisen seikan, alkuperäislähteiden,
osalta on toki todettava, että
tekijä on huolellisesti käynyt läpi
tutkimuskohteeseensa liittyvät ar-
kistoaineistot ja siten perustaa re-
konstruktionsa aikalaislähteisiin.
Tämä on esimerkillistä historian-
tutkimusta, mutta samalla lukija
jää kaipaamaan vahvempaa yh-
teyttä aikaisempaan tutkimukseen
etenkin, kun tekijä teoksensa alus-
sa esittää melko voimakastakin
kriittikkä kylmän sodan tutkimusta
yleisesti, ja ETY-prosessin tutki-
mista kohtaan erityisesti. Nyt tul-
kinnat jäävät monesti pelkkien ar-
kistolähteiden varaan eikä tekijä
aina täysin onnistu ylittämään ai-
neistojaan ja sitomaan tulkinto-

1. Tekijä käyttää kirjassaan yksin-
omaan *Ostpolitik*-termiä, mikä ei ole
täysin korrekki käsite. Saksan liit-
totasavallalla oli jo Adenauerin aikana
Ostpolitik, johon Brandtin kaudella
pyrittiin tekemään pesäeroa lisää-
mällä termin eteen sana *neue* 'uusi'.

jaan osaksi laajempaa kontekstia. Tämä on erityisen harmillista kohdissa, joissa joko arkistolähteet eivät yksinään riitä taustoittamaan tapahtumia tai joiden kohdalla ei vallitse yksimielisyyttä tulkinnasta.

Kokonaisuutena Petri Hakkaraisen teos on mielenkiintoinen ja sujuvasti kirjoitettu kuvaus Saksan liittotasavallan ulkopoliittikan eurooppalaistamisesta liennytyksen ajan Euroopassa. Vaikka en kaikkia tekijän esittämiä tulkintoja varauksetta hyväksykään, valottaa kirja mielenkiintoisella tavalla läntisen yhteisön sisäisiä jännitteitä ja odotuksia niin liennytykseen kuin Saksan liittotasavallan aktiivisempaan roolin Euroopassa liittyen. Teosta voi suositella kaikista liennytyksen ja Saksan liittotasavallan historiaista kiinnostuneille.

– KIMMO ELO

Aikamatka vuoteen 1984

Unto Hämäläinen: Suomi Orwellin vuonna 1984. HS-kirjat, 2011. 140 s.

Unto Hämäläinen on Suomen johtava politiikan toimittaja, on ollut jo pitkään. Pyysin häntä kymmenkunta vuotta sitten ehdokkaaksi tilalleni Historian Ystävien Liiton johtokuntaan. Saatoin kertoa, että johtokunnassa on kahdenlaisia jäseniä – ammattihistorioitsijoita ja meitä historian ystäviä. Kerroin keskustelukumppanilleni käsityksenäni sen, että hänen osaltaan on näihin valikkoihin sijoittaminen makuasia.

Käymäni keskustelu palautui mieleeni, kun tartuin Hämäläisen uuteen teokseen, jossa kirjoittaja on vienyt lukijansa aikamatkalle vuoden 1984 Suomeen. Unto Hämäläinen mainitsee esipuheessa,

että kirjan esikuvana on professori Henrik Meinanderin tunnettu teos vuodesta 1944. Hämäläinen kertoo, ettei hänestä olisi Meinanderin kaltaiseksi tutkijaksi ja ettei hän pystyisi ikinä kirjoittamaan oikeaa historiakirjaa. Tämä on kovin vaatimattomasti sanottu.

Lehtensä uutispöydästä pääasiallisesti laajempien katsausten kirjoittajaksi siirtynyt Hämäläinen voidaan näet nytemmin lukea opineisuudessaan ammattihistorioitsijoiden joukkoon, niin toimittaja kuin onkin. Hän taitaa *Zeitgeschichten* – tai niin kuin *Ilta-Sanomien* edesmennyt päätoimittaja Hannu Savola tapasi sanoa äskeishistorian – tekemisen ja tekee taustatyötä arkistoa huolellisesti läpikäyden. Hämäläinen kertoo käyttäneensä journalistisin keinoja tehdeensä journalistisen yhteenvetö vuodesta 1984. Tämä pitää paikkansa, ja tässä on myös kirjan viehäytys. Aikalaishavainnoitsijan teos tempaa mukaansa niin, ettei sitä malta laskea käsistään ennen kuin on päässyt loppuun.

Hämäläinen peilaa 12 esseemuotoisessa tekstissään poliittisen historian, talous historian ja niin sanotun arjen historian tapahtumia merkittävältä paikalta, sanomalehden toimituksesta käsin tuoden mukaan myös omia ja perheensä kokemuksia. Me 1950-luvun alkupuolella syntyneet voimme näin lukea teosta myös sukupolvikokemuksena. Tekstien kokonaisuudesta syntyy kudelman, jonka myötä lukija voi päätellä, kuinka paljon erilainen Suomi loppujen lopuksi oli 28 vuotta sitten ja oliko juuri Orwellin vuosi 1984 suuri murrosvuosi.

Historialliset periodisoinnit on ollut tapana tehdä valtiolisten ja poliittisten tapahtumien myötä. Suomen historian merkittävimpiä kurkistusaukkoja ovat siten vuodet 1809, 1917–1918 ja 1944. Jatkosodan päättymisen jälkeen yhtä dramaattiset vuodet puuttuvat. Siksi käännekohtia ei ole ollut vai-

vatonta löytää. Sellaisia on toki haettu sisäpolitiikan kautta kuten vuodesta 1966. Suomen onnellisimpana vuotena on taas pidetty vuotta 1952.

Suomessakin voidaan operoida sillä, että 1900-luku päättyi vuoteen 1989, vaikkei tämä meillä ilmennytkään yhtä rajusti kuin rautaesiripun takana. Suomen lännetytmiskehitys, josta Unto Hämäläinen on kirjoittanut kirjan vuonna 1998, voisi saada kiintopisteen vuodesta 1995. Tuolloin ei kuitenkaan ollut kyse siitä, että Suomi olisi vaihtanut kertaheitolla ja dramaattisesti leiriä, vaikka orientatiomuutos oli merkittävä.

Unto Hämäläisen valinta vuosi 1984 aikamatkan kohteeksi on kiinnostava. Vuosi 1984 on tunnustusti Orwellin vuosi. Unto Hämäläisen arvio on se, että juuri Orwellin teoksen ja sen saaman huomion myötä Suomessa oli tuolloin enemmän Orwellin kuvaamia piirteitä kuin yleisesti myönnettiin. Orwellin vuodesta puhuttiin toki paljon, mutta teos oli ilmestynyt meillä sensuroituna, eikä yleisesti puhuttu siitä, että kirjan kritiikki kohdistui Neuvostoliittoon.

Myös muita orwellimaisia piirteitä Hämäläinen on löytänyt. Arkistojen salassapitoaika jatkettiin, ja Paasikiven päiväkirjojen julkaisemista yritettiin estää. Nämä seikat Hämäläinen yhdistää taitavasti keskenään. Neuvostopomo Leonid Zamjatin valehteli päin naamaa, niin kuin Hämäläinen kirjoittaa, kun tämä kertoi pari päivää ennen Juri Andropovin kuolemaa pääsihteerin olevan toipumassa ja työskentelevän paljon. Zamjatinin lausuma on entuudestaan tuttu muun muassa Ilkka Pastisen muistelmista, mutta Unto Hämäläisen näkökulma kertoo tässäkin siitä, mitä hyvin informoitu journalisti on havainnut mutta ei ole voinut lukijoilleen paljastaa.

Vuonna 1984 ei Suomessa tehty yhtään megaluokan ratkaisua. Elettii aikaa, jolloin korostettiin

jatkuvuutta varsinkin idänsuhteissa. Juuri siksi jäi useimmilta huomaamatta, että monet muutokset olivat idullaan tai jo toteutumassa. Näitä trendejä Hämäläinen käy lävitse innostuneesti ja analyttisesti. Hänen teesinsä on, että Suomi oli tuolloin aivan toisenlainen maa kuin nyky-Suomi. Vähittäisiin muutoksiin mukautumisen myötä teessin allekirjoittaminen aiheuttaa empimistä, kun yhteiskunnan laitokset ovat suurelta osin pysyneet ennallaan. Kirjaan tutustuessaan on myönnettävä, että Unto Hämäläinen on oikeassa. Tämä näkyy lukuisissa nyansseissa, joita Hämäläinen on riemastuttavalla tavalla kaivanut esiin.

Hämäläisen kirjassa on hyvä kuvitus, lehtileikkeitä, valokuvia ja muita dokumentteja. Paljon puhuva on sanomalehdestä otettu katkelma televisio- ja radio-ohjelmista. Vielä tuolloin oli tosiaan vain kaksi televisiokanavaa, eikä niissä lähetetty ohjelmia aamusta alkaen. Radiossa oli samoin kaksi kanavaa, ja niissä ohjelma oli varsin asiapitoista. Kansallisen menta-liteettiin löi leimansa se, että tuolloin katseltiin ja kuunneltiin paljolti samoja ohjelmia, joita ei tullut vuorokauden ympäri eikä ajanta-

saista tietoa tullut sähköisistä viestimistä.

Unto Hämäläisen kirjan tiedot ovat täsmälliset. Vain vivahteissa on kohtia, jotka antavat aiheen keskusteluun. Yksi luvuista on otsikoitu sanoin ”Martti Vainio antoi dopingille kasvot”. Hämäläinen kuvaa hyvin olympiakisojen 5 000 metrin juoksua edeltänyttä tiheyttä tunnelmaa ja antiklimaksia, kun Vainiota ei näkynyt lähtöviivalla. Vainio oli mitalisuosikki mutta ei kuitenkaan voittajasuosikki, kuten Hämäläinen arvelee. Se oli Marokon Said Aouita, joka myös kilpailun voitti.

Hämäläinen kuvaa hyvin urheilun tilaa Suomessa vuonna 1984: elettiin yhä yhtenäiskulttuurin aikaa ja seuratuimpia lajeja olivat perinteiset yksilölajit. Ylitulkintana pidän tosin sitä, että ainoa kansallisesti arvostettu joukkuelaji olisi vielä tuolloin ollut pesäpallo. Suomesta oli jo tullut jääkiekkomaa, vaikei ensimmäistään arvokisamitalia ollut vielä saatu.

Muutoksen voimakkuutta kuvaa arjen historia. Tätä kuvaa kaksi otoskappa: ”Kotimikro maksoi kolmen kuukauden palkan” ja ”Lomalla olimme maalla ja laivalla”. Nämä tekstit ovat oivaltavia ja kertovat

kirjoittajansa taidosta erilaisten teemojen haltuunotossa. Merkittävä havainto on myös se, että vuonna 1984 syntyi Suomessa ensimmäinen koeputkessa hedelmöitetty lapsi. Taitava veto on verrata keskenään maahanmuuttopolitiikkaa vuosilta 1984 ja 2011: Suomessa oli maahanmuuttajia perin vähän vielä 1980-luvun puolivälissä.

Omimmalla alueellaan Hämäläinen on kuitenkin poliittisen tapahtumien analyttikkona. Vihreät vilpaitamiehet tekivät tuloaan, ja SKP:ssä lähestyi lopullinen väliselvittely. Hämäläinen lähtee siitä, että vuonna 1984 ahdistavinta oli sodan pelko. Tämä on hiukan yllättävää. Tuolloin ei tosin ollut yleisesti tiedossa se epäluuloisuus ja vainoharhaisuus, jonka vallassa iäkäs neuvostojohto oli, mutta arveluni mukaan sodanvaara koettiin paljon suurempana suurten kriisien aikana kuten Berliinin ja Kuuban kriisien aikana. Tämä päätelmä on kuitenkin kirjan helmiä. Se haastaa lukijan ajattelemaan niillä sanoilla, joita Aamulehden päätoimittaja Pertti Pesonen lehden nuorelle toimittajalle Unto Hämäläiselle vuoden 1984 tienoilla sanoi: ”Voitko tosiaan olla tätä mieltä?”.

– HEIKKI HALILA

**Historiallisen Aikakauskirjan
uudet kirjoitusohjeet Internetissä:
http://agricola.utu.fi/ohjeet_kirjoittajille/**

Suomi uudelleen ajateltuna

Käsitteet muuttuvat ajassa, samoin niiden kuvaamat ilmiöt. Kaikesta kansallisen historiankirjoutuksen kritiikistä huolimatta tämä nykytutkimuksen tunnustama ja tunnustama tosiasia unohtuu helposti, kun ajatellaan ”oman maan” historiaa: tutkija näkee helposti jatkuvuutta ja yhdenmukaisuutta siellä, missä sitä ei kenties ole ollutkaan. Esimerkiksi Suomi-käsitteen käyttö on sitä ongelmallisempaa, mitä varhaisemmista ajoista puhutaan – ei ole lainkaan varmaa, että esimerkiksi 1500-luvun metsäpirttien asukkaat mielsivät itsensä suomalaisiksi, vaikka sana olikin heille tuttu. Suomeksi kutsumamme kokonaisuus on muuttunut paljon moninaisemmin kuin vain rajojensa osalta – merkittävimmät muutokset ovat itse asiassa tapahtuneet rajojen sisällä, kun paikallisyhteisöjen ja yhteiskuntaryhmien väliset eroavaisuudet ovat vähitellen lieventyneet. Suomi ei silti vielääkään ole niin yhtenäinen kuin kansallinen nimilappu antaa ymmärtää. Tätäkin kriittisempi kysymys meillä ja muualla on: tulisiko historiaa edes kirjoittaa lähtemällä oletuksesta, että kansakunnalla on historia, vaan eikö tämä oletus itsessään ole eriskummallisen historian tulos.

Suomen Akatemian vuosille 2012–2017 nimittämässä huippuyksikössä *Yhteiskunnan historia: kontekstuaalinen analyysi suomalaisen yhteiskunnan rakenteista ja identiteeteistä 1400–2000* pureudutaan suomalaisen yhteiskunnan syntyhistoriaan myöhäiskeskiajalta aivan nykyhetken kynnykselle. Ajallisesti hanke siis kattaa suurin piirtein sen ajan, jolta on käytävissä kirjallisia lähteitä. Hankkeen keskiössä on todellakin yhteiskunta, ei niinkään ”kansaa” eikä ”maa”. Yksi hankkeen tavoite on tuottaa laaja – ja erilainen – kokonaisuus ja jäsenitys Suomen historiasta.

Tutkimushanke toteutetaan Tampereen yliopiston, Jyväskylän yliopiston ja Åbo Akademin yhteistyönä, ja siihen osallistuu myös ulkomaisia tutkijoita. Koska tutkimuskysymys – yhden kokonaisen yhteiskunnan historia – on kovin laaja, käytännön tutkimustyö tapahtuu neljässä keskenään yhteistyötä tekevässä tutkimusryhmässä, joissa keskitytään neljään peruselementtiin eli yhteiskunnan rakenteisiin, instituutioihin, yhteisöihin ja maailmankuviin. Näiden kokonaisuutta ja vuorovaikutusta analysoidaan yhteiskunnan historian käsitteen avulla, joka on hankkeen metodinen avainkäsite.

Lisätietoja saa hankkeen johtajalta professori Pertti Haapalalta tai huippuyksikön kotisivulta osoitteessa <http://www.uta.fi/kyky/coehistory/>. Huippuyksikön ensimmäinen konferenssi *Finland in Comparison I* on lokakuun lopussa Tampereella.

– PERTTI HAAPALA

Kirjoittajat

Sirpa Aalto on filosofian tohtori ja post doc -tutkija Oulun yliopistossa ja mukana Suomen Kulttuurirahaston rahoittamassa Viikinkiäika Suomessa -tutkimushankkeessa.

Eva Ahl-Waris on helsinkiläinen filosofian tohtori.

Kimmo Elo on Saksan ja Euroopan historiaan ja politiikkaan erikoistunut yliopistonlehtori Turun yliopiston politiikan tutkimuksen laitoksessa ja Åbo Akademin Deutschlandstudien-maisteriohjelmassa.

Pertti Haapala on Tampereen yliopiston Suomen historian professori.

Heikki Halila on Helsingin yliopiston siviilioikeuden professori.

Maunu Häyrynen on Turun yliopiston maisemantutkimuksen professori.

Kristiina Kalleinen on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Maria Kallio on filosofian maisteri ja jatko-opiskelija Suomen historian oppiaineessa Turun yliopistossa.

Sari Katajala-Peltomaa on Tampereen yliopiston yleisen historian dosentti.

Teemu Keskisarja on Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti.

Jukka Korpela on Itä-Suomen yliopiston Suomen historian professori.

Ulla Koskinen on tutkijatohtori Tampereen yliopiston historiatieteen oppiaineessa.

Kim Krappala on filosofian ylioppilas arkeologian oppiaineessa Turun yliopistossa ja työskentelee arkeologina Rauman museossa.

Denis Kuzmin on filosofian lisensiaatti ja tohtorikoulutettava Suomen kielen, suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitoksessa Helsingin yliopistossa.

Satu Matikainen on filosofian tohtori ja amanuessi historian ja etnologian laitoksessa Jyväskylän yliopistossa.

Aarne Mattila on Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian dosentti.

Markku J. Oinonen on Turun yliopiston radiometristen ajoitusmenetelmien dosentti.

Göran Possnert on Uppsalan yliopiston professori, Institutionen för fysik och astronomi, Ångströmlaboratoriet.

Jussi-Pekka Taavitsainen on Turun yliopiston arkeologian professori.

Tuomas Tepora on filosofian tohtori ja tutkijatohtori Helsingin yliopiston oppiaineryhmässä ja lukuvuonna 2012–2013 vierailleva tutkija Lontoon yliopiston Queen Mary Collegessa.

Kari Teräs on dosentti ja Suomen historian yliopistonlehtori Turun yliopistossa.

Lauri Uusitalo on filosofian maisteri ja jatko-opiskelija Tampereen yliopiston historiatieteen oppiaineessa.

Voitto Valio Viinanen on evp raatoimiupseeri ja tietokirjailija.

Notes on the contents

The Historical Journal 3/2012 discusses a wide range of topics on early history under the heading *Finland before Finland*.

In her article Sirpa Aalto discusses the Viking Age ("Oliko Suomessa viikinkiaikaa? Viikinkiaikaa koskeva diskurssi suomalaisissa historian ja arkeologian alan aikakauskirjoissa [Was there a Viking Age in Finland? Discourse on the Viking Age in Finnish historical and archaeological journals]). The designation Viking Age is primarily connected to the history of Scandinavian countries but within the context of the history of Finland there seems to be some variation in its usage. When researching Finnish historical and archaeological journals, it becomes evident that other designations, such as "Pagan Age" are used alongside Viking Age. The article discusses how the periodic designation Viking Age is represented in Finnish academic discourse and what kinds of aspects the periodic designation has in historiography.

Traditionally, it is thought that in the Middle Ages Inner Finland was uninhabited wilderness which was settled by the Savonians at the beginning of early modern period. This theory is based on simple interpretation of tax sources. However, they do not reveal anything about settlement activities in the Middle Ages but only about the development of modern fiscal administration. Many other factors provide contrary evidence to the traditional view, says Jukka Korpela in his article "Sisä-Suomen asuttaminen ja väestön kasvu myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa" (Settlement of Inner Finland and population growth in the Late Middle Ages and beginning of the early modern period).

Päijänne as a place name is one of the most intriguing subjects in Finland, since in addition to Lake Päijänne, there are numerous small lakes named Päijänne in Finland. These insignificant bog lakes are located north of the large Lake Päijänne in the highlands of the divides surrounding the ancient Tavastia and

next to Karelia in the east. The key to the solution of the name "Päijänne" may well be in the significance of the word group, says Voitto Valio Viinanen in his article "Päijänne-nimet Muinais-Hämeen erämaiden rajoina" (Päijänne names as boundaries of wilderness in ancient Tavastia).

Denis Kuzmin's article "Savolaisten osuus Venäjän Karjalan asuttamisessa paikannimistön valossa" (The role of the Savonians in the settlement of Russian Karelia in the light of place names) combines onomastics with research in settlement history and thus aims to create new and more accurate knowledge about the origin of the Karelian population. In the light of place name data, it can be reasonably argued that some of the names of waterways in Russian Karelia are fairly new and originate from the early 17th century. They can be linked to the spread of Savonian settlements.

Jussi-Pekka Taavitsainen, Markku J. Oinonen and Göran Possnert analyse bones found in the Turku Cathedral ("Luultua vanhempia luita Turun tuomiokirkossa" [Older than previously assumed bones in the Turku Cathedral]). Their age raises new questions. Especially noteworthy are bones dated prior to the time of the Crusades. Old bones dated all the way back to the time of the birth of Christ have been found, for example, inside the silk skull construction traditionally attributed to Saint Henrik or Saint Erik. This is not to be wondered at since the trade and exchange of relics has been well-documented throughout ages.

Tuomas Tepora's article "Neurotieteiden haaste tunteiden historiale" (The challenge of neuroscience to the history of emotions) describes how neuroscience has reintroduced the unconscious as a part of human experience. Social constructivism that has held sway over the history of emotions is getting a serious contender in the form of brain research emphasising the interaction between biology and the environment. Tepora presents perspectives on the history of emotions and discusses their possibilities, limits and trends: how do emotions change, what is universal and what does neuroscience have to offer to the history of emotions?

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2012

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2012 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 45 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävain Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 33 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävain Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävain Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimittussihteri: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net
Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2012: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteri ja rahastonhoitaja: *Elina Katainen*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi,
www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumatekoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla vierisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Petri Karonen*
Varapuheenjohtaja: professori *Irma Sulkuinen*
Toiminnanjohtaja: *Elina Katainen*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Työhyvinvointiguruksi kolmella askeleella

- 1 Mene osoitteeseen seriousfun.fi
- 2 Lataa oppaita, ohjeita ja muita työkaluja
- 3 Varmista työn ilo

Viihtyisän työympäristön luominen palkitsee. Runsaasti varustetusta Serious Fun -työkalupakista löydät kaiken mitä tarvitset, kun haluat ryhtyä kehittämään työhyvinvointia. Sinä asetat tavoitteet – Serious Fun antaa välineet niiden saavuttamiseen.

Tutustu verkossa – Veritaksen asiakkaana saat koko paketin heti käyttöösi veloitusetta!

 VERITAS
ELÄKEVAKUUTUS